



”
Wij leren geen taal.
Taal leert ons
Louwrien Wijers, kunstenaar
CULTUUR C14-15



Fotografie
Van gabbermeisje tot
steenbok. De mooiste
fotoboeken van 2025

CULTUUR C12-13

Politicoloog
'Europa mist
strategische
intelligentie'

IN HET NIEUWS 6-7

Paarse Vrijdag
Jaser Hussein is
altijd klaar voor
een goed gesprek

IN HET NIEUWS 10-11

Ongelijkheid
Rijken worden
rijker, armen
blijven arm

BUITENLAND 16-17

ONLINE GOKKEN

Minister was
'close' met
gokbranche

Toenmalig minister Dekker had rond legalisering van online gokken nauw contact met lobbyisten uit de branche. „Liefs”, appt hij ook.

**Stefan Vermeulen en
Derk Stokmans**

AMSTERDAM

Op 22 januari 2019 appt Frits Huffnagel, voorzitter van branchevereniging VAN Kansspelen, zijn partijgenoot Sander Dekker. De twee kennen elkaar goed, ze waren ooit tegelijk wethouder in Den Haag. Het is half elf 's avonds: „Ha Sander, met het oog op 5 febr de behandeling KoA. Nog iets wat we als VAN kun[nen] doen? Of is alles in kannen en kruiken?” VVD'er Dekker is dan minister voor Rechtsbescherming in het kabinet Rutte-III. Huffnagel doelt op het aankomende debat over de wet Kansspelen op afstand (Koa), dat op 5 februari 2019 in de Eerste Kamer plaatsvindt. Als de Senaat ermee instemt wordt online gokken vanaf 2021 legaal in Nederland.

Een kwartiertje later reageert Dekker: „Ha [...] natuurlijk spannend. Maar ik laat de lobby nu vooral komen vanuit de KSa [Kansspelaautoriteit], de goede doelen en de verslavingszorg. Laat hen maar pleiten voor het wetsvoorstel. Dat doet het bij de christelijke vrienden beter dan al die „heidense” gokbedrijven... :)”

De VVD zit dan met CDA en ChristenUnie in het kabinet. „Hahahaha ik snap u!” reageert Huffnagel. „Na de 12e weer eens hap of borrel?”

Dekker: „Nou, zeker! Dan is er hopelijk reden om iets te vieren!”

Op 1 oktober 2021 legaliseerde Nederland de markt voor online gokken. In aanloop hiernaar onderhield verantwoordelijk minister Dekker uitvoerig en direct contact met vertegenwoordigers van de gokbranche, blijkt uit duizenden pagina's aan interne documenten die het ministerie van Justitie en Veiligheid openbaar heeft gemaakt. Hij belt en appt met hen, reageert meestal snel op hun vragen en praat ze bij over politieke ontwikkelingen.

De Tweede Kamer vroeg al in juli 2023 om openbaarmaking van de stukken, nadat NRC had onthuld dat het ruimhartige overheidsbeleid rond online gokken had geleid tot een half miljoen nieuwe gokkers, waaronder veel jonge probleemspe- lers.

„Uit de openbaar gemaakte docu- menten blijkt veelvuldig contact in de periode van de totstandkoming van de Wet Koa met partijen en per- sonen uit de kanspelsector”, schrijft demissionair staatssecreta- ris Arno Rutte (Justitie, VVD) in een begeleidende brief aan de Kamer. „Er heeft ook contact plaatsgevon- den tussen de toenmalige bewinds- persoon en verschillende partijen uit de sector, zowel tijdens formele

”
Dan is er hopelijk reden
om iets te vieren!

Minister Dekker appje aan online gokbranche na uitnodiging borrel

overleggen als via een-op-een com- municatie.” Zulk informeel één-op- één contact met de kanspelsector is sinds een aanscherping van de lob- byrichtlijnen in oktober 2024 ver- boden.

Na de liberalisering van de digi- tale gokmarkt nam het aantal gok- verslavingen fors toe, volgens onder andere de Nederlandse ggz. Een op de vijf verslaafden is jonger dan 25 jaar. Een evaluatie op verzoek van de Tweede Kamer wees vorig jaar uit dat de nieuwe wet consumenten niet genoeg beschermde en dat gok- kers via reclames werden aangezet tot „onmatig speelgedrag”.

Volgens staatssecretaris Rutte is

Lees verder op pagina 3



Advertentie

de schouwse valleien

**JE EIGEN VAKANTIE-
WONING AAN ZEE!**

**BOUW
GESTART!**

LUXE vrijstaande
recreatiewoningen va.
€ 434.800,- v.o.n. excl. BTW
Voor VERHUUR en EIGEN
GEBRUIK. **Meld je nú aan!**

Interesse? Bel team de Schouwse Valleien | 0111 - 218 020 **deschouwsevalleien.nl**

Let op! U belegt buiten AFM-toezicht. Geen vergunningplicht voor deze activiteit.

NIUWSBRIEVEN De hele dag op de hoogte nrc.nl/nieuwsbrieven/actueel	REDACTIE redactie@nrc.nl nrc.nl/overons	ABONNEMENTSVRAGEN ga voor meer informatie naar nrc.nl/service
Deze uitgave komt voort uit Algemeen Handelsblad (1828) en Nieuwe Rotterdamse Courant (1844)	PRIJS €4,60 Jaargang 56 no. 62 BELGIE €5,60	

IN HET LAND
AMSTERDAM

FREEK SCHRAVESANDE



Bliep! Volgende in de rij. Juist.

Bliep! Volgende in de rij. „Heef u een QR-code of legitimatie?” Michelle Hoetmer (44) scant van achter haar balie het telefoonscherm van een klant. Bliep! En daar gaat ze, langs stellingen vol pakketjes, tot vijfhoog opgestapeld in de opslag. „Even kijken, dat moet een flinke zijn...” En ja hoor. Bliep! Volgende in de rij. „You have an ID?” Bliep! Volgende. „Nou, jij hebt een lekkere jas besteld.” Bliep! „First name Raymond?” Bliep! Bliep! Bliep! Bliep! Ze heeft er wel eens over gedroomd. Hoorde ze de hele nacht ‘bliep!’. Want het bliepen houdt nooit op. Elke dag opnieuw laden de koeriers - „vandaag zeventien” - hun busjes uit voor Buurtservicepunt Michelle aan de Kloekhorststraat in Amsterdam-Zuid-oost. Honderden pakketten die ze inscant, opslaait en weer uitscant zodra de klant ze ophaalt.

Hoetmer begon vijf jaar geleden met twee postzakken per week. Vanuit haar stoel in de zon, voor de deur. Elk pakket levert haar zo’n 20 cent op. Maar ze woonde hier nog niet zo lang en deed het vooral om haar burenlere kennen. Het jaar daarop breidde ze uit. Ze nam de pakketten aan van twee, drie, vier, vijf bezorgdiensten, huurde de bedrijfsruimte onder haar woning, stopte met werken in de zorg en moet je nu eens zien.

Bewapend met vier telefoons, twee scanners, twee scharen en een tape-pistool gaat Hoetmer de grenzeloze begeerte van haar medemens te lijf. Maar er is geen beginnen aan. De vrijwel permanente rij met buurtbewoners loopt soms tot om de hoek van de straat. Zeker rond Black Friday. En toen weer Cyber Monday. En na Sinterklaas staan ook de kerstpakketten alweer voor de deur.

Al die pakketjes worden binnengebracht via de zijdeur door koeriers die soms struikelen over hun eigen benen van vermoeidheid. Hoetmer, die zelf ook op haar tandvlees loopt, pept ze op met energiedrank. En voor de kinderen in de wijk heeft ze lol-

ly’s. En eenzame ouderen koppelt ze aan buurtgenoten. En ze zamelt doppen in voor het goede doel. Want haar pakketpunt is bovenal buúrtpunt.

Diego (32) helpt dezer dagen met inscannen. Hij is zelf koerier geweest, twee jaar lang, maar is blij even wat anders te doen. Om zeven uur ’s ochtends je bus inladen, negen uur je eerste pakketje afleveren, zeven uur ’s avonds klaar. En in de tussentijd: 180 stops. En als mensen niet opendoen, zeker in deze periode, neemt de tijdsdruk toe, „en dan ga je foutjes maken”.

Sommige bezorgers, weet Hoetmer, mieteren dan gewoon de hele lading in een portiek. En wie krijgt de volle laag als een

Soms struikelen de koeriers over hun eigen benen van vermoeidheid. Michelle pept ze op met energiedrank

pakketje kwijt is? Juist. Michelle Hoetmer, de enige zichtbare mens in de keten. Terwijl intussen ook op haar telefoon de stroom appjes nooit ophoudt: „Wat zijn de openingstijden?” „Is mijn pakketje er al?” „Past het in mijn fietstas?”

Ze was er eerder dit jaar zó klaar mee dat ze de tent dichtgoidde. Twee maanden zat Hoetmer thuis. Gordijnen dicht. Geen muziek. Niet hoesten. Het voelde als ondergedoken. Want ook buiten openingstijden stonden ze te bonzen op haar deur.

En toch is ze weer begonnen. Niet om de drukte en ook niet om geld, maar voor het contact met de buurt. Want het kleinste pakketje in de hele opslag is een gouden doosje Ferrero Rocher, gister bezorgd door een klant. Voor háár. En zonder bliep.

P.C. HOOFTPRIJS 2026

P.C. Hooftprijs voor beschouwend proza naar Anja Meulenbelt

Voor het eerst gaat de P.C. Hooftprijs voor beschouwend proza naar een vrouw. Meulenbelt brak in 1976 door met *De schaamte voorbij*.

Michel Krielaars

AMSTERDAM

De hoogste literaire onderscheiding in ons land, de P.C. Hooftprijs, gaat in 2026 voor beschouwend proza naar Anja Meulenbelt (1945) voor haar veelzijdige oeuvre. Het is voor het eerst dat de P.C. Hooftprijs in deze categorie naar een vrouw gaat. De prijs, wordt sinds 1947 uitgereikt, afwisselend voor verhalend proza, beschouwend proza en poëzie. Eerdere laureaten in de categorie beschouwend proza zijn Willem Jan Otten (2014), Bas Heijne (2017), Maxim Februari (2020) en Tijs Goldschmidt (2023). Aan de prijs is een geldbedrag verbonden van 60.000 euro.

Meulenbelts boek *De schaamte voorbij* zorgde in 1976 voor haar doorbraak bij het grote publiek. In de vorm van een autobiografische roman geeft ze hierin een persoonlijk verslag van haar leven, vanaf haar bewogen jeugd tot haar ontplooiing in de Nederlandse vrouwenbeweging van de jaren zeventig. Zo raakte ze op zestienjarige leeftijd zwanger, trouwde

ze noodgedwongen met de vader van het kind. Eenmaal ontsnapt aan het gewelddadige huwelijk met hem, volgde een worsteling op allerlei gebieden: financieel, in de liefde en als alleenstaande werkende moeder in een mannenwereld. Dankzij haar boek werden deze problemen in de tweede feministische golf onderdeel van het maatschappelijk debat.

Inmiddels is *De schaamte voorbij* een feministische klassieker, waarvan de tweeëntwintigste druk dit jaar verscheen. Het juryrapport noemt het een van de schaarse politiek uitgesproken en vernieuwende boeken uit de jaren zeventig die in 2025 nog altijd niet aan betekenis hebben verloren.

Achterstelling van vrouwen

Na *De schaamte voorbij* publiceerde Meulenbelt nog tientallen andere boeken en artikelen over de achterstelling van vrouwen. Daarnaast schreef ze over racisme, onrecht jegens de Palestijnen en de uitbuiting van arbeiders. Ook was ze actief in de politiek, aanvankelijk in BIJ1 en daarna als senator voor de SP in de Eerste Kamer. Tegenwoordig houdt ze lezingen over Gaza en zet ze zich in voor een stichting die zich bekommert om alleenstaande moeders.

Samen met enkele andere vrouwelijke schrijvers riep Meulenbelt in de jaren tachtig de Anna Bijs Prijs in het leven. De reden hiervoor zou de structurele benadeling van vrouwen zijn bij het toekennen van literaire prijzen. Dat zij nu zelf met de P.C. Hooftprijs wordt beloond, bewijst volgens de jury dat de tijden veranderd zijn. In het juryrapport staat bijvoorbeeld dat het verleden zich weliswaar niet laat corrigeren „maar hooguit verwerken, om zo een betere toekomst mogelijk te maken. De voordracht van Meulenbelt is bedoeld als een bevrijdende eruptie, als een heilzame breuk die ruimte maakt voor heel veel nieuwe mogelijkheden.”

Eerder dit jaar verscheen van Meulenbelt *Niet van gisteren. Memoires maar dan anders*. In dat boek behandelt ze allerlei sociaal-maatschappelijke thema’s waarvoor ze zich heeft ingezet. Ze vergelijkt die met hoe het er nu voor staat. Sommige dingen blijken niet veranderd.

Juist gezien die stagnatie van de vrouwenemancipatie en de hernieuwde belangstelling voor schrijvers als Simone de Beauvoir is het niet zo vreemd dat Meulenbelt juist nu de P.C. Hooftprijs krijgt. Ook haar inzet voor het lot van de Palestijnen kan in dat opzicht hebben meegetekend bij het besluit van de jury, bestaande uit Tijs Goldschmidt, Chris Keulemans, Christine Otten, Marjan Slob en Gijsbert Pols.

De P.C. Hooftprijs wordt in mei 2026 uitgereikt in Den Haag.



Anja Meulenbelt, in december 2024.
FOTO MERLIJN DOOMERNIK



Sarkozy schreef een boek over zijn tijd in de cel: welkom in de hel!



PARIS

Nicolas Sarkozy arriveert bij een boekhandel in Parijs om zijn juist uitgekomen gevangenismemoires te signeren. De voormalige Franse president beschrijft in *Dagboek van een bajesklant* zijn drie weken achter de tralies nadat hij schuldig was bevonden aan een criminele samenzwering. In de memoires kan Sarkozy zijn weerzin nauwkeurig verbergen. Zo moest hij slapen op een „harde matras” en had hij een „plastic kussen”. Zijn kamer leek op die in een „goedkoop hotel” – maar dan met een gepantserde deur en tralies. Sarkozy: „De sfeer was dreigend. Welkom in de hel.”

De oud-president weigerde de voorgeschotelde maaltijden en at meegebracht eten. Een van zijn medegevangenen „sloeg onafgebroken met een metalen voorwerp tegen de tralies”. De douche produceerde slechts „een dun straaltje”, aldus Sarkozy. „Het ergste was dat dit straaltje al gauw ophield, alsof er een timer was. Je moest voortdurend de knop vinden en erop drukken”.

FOTO GONZALO FUENTES/REUTERS

Argumenten van verslavingsexperts kregen veel minder navolging

» Vervolg van voorpagina

„Inmiddels gebleken dat het beleid onvoldoende bijdroeg aan een verantwoord en controlebaar spelgebied”. Het kabinet werkt aan nieuwe maatregelen om misstanden rond online gokken verder aan te pakken.

Reactie

Sander Dekker stelt in reactie op vragen van NRC dat de „contacten destijds plaatsvonden in een context waarbij onder hoge druk wetgeving tot stand moest komen”. Dekker: „Bij de totstandkoming had ik korte lijnen met alle betrokkenen en belanghebbenden: de Kansspelautoriteit, organisaties voor verslavingszorg en de kansspelsector zelf. Alle partijen wilden de vraag naar online kansspelen onderbrengen in een gereguleerd en legaal aanbod, om daarmee spelers beter te beschermen.” Dat de wet niet heeft opgeleverd wat destijds beoogd

werd, is Dekker „een doorn in het oog”. Dat de lobbyrichtlijnen in 2024 zijn aangescherpt, noemt hij „een belangrijke ontwikkeling”.

Waarschuwingen genegeerd

Dat de gokbranche invloed uitoefende op het besluit om de digitale gokmarkt te legaliseren, was al langer duidelijk. Zo negeerde het kabinet waarschuwingen over het inperken van gokreclames: volgens de Kansspelautoriteit – toezichthouder op de gokmarkt – zou het toestaan van zulke reclames leiden tot „groei van de markt”, met „een groot risico” dat kwetsbare groepen zoals minderjarigen en jongvolwassenen aan het gokken zouden slaan.

Minister Dekker liet zich overtuigen door gokbedrijven die beloofden zich verantwoordelijk op te stellen en een eigen reclamecode in te voeren, schreef NRC in 2023. Uit onderzoek van de NOS bleek dat het ministerie bij het opstellen van de soepele reclamerregels zeventien punten overnam

die waren aangedragen door de gokbranche. Argumenten van verslavingdeskundigen kregen een stuk minder navolging.

Tijdens het Eerste Kamerdebat in februari 2019 gebruikte Dekker het argument van de branche dat reclames noodzakelijk waren om gokkers

clamespotjes met onder anderen oud-voetballers Wesley Sneijder en Andy van der Meijde, waarna de Tweede Kamer binnen drie maanden alsnog een reclameverbod eiste. „Nu het Koa door de Kamers is, kom je naar de ALV van de VAN op woensdagmiddag 27 maart in Waalwijk?”, appt lobbyist Huffnagel eind februari 2019 aan Dekker.

„De 27ste gaat me niet lukken. Is het een idee om een keer een werkbezoek oid te doen?” reageert de minister. Als de lobbyist hem in april 2019 een hart onder de riem steekt nadat Dekker een afgewezen motie van wantrouwen aan zijn broek krijgt, reageert hij met: „Liefs!”

Telefonisch bijpraten

Dekker heeft in de aanloop naar de legalisering ook één-op-één contact met andere branchevertegenwoordigers. Op 23 juni 2020 neemt de Tweede Kamer een reeks moties aan waarmee de legalisering van het online gokken weer een stap dichterbij

komt. „Gelukt! Fijn! Eindelijk door. *Well done!*”, appt een vertegenwoordiger uit de branche. „Langzaam maar zeker komen we dichterbij,” reageert de minister.

Casinobranche bij coronacrisis

Ook tijdens de coronacrisis weten Dekker en de casinobranche elkaar te vinden. Casinolobbyisten vinden tijdens de eerste lockdown in 2020 dat andere branches worden voorgetrokken bij het heropenen van sectoren. Nadat premier Mark Rutte op 27 mei 2020 aankondigt dat onder meer casino’s vervroegd weer open kunnen, appt Dekker diezelfde avond een lobbyist: „Het heeft heel wat voeten in de aarde gehad.”

Dekker legt uit dat er aanvankelijk veel weerstand was tegen het vroeger openen van casino’s. Hij appt: „Ik [heb] het uiteindelijk via de politiek[e] lijn gespeeld. Was natuurlijk niet zelf bij crisisberaad in Torentje. Maar heb wel alle politieke vrienden in stelling gebracht.”

KABINETSFORMATIE

Buma bracht ‘de dieren’ naar de waterbak, maar ze wilden niet drinken

In het debat over de formatie probeerde D66-leider Rob Jetten tegen de andere partijleiders zo toeschietelijk mogelijk te zijn.

Petra de Koning
DEN HAAG

Het is een meetje. Rob Jetten van D66, CDA-leider Henri Bontenbal en Sybrand Buma, bijna oud-informateur, draaien er woensdagmiddag in de Tweede Kamer nauwelijks omheen: dat D66 en het CDA gaan onderhandelen met alleen de VVD erbij, mogelijk over een minderheidskabinet, doen ze alleen omdat niets anders lukte. Buma had alle partijen bij zich laten komen, hij had de vijf grootste ook nog bij elkaar aan tafel gezet. „Ik kan de dieren naar de waterbak brengen”, zegt hij vanuit het kabinetsvak in de grote debatzaal. „Ik kan hen niet dwingen om te drinken.”

De nieuwe informateur van D66, bestuursvoorzitter van de Universiteit Maastricht Rianne Letschert, zal vast en zeker met aandacht hebben geluisterd naar elk woord van de partijleiders in het debat: ze zal vanaf het begin op zoek moeten gaan naar steun bij andere partijen voor alles wat er aan tafel wordt bedacht. Om voor die plannen een meerderheid bij elkaar te krijgen in de Tweede en de Eerste Kamer. Voor haar werk als informateur krijgt ze tot eind januari de tijd, de bedoeling is dat er dan een nieuw kabinet is.

Bezuinigingen

In het debat is duidelijk: van de PVV hoeven de drie partijen die nu gaan formeren niets te verwachten. Volgens Geert Wilders zijn ze uit op de „afbraak van Nederland” door bezuinigingen in de zorg en de sociale zekerheid, en willen ze juist wél miljarden uitgeven aan „ontwikkelingshulp, Oekraïne, defensie en noem maar op”. Jimmy Dijk van de SP denkt



Henri Bontenbal (CDA) en Rob Jetten (D66) tijdens een debat in de Tweede Kamer over het eindverslag van informateur Van Haersma Buma. De informateur adviseert in zijn eindverslag om de kabinetsformatie voort te zetten met D66, CDA en VVD aan de onderhandelingstafel. FOTO LINA SELG/ANP

dat „met de VVD erbij” de markt alleen nog maar vrijer zal worden gelaten waardoor er „super neoliberaal beleid” aan zit te komen. „De VVD”, zegt hij, „zal gaan afbreken.” Ook voor Esther Ouwehand van de Partij voor de Dieren komt het door de VVD „met Yesilgöz als leider” dat er niet op steun van haar partij kan worden ge-

rekend. Voor D66 en het CDA is de PvdD-leider veel vriendelijker en Henri Bontenbal neemt haar complimentjes glimlachend in ontvangst. Voor de VVD neemt hij het in het debat maar een klein beetje op. De VVD, krijgt hij van andere partijleiders te horen, had Rutte IV laten vallen over asiel en migratie, en was daarna in een ruzie-coalitie gestapt met de PVV die nauwelijks iets voor elkaar kreeg. Maar volgens Bontenbal „verdient iedereen een tweede kans en dat geldt ook voor partijen”. „Iedereen moet de kans krijgen”, zegt hij ook, „om te laten zien dat-ie te vertrouwen is. Dat vraagt om goede gesprekken.” En: „Wat was het alternatief?”

Rob Jetten zegt in het debat dat hij en Bontenbal er niet voor hebben gekozen om alleen met GroenLinks-PvdA verder te praten, omdat die partij „niet openstaat” voor een minderheidskabinet. Alsof nu al zeker is dat er met de VVD een minderheidskabinet komt, wat volgens Sybrand Buma nog niet zeker is. Jesse Klaver reageert geïrriteerd. Zijn partij, zegt hij tegen Jetten, had ook wel „met zijn drieën willen praten en daarna kijken of we een ander kabinet zouden kunnen vormen of naar meerderheden konden toewerken”. „Maar u”, zegt hij tegen Jetten, „heeft een andere keuze gemaakt. Schuif dat niet op mijn fractie.”

Jetten loopt alles nog eens na: wélk meerderheidskabinet had dan nog

gekund? Niet met de VVD erbij omdat die GroenLinks-PvdA uitsluit. JA21 wilde niet zonder de VVD, de ChristenUnie was „niet enthousiast” over een kabinet van D66, CDA, GroenLinks-PvdA, JA21 en CU. Verder praten met de VVD, zegt Jetten en hij klinkt ook niet erg enthousiast, was voor D66 en het CDA het enige wat overbleef.

GroenLinks-PvdA steunt aan het eind van het debat niet eens de motie waarin D66, CDA en VVD de volgende informateur voordragen, wat weinig goeds belooft voor mogelijke steun

Jetten krijgt veel vragen en staat een uur en een kwartier achter de kathedor

van die partij voor plannen van zo’n minderheidscoalitie. JA21-leider Joost Eerdmans ziet het nog wel zitten: tegen journalisten zegt hij al twee dagen dat de tijd van JA21 aan de onderhandelingstafel vast nog komt. Ook 50Plus-leider Jan Struijs, die een coalitie met JA21 erbij aan een meerderheid zou kunnen helpen, heeft zin in het vervolg van de kabinetsformatie: „Wij gaan heel constructief de toekomst in.” Al zegt hij erbij wat in elk geval een voorwaarde is voor zijn steun: „Een hersteloperatie voor de

pensioenen.” In de grote zaal is te zien hoe de Tweede Kamerleden van D66 en het CDA de afgelopen weken al naar elkaar toe zijn gegroeid: er wordt druk gepraat, veel gelachen.

Het debat van woensdag laat ook zien om wie het nu even niet meer draait: Geert Wilders. Zijn verhaal duurt zes minuten, in de bankjes wordt er doorheen gekletst, niet één fractievoorzitter staat op om hem iets te vragen. De belangstelling van de anderen lijkt ook weg te zijn voor GroenLinks-PvdA. Niemand heeft bij de interruptiemicrofoon een vraag voor Jesse Klaver.

Urenlang met armen over elkaar

Het is nog niet zo lang geleden dat Rob Jetten van D66 in debatten hetzelfde overkwam. Maar die krijgt nu van bijna elke partij veel vragen, hij staat een uur en een kwartier achter de kathedor en probeert overduidelijk tegen zoveel mogelijk collega’s zo toeschietelijk mogelijk te doen: elke zet telt.

Sybrand Buma, oud-CDA-leider en sinds 2019 burgemeester van Leeuwarden, zit urenlang met zijn armen over elkaar. Hij draait heen en weer op zijn stoel, soms kijkt hij naar het plafond. Hij weet het allemaal al, hij kan er niets meer aan veranderen. Na het debat krijgt hij van Tweede Kamer-voorzitter Thom van Campen een grote bos bloemen, hij schudt een paar handen en loopt de zaal uit. Terug naar Friesland.

Advertentie

omegawatches.com



Seamaster
PLANET OCEAN

A collection without limits, the Planet Ocean embodies OMEGA's passion to explore. For the latest evolution, this Co-Axial Master Chronometer model follows the ocean's call with a design that is entirely transformed. Featuring a sharper and more angular case in stainless steel, it echoes the styles of Seamaster heritage, while offering an overall look that feels contemporary and invigorated.



Advertentie



Laat je al ruim
40 jaar méér zien



Ga cultuur snuiven
in la douce France

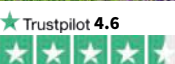
Groepsreizen | autovakanties | fly drive



Boek uw
vakantie naar
Frankrijk



SRC-reizen.nl





Giuliano da Empoli: „Europa maakt in Trumps visie onderdeel uit van het Amerikaanse imperium, en moet dus heel expliciet tot vazalstaat worden gemaakt.” FOTO PHILIP PROVILY/LUMEN

Anouk Boone
PARIJS

Hij ziet zichzelf als een ‘fly on the wall’, beaamt hij glimlachend, bescheiden. Schrijver en politcoloog Giuliano da Empoli beweegt zich, vrijwel geruisloos, in de paleizen en werkkamers van de hoogste machten. Zijn boeken vinden gretig aftrek bij de politieke elite, met name in Brussel. Zijn bestseller *De Kremlinluisteraar* werd bekroond met de Grand Prix du roman de l’Académie française.

De macht, volgens het naoorlogse wereldbeeld, is sterk aan het kantelen ziet hij. „Het toppunt van macht valt niet zo zeer samen met actie, maar met onbesuisde actie, het enige waarmee je het schokeffect bereikt waarop de macht van de heerser is gestoeld”, stelt hij in zijn laatste essay *Het uur van de wolven*, waarin hij het geloof in een wereld van internationale betrekkingen volgens vaste spelregels onderuit haalt.

NRC spreekt hem enkele dagen nadat de VS een nieuwe Nationale Veiligheidsstrategie lanceerden: een expliciete herinkleurung van de wereldorde, die in Brussel grote onrust creëert. In de tuinsalon van zijn gerenommeerde Parijse uitgever Gallimard, in afgetrapte bruine vederlaarzen, zwarte coltrui en donkerblauwe blazer van zachte snit: „De macht van autocraten en techoligarchen groeit aanzienlijk, en een antwoord van de heerse-rende politieke klasse in Europa ontbreekt daarop”. Vooralsnog, schetst hij, voedt de inadequate respons de „beesten van de macht”.

INTERVIEW **GIULIANO DA EMPOLI** SCHRIJVER

‘Europa’s reactie op machtspolitiek van de VS is echt beschamend’

De Italiaans-Zwitserse politicoloog en schrijver Giuliano da Empoli, auteur van *Het uur van de wolven*, kent de internationale politiek van binnen en buiten. Tot zijn frustratie reageert Europa verkeerd op het Amerikaanse buitenlandbeleid: ‘Europa mist strategische intelligentie.’

Wat typeert die ‘hongerige machtswolven’, de autocraten van vandaag de dag?
„Kijkend naar roofdieren zoals president Donald Trump – of de Braziliaanse Jair Messias Bolsonaro, de Saoedische kroonprins Mohammed bin Salman en de Salvadoraanse president Nayib Bukele – hebben we moeite ze te interpreteren naar de maatstaven van de politieke categorieën zoals we die kennen uit de afgelopen decennia.

„In wezen zijn we getuige van de terugkeer van klassieke figuren: we zien aspirant-autocraten die een zeer oude opvatting van macht hebben, als een eenzame bezigheid. Zonder grote beperkingen, waarbij traditionele waarden en een radicale dimensie van mannelijkheid leidend zijn. Maar dat oude idee steunt op een nieuw, eigentijds digitaal ecosysteem, dat juist zeer agressieve en solitaire acties – en daarmee een monocratisch [alleenheersend] concept van macht – belooft. Wat ik daarbij interessant vind, is dat we van een impliciete naar een expliciete fase zijn overgegaan.”

Hoe bedoelt u dat?
„Gedurende een aantal jaren was de opkomst van deze radicale figuren, gevoed door zeer extreme en agressieve bewegingen, niet de bedoeling van het digitale ecosysteem. Het was meer een neveneffect van de bedrijfsmodellen. Maar sinds enige tijd is er heel duidelijk sprake van een convergentie tussen de politieke roofdieren en de eigenaren van de technologische infrastructuur.”

Maar hebben machtig leiders – neem Fi-

mensen als Trump. Het is haast een alliantie tussen gelijken.”

Hoe duurzaam is dat evenwicht?
„De macht van de techwereld zal alleen maar toenemen. Als Trump morgen wordt vervangen door zijn vicepresident JD Vance, is het evenwicht al verschoven: de techreuzen zouden de baas zijn en JD Vance dienend aan hen. Puur omdat hij minder sterk is, minder gedreven door macht. Hij is ook van een andere generatie. We bevinden ons in een proces waarbij we afstappen van het model van de liberale democratie.

„Het probleem is dat, in tegenstelling tot politici in een democratie, de techelitte enorme macht uitoefent zonder enige verantwoordelijkheid.”

Autocraten zijn, zoals u schetst, van alle tijden. Staan we door de technologische ontwikkelingen op een keerpunt in de geschiedenis?
„Door mijn culturele achtergrond [lave-rend tussen Rome en Parijs] ben ik geneigd te denken in cycli en de opkomst en ondergang van beschavingen. Maar de technologieën van vandaag – niet alleen kunstmatige intelligentie, maar ook de combinatie ervan met technologieën zoals levenswetenschappen, biotechnologie, neurowetenschappen en nanotechnologie – wijzen op een breuk. Dat maakt het nog belangrijker om te begrijpen wie ons regeert en wie deze overgang zal regeren.”

Europa doet een betugelende poging. Al is die op zijn minst halfslachtig te noemen. X kreeg enkele dagen geleden een boete opgelegd wegens het overtreden van EU-regels, TikTok ontspiong de dans.
„Die boete, 120 miljoen euro, is niet meer dan een symbolisch klopje. Eerder legde de Europese Commissie miljardenboetes op. Ze komt op een moment van grote Europese tegemoetkomingen aan Big Tech. De EU probeert haar eigen strijd te voeren, maar laat ook grote zwakte zien.”

De VS schetsen in hun veiligheidsstrategie Europese ondergeschiktheid en het uitspelen van Europese landen, tot schrik van Brussel.
„Trump maakt expliciet dat hij een overgang wil maken van een Romeinse Republiek naar het Romeinse Rijk. De monsterlijke uitbreiding van het Witte Huis

„We moeten niet voor Trump door de knieën gaan, dat is vernederend en schadelijk, maar de taal van de macht spreken

[een grootse balzaal] liet dat al zien. Trump is zeker geen Julius Caesar, of (Octavianus) Augustus, maar hij is een plutocraat met dezelfde imperialistische zienswijze. Europa maakt in zijn visie onderdeel van het Amerikaanse imperium, en moet dus heel expliciet tot vazalstaat worden gemaakt.”

Brussel reageerde lauw, en spreekt nog altijd van ‘de belangrijkste bondgenoot’ als het op Washington aankomt. Wat vindt u van de Europese respons?
„De Europese reactie op de machtspolitiek van de VS is ronduit beschamend, van volledige ondergeschiktheid. Van de Baltische staten, die zuchten onder directe Russische dreiging, is dat nog te verwachten. Maar van de Commissie, en de oprichters van Europa – denk Frankrijk – is de reactie er een van absolute onderwerping.”

U bevindt zich veelal in het kielzog van de Franse president Emmanuel Macron. Luistert hij in deze niet naar u?
Serieus kijkend: „Op dit vlak niet. Men doet alsof er geen dreiging is, alsof dat wat Trump zegt folklore is... Europa is als de klasse van advocaten die een leven lang carrière hebben gemaakt door met regels om te springen. Ze hebben er grote moeite mee om zich in de wereld van roofdieren te bevinden. Nu de geschiedenis opnieuw begint, weten ze niet welke kant ze op moeten.

„We moeten net als Trump de taal van de macht spreken. Antwoorden in termen van kracht, niet over technische kwesties als handelsakkoorden blijven discussiëren terwijl we voor een zeer sterke politieke en ideologische uitdaging staan. We zakken door onze knieën. Dat is niet alleen ronduit vernederend maar brengt ons ook schade toe. Als je politiek wordt vernederd, lopen ook technische onderhandelingen slecht af. Omdat je al een verliezer bent, je je in een zwakke positie verkeerd. Europa verliest zo twee keer.”

Kunnen we afsluiten met een positieve noot?
„Als 27 landen het niet eens zijn, moeten er meer coalitions of the willing komen, zoals dat gebeurde bij de Oekraïne-kwestie. Een paar landen die zich verenigen en een andere lijn trekken. Europa mist op dit moment strategische intelligentie.”

‘SHOPAHOLIC’

Sophie Kinsella (55) overleden

Rosan Hollak
AMSTERDAM

De Britse auteur Sophie Kinsella, bekend van de populaire *Shopaholic*-reeks, is woensdagochtend op 55-jarige leeftijd overleden. Kinsella, die eigenlijk Madeleine Sophie Wickham heette, maakte in april 2024 bekend dat ze kampte met een agressieve vorm van hersenkankeer.

Wickham, die in 1969 werd geboren in Londen, studeerde aanvankelijk muziek aan New College in Oxford maar vervuilde deze studie al snel voor filosofie, politicologie en economie. Na haar afstuderen werkte ze als financieel journalist, een baan die haar niet beviel, waarna ze begon met schrijven. Ze debuteerde in 1995 met *The Tennis Party*. Wickham noemde haar vroege werk „wat serieuzer, wat donkerder” dan haar latere boeken.

In 2000 begon ze onder de naam Sophie Kinsella aan de *Shopaholic*-reeks. Hoofdpersoon is Becky Bloomwood, een twintiger die als financieel journalist werkzaam is maar tot over haar oren in de schulden zit door een koopverslaving. Ze verliest zich dan ook in een uitputtende correspondentie met diverse incassobureaus en loopt flink te stuntelen met de liefde. Deze roman, getiteld *Shopaholic!* – te lezen als een humoristische waarschuwing tegen de risico’s van schulden – werd een *instant* succes waarna er nog vele titels volgden. De *Shopaholic*-boeken werden al snel geclassificeerd als ‘chick lit’, vanwege de romantische en hilarische situaties waarin haar heldinnen terechtkomen. Een term waar de schrijfster zelf geen bezwaar tegen had, omdat ‘intelligentie’ en ‘onhandigheid’ volgens Wickham goed samengaan. Haar boeken zijn wereldwijd meer dan 45 miljoen keer verkocht.

Advertentie

WINTERBELEVENIS IN CANADA

Ga op het ultieme winteravontuur in de Rocky Mountains en ontdek de winterse highlights van Edmonton en Jasper!

- Non-stop KLM-vlucht naar Edmonton
- 2 nachten Edmonton
- 5 nachten Jasper
- 3 excursies
- Huurauto

Boek nu via De Jong Intra Vakanties v.a. **€1394** p.p.

EDMONTON-JASPER.NL/NRC

De prijzen in deze advertentie zijn vanaf-prijzen op basis van vier personen op 44n hotelkamer en gelden onder voorbehoud van beschikbaarheid. De reisom kan aangepast worden aan veranderende koersen, belasting of andere heffingen, zoals brandstof-toeslagen. De gedetailleerde voorwaarden voor de reis zijn te vinden op de website van de reisorganisator. Druk- en verzendkosten voorbehouden. Edmonton-Jasper.nl is een initiatief van Zapper PR & Destination Marketing, onderdeel van www.zappergroup.com

OORLOG IN OEKRAÏNE

Europa kan weggefallen steun van VS aan Oekraïne bij lange na niet compenseren

Oekraïne heeft de financiële en militaire steun van Europa harder nodig dan ooit, na het afhaken van de VS begin van dit jaar.

Rob Schoof
AMSTERDAM

De financiële steun die de bondgenoten van Oekraïne aan het belegerde land verlenen komt dit jaar uit op het laagste niveau sinds de grootschalige Russische invasie in februari 2022. Dat verwacht het Duitse Kiel Instituut, dat de militaire en financiële hulp aan Oekraïne bijhoudt sinds de Russische inval in dat land. Uit de meest recente statistieken - tot en met oktober - blijkt dat Europese bondgenoten dit jaar veel te weinig geld uittrekken voor financiële en militaire steun om het wegvallen van de Amerikaanse hulp aan Oekraïne te compenseren.

Oekraïne krijgt vooral minder militaire steun omdat de Amerikaanse hulp dit jaar volledig is opgedroogd. Dat heeft alles te maken met de terugkeer van Donald Trump in het Witte Huis, begin dit jaar. Nadat diens voorganger Joe Biden tientallen miljarden dollars had uitgetrokken voor de levering van wapens en munitie aan Oekraïne maakte Trump in januari direct een einde aan de Amerikaanse steun.

De Europese bondgenoten gaven de eerste helft van dit jaar nog record-bedragen uit aan Oekraïense steun om het Amerikaanse verlies op te vangen: bijna veertig miljard euro in de maanden maart, april, mei en juni.

Laagste niveau sinds 2022

Maar vanaf de zomer vertraagde de Europese hulp, zo tonen de cijfers van de *Ukraine Support Tracker* van het Kiel Instituut: tussen juli en oktober ging het nog slechts om een kleine acht miljard euro. De neergang betrof vooral militaire steun; de financiële en humanitaire hulp vanuit Europa bleef stabiel. Toch constateert data-



Een Oekraïense militair zoekt op 29 november in het luchtruim naar Russische drones in de buurt van frontstad Kostjantynivka, regio **Donetsk**. FOTO REUTERS

onderzoeker Christoph Trebesch: „Als dit vertraagde tempo aanhoudt in de resterende maanden wordt 2025 het jaar met het laagste niveau van hulp aan Oekraïne sinds de grootschalige Russische invasie in 2022.” De Europese bondgenoten van Oekraïne - zowel binnen als buiten de EU - hebben tussen 2022 en nu voor ruim 275 miljard euro financiële steun uitgekeerd en toegezegd aan Oekraïne. De steun van de VS komt in die periode uit op zo'n 115 miljard euro.

Opvallend is dat de onderlinge verschillen in Oekraïne-steun tussen de Europese bondgenoten groot blijven. Frankrijk, Duitsland en het Verenigd Koninkrijk hebben weliswaar hun bijdragen aan Oekraïne dit jaar fors opgeschroefd, maar zij blijven verhou-

dingsgewijs achter bij de steun die de Scandinavische en Baltische landen geven. Gemeten naar het percentage van het nationaal bruto product geven Noorwegen, Zweden en Denemarken gemiddeld drie keer zoveel uit als Duitsland, en zes keer zoveel als Frankrijk. De Duitsers kwamen dit jaar gemiddeld bijna tot een verdriedubbeling van hun financiële steun aan Oekraïne, terwijl Frankrijk en het VK hun bijdragen verdubbelden.

Contrast met Spanje en Italië

Nog veel groter is het contrast met de bijdragen die Italië en Spanje leveren. Italië trekt dit jaar zelfs 15 procent minder geld uit voor militaire hulp aan Oekraïne in vergelijking met de periode 2022-2024, Spanje droeg dit

jaar tot nu toe helemaal niets bij.

Nederland zit wat betreft de financiële steun aan Oekraïne vlak achter de Europese top; de totale uitgaven sinds 2022 bedroegen volgens het Kiel Instituut tot nu toe ruim 10 miljard euro, waarmee Nederland op de zevende plaats staat. Gerekend naar het percentage van het bruto nationaal product (1,13) staat Nederland achtste in Europa.

De nieuwe cijfers komen op een moment dat de Europese bondgenoten van Oekraïne voor de cruciale keuze staan of zij tientallen miljarden euro's aan bevroren Russische tegoe-den willen aanspreken om de Oekraïners te helpen in hun oorlog. De Europese Commissie zou voor bijna 200 miljard euro aan bevroren Russische

tegoeden aan Oekraïne willen lenen.

Het grootste deel van die tegoe-den wordt beheerd bij het Belgische Euro-clear. België heeft zich tot nu toe fel tegen het gebruik van die tegoe-den gekeerd. Volgende week zou daar op de EU-top een beslissing over moeten worden genomen.

Gebruik van de Russische miljarden zou voor Oekraïne als een geschenk uit de hemel komen. Oekraïne heeft dringend behoefte aan financiële injecties en militaire hulp om zichzelf te kunnen blijven verdedigen tegen de Russische agressie, maar ook om de sterk verzwakte infrastructuur van het land telkens opnieuw op te lappen. Ook voorgrootschalige humanitaire en economische hulp is Oekraïne aangewezen op het buitenland.

REPORTAGE INFRASTRUCTUUR

Drie bruggen kapot. Nu eisen Groningers een tijdelijke oversteek

Fietsers en voetgangers in Groningen-stad kunnen jarenlang niet over een brug die het centrum met de noordoostkant verbindt.

Lyanne Levy

GRONINGEN

Wie in Groningen rondvraagt over een aangevaren, kapotte brug, moet specificeren. In 2018 botste een motorvrachtschip op de Paddepoelsterbrug, omdat de brugwachter een bedieningsfout maakte; in 2021 werd de Gerrit Krolbrug rond middernacht aangevaren door een binnenvaarttanker; vorige maand werd de Dorkwerderbrug tot twee keer toe aangetikt door binnenvaartschip Volharding 17.

Alle drie de incidenten hadden grote gevolgen. De Dorkwerderbrug is voor onbepaalde tijd afgesloten en wordt gerestaureerd. De Paddepoelsterbrug is sinds de aanvaring niet meer in gebruik en de Gerrit Krolbrug is alleen nog toegankelijk voor fietsers en voetgangers, straks helemaal afgesloten. Deze laatste twee bruggen worden vervangen.

Via een tijdelijke constructie van kunststofplaten kunnen fietsers, voetgangers en mensen in een scootmobiel of rolstoel nu nog over de Gerrit Krolbrug, die het centrum van Groningen met de wijken en de dorpen aan de noordoostkant verbindt. Deze constructie verdwijnt zodra de nieuwe brug wordt gebouwd. Aan het hek dat de weg naar de brug afsluit, hangt een poster die oproept een petitie te ondertekenen. Bijna 18.000 mensen hebben dat al gedaan.

De bouw van de nieuwe Gerrit Krolbrug begint eind 2026 en is naar verwachting klaar in 2029. Alle werkzaamheden zouden in 2030 moeten worden afgerond. Als gedurende die periode geen tijdelijke brug komt, moeten de 16.000 fietsers, wandelaars en mensen in een scootmobiel of rolstoel die de brug dagelijks gebruiken, omreizen via een sluis en een brug verderop.

Maja Muller Kobold, Marria van Winkel en Herman in 't Veen zijn drie van de initiatiefnemers van de petitie. Ze vertegenwoordigen ieder een andere groep: Muller Kobold de omwonenden, Van Winkel de Fietsersbond Groningen en in 't Veen de Werkgroep Toegankelijk Groningen. Alle drie willen ze hetzelfde: een tijdelijke oversteek. Muller Kobold: „Een groot deel van de stad gebruikt deze brug. Iedereen moet straks dezelfde omlidingsroutes gebruiken. Maar die zijn nu al heel druk.”

Taxibusje

Dat beaamt Van Winkel: „Die routes werden niet berekend op die extra hoeveelheid fietsers. Dat wordt een chaos van heb ik jou daar.” Muller Kobold maak zich zorgen: „Een van de omlidingsroutes gaat via een donkere, onbewoonde weg. Daar wil je 's avonds toch niet fietsen?”

In 't Veen maakt gebruik van een rolstoel en vertegenwoordigt „iedereen die wat minder snel is, op langzame wielen en ouderen”. Hij merkt dat deze mensen „lijdzaam afwachten. We kunnen toch niks doen, zeggen ze”. Maar juist deze groep ondervindt de gevolgen. In 't Veen: „Zo'n



Boven en links: de Gerrit Krolbrug werd in 2021 aangevaren, sindsdien is er een noodbrug die binnenkort wordt afgesloten.

Rechts: de Paddepoelsterbrug werd aangevaren in 2018 en verwijderd, plannen voor een nieuwe brug zijn deze maand gepresenteerd. FOTO'S KEES VAN DE VEEN



lange periode zonder deze brug, kan niet. Na de aanvaring werd een taxibusje ingezet. Maar dat is weer een extra schakel en onzekerheid: staat die er wel altijd? En als ik 's avonds weg moet, kan het dan ook?”

De Gerrit Krolbrug verbindt twee grote delen van Groningen-stad, benadrukt wethouder Verkeer en vervoer Philip Broeksma. „Het is niet een brug waar af en toe iemand overheen fietst. Aan de ene kant heb je een wijk met veertigduizend inwoners. Aan de andere kant de rest van de stad. Fietsers en voetgangers kunnen straks niet goed van het ene grote stadsdeel naar het andere.”

Ook Broeksma wil een tijdelijke oversteek. Hij ijverde voor een variant waarbij fietsers via een naastgelegen busbaanbrug kunnen oversteken. Die optie kan op de steun van de petitie-opstellers rekenen. Maar de-missionair minister van Infrastruc-

tuur en Waterstaat Robert Tieman (BBB) besloot in september dat zo'n tijdelijke fietsverbinding niet wordt gemaakt, nadat uit onderzoek was

Aangevaren bruggen

Kapotte bruggen in Groningen



gebleken dat de kosten van 10 miljoen euro 'ver boven het vrijgemaakte budget van 6 miljoen euro uitkomen'. De bouw van de nieuwe brug valt al dunder uit, van 70 naar 90 miljoen.

Rijkswaterstaat kijkt met de gemeente Groningen hoe de omlidingsroutes te verbeteren. Ook wordt gekeken naar alternatief vervoer 'voor gebruikers die dat nodig hebben'. Er is 500.000 euro extra gereserveerd voor deze 'minder hinder'-maatregelen.

Tijdelijke brug

Voor Van Winkel, Muller Kobold en In 't Veen is dat onvoldoende. Ze willen een tijdelijke brug, dicht bij de oude brug. Ook de gemeenteraad wil een tijdelijke oversteek gedurende de sloop en de bouw van de nieuwe brug. De raad nam daarvoor unaniem een motie aan. Maar het Rijk moet hierover besluiten, benadrukt

wethouder Broeksma. „Het is een rijksbrug. Het Rijk moet de verantwoordelijkheid nemen.”

Demissionair minister Tieman bespreekt de situatie volgende maand met de wethouder, een inhoudelijke reactie op de motie of de petitie blijft voornamelijk uit.

Behalve de Gerrit Krolbrug wordt ook de Paddepoelsterbrug, aan de noordkant van Groningen, vervangen. In 2027 begint de bouw. Er komt een vaste, hoge brug met hellingbanen voor fietsers en voetgangers. Rijkswaterstaat verwacht dat het herstel van de Dorkwerderbrug nog weken in beslag neemt.

Van Winkel, Muller Kobold en In 't Veen hebben ondertussen hun hoop gevestigd op de Tweede Kamer voor een tijdelijke brug. Dinsdag boden ze de petitie aan, gericht aan de nieuwe vaste Kamercommissie Infrastructuur en Waterstaat.

Advertentie



nrc > puzzels

Crux: kleine puzzel voor grote denkers

Elke seconde telt bij deze supersnelle mini-kruiswoordpuzzel. Ga naar nrc.nl/puzzels en probeer 'm zo snel mogelijk op te lossen.



NIEUW



Jaser Hussein is docent burgerschap aan het mbo, en organisator van Paarse Vrijdag op zijn school. FOTO RUBY CRUDEN

INTERVIEW **JASER HUSSEINI** DOCENT BURGERSCHAP

‘Ook automonteurs moeten op school horen over seksualiteit en diversiteit’

De maatschappelijke acceptatie van lhbt’ers neemt verder af, aldus de Kinderombudsman. Het laat zien dat voorvechters van gelijke behandeling nog werk te doen hebben. Zoals docent Hussein, op ‘zijn’ opleiding autotechniek.

Merve Özdemir
NIJMEGEN

Met een regenboog-armbandje om zijn pols gaat Jaser Hussein (39) zo’n vijf keer per jaar bidden in de moskee in Nijmegen. Het bandje draagt hij dan expres, om „een beetje conflict op te zoeken”. Aan het eind van het gebed zoeken moskeebezoekers hem vrijwel altijd op met de vraag waarom hij in hemelsnaam dat ding om heeft. „Soms worden mensen heel boos op mij, maar soms lopen ze voor het eerst weg met andere argumenten.”

Hussein is docent burgerschap op de opleiding autotechniek aan het ROC in Nijmegen. Een enkele keer neemt hij een paar islamitische studenten mee naar de moskee, of hij sluit aan als ze vragen: „Meneer, wij gaan bidden, gaat u mee?”

Die jongens, vaak tussen de zestien en achttien jaar, zijn wel gewend dat hun docent de regenboogvlag overal mee naartoe neemt, zegt Hussein. Juist naar plekken waar mensen het niet verwachten. Hussein: „Ik ben me ervan bewust dat ik non-stop een voorbeeldfunctie voor hen heb.”

Daarom hing Hussein de regenboogvlag ook in de garage van de school, waar de felle kleuren van de vlag afsteken tegen de betonnen muren van de loods. En plakte hij een sticker van de pride-vlag op zijn zilveren werklaptop. „De vlag is een mooie aanleiding voor een goed gesprek.”

‘Een goed gesprek’ - Hussein herhaalt het wel dertig keer in het uur durende gesprek, vrijdagmiddag in een leeg klaslokaal dat uitkijkt over de garage.

Paars kledingstuk

Hussein vluchtte op zijn twaalfde uit Afghanistan, is de enige docent met een migratieachtergrond op de opleiding en is moslim. Hij valt op, zeker omdat hij ook een van de gezichten is van de Paarse Vrijdag-campagne van zijn school en het COC, de landelijke lhbt+-organisatie die de dag coördineert.

Op 12 december is het Paarse Vrijdag. Leerlingen, studenten en onderwijspersoneel worden aangemoedigd die dag een paars kledingstuk te dragen uit solidariteit met lhbt’ers. De dag wordt al vijftien jaar georganiseerd en staat in het teken van discriminatie en intolerantie, met name tegen de lhbt+-gemeenschap.

Vorig jaar vroegen twee op de drie middelbare scholen en mbo’s (1.000 van de ruim 1.500) en een op de drie basisscholen (1.900 van de ruim 6.000) bij het COC een Paarse Vrijdaglespakket aan. Dit jaar verwacht het COC eenzelfde aantal.

Met vijf collega’s zit Hussein, zelf heteroseksueel, in de *Gender and Sexuality Alliance* (GSA) van de school. GSA’s bieden steun aan lhbt+-leerlingen en maken seksuele- en genderdiversiteit bespreekbaar op scholen, met steun van het COC. De GSA op Hussein’s school werd drie jaar geleden opgericht. „We kregen geluiden van studenten die daar behoefte aan hadden, omdat zij zich niet veilig en geaccepteerd voelden.”

Hoe merkte u dat?

„Autotechniek is een technische opleiding. Ik hoor vaak dat er toch geen lhbt-studenten zouden zijn. Maar die zijn er zeker wel. Door de GSA komen zij samen. We organiseren avonden met ze, bestellen pizza’s, hebben het leuk. Deze jongeren hebben vaak weinig vrienden op school. Op dit soort avonden mogen ze zichzelf zijn, en sluiten ze vriendschappen.

„Ik heb studenten uit de regenboog-

gemeenschap die bij het zoeken van een stage soms ‘nee’ te horen krijgen vanwege hun geartheid. Zij hebben begeleiding en hulp nodig. Ik hoorde van studenten dat ze thuis niet veilig waren, dat ze werden mishandeld omdat ze uit de kast waren gekomen. Dan maakten we daar melding van bij de directie en werden ze geholpen aan een kamer, bijvoorbeeld via Kamers met Kansen [een vorm van begeleid wonen]. Maar het gevoel van onveiligheid bleef aanwezig - het gevoel van niet geaccepteerd worden om wie je bent.”

Ik merk iets van herkenning bij u.

„Ja, ik was ook student, een leerling met een migratieachtergrond. Ik ben gevlucht uit Afghanistan toen ik twaalf was. Mijn vader was tegen de onderdrukking van vrouwen en mensen uit de regenbooggemeenschap door de Taliban. Hij vluchtte met ons, met gevaar voor zijn leven.

„Op mijn middelbare school in Venray waren geen andere studenten met een migratieachtergrond. Ik werd uitgescholden voor van alles en nog wat om mijn afkomst of huidskleur. Ik raakte bevriend met een jongen die gepest werd omdat hij homo was, en ik werd gepest omdat ik de enige migrant was. We zijn nog steeds vrienden.

„Nu zit ik in de rol waar ik vriendschappen kan creëren. Elkaar leren kennen doe je onder andere door moeilijke gesprekken te voeren.”

U heeft het vaak over een goed gesprek.

„Die zijn echt nodig. Sommige studen-

ten kennen het onderwerp niet, of staan er niet achter. In de klas hoor ik wel eens: ‘Als we een homo zien, slaan we hem in elkaar’. Dat doet veel met mij, omdat ik weet dat zulke jongens in de klas zitten. Ik stop dan mijn voorbereide les. Dit wordt de lesstof: we blijven praten tot we er samen uit zijn.

„De vlag doet ontzettend veel met studenten. Lhbt’ers voelen zich erdoor gezien. Maar een student zei ook eens: ‘Ik dacht dat u tof was, waarom heeft u die vlag?’, toen hij de sticker op mijn laptop zag. Ik vraag ze dan om dieper na te denken over mijn vraag of ze echt vinden dat lhbt’ers er niet mogen zijn. Daar hebben ze vaak nog nooit over nagedacht. Na tien minuten blijken ze minder streng dan ze zelf denken. Als ik vraag of ze iemand nog steeds zouden slaan, zeggen ze ‘nee’.”

Waar komen hun harde standpunten dan vandaan?

„Acht, negen of zelfs tien uur scherm-tijd is voor mijn studenten vrij normaal. Daarvan kijken ze vijf of zes uur op TikTok. Als je dat zeven dagen per week doet, dan doet dat iets met je. Studenten komen filmpjes van Andrew Tate tegen, die de jongens ophemelen, en andere filmpjes met argumenten tegen vrouwen en de regenbooggemeen-schap. Als een vrouw bijvoorbeeld schaars gekleed is vinden ze door filmpjes dat ze het recht hebben om die vrouw aan te raken. Dat gaat in hun hoofd zitten. Door het daar over te hebben, voorkom je daders en slachtoffers.

„Sommige studenten denken dat ze harde uitspraken over de regenboogge-

Kinder-ombudsman

Lhbt+-kinderen worden in Nederland niet genoeg beschermd en voelen zich onveilig op school, in hun vrije tijd en op straat. Dat schrijft de Kinderombudsman in een brandbrief die donderdag naar de Tweede Kamer gaat. Ze worden gepest en bedreigd. „De ervaringen van deze kinderen [zijn] indringend en schrijnend. Verschillende kinderrechten van deze groep worden geschonden.” De afgelopen jaren lijken geluiden tegen de lhbt-gemeenschap vanuit ‘antigenderbewegingen’ vaker en harder te klinken”, schrijft de Kinderombudsman. Ook de meest recente cijfers van het CBS (2023) tonen dat het aantal meldingen van discriminatie tegen lhbt-persoon toeneemt.

meenschap moeten doen vanwege hun achtergrond. Ze leven in bubbels. Ik heb studenten uit dorpjes die nog nooit iemand met een migratieachtergrond of een lhbt’er hebben gezien. Of studenten die denken dat ze dit moeten zeggen omdat ze moslim zijn.”

Wat doe je als islamitische studenten zeggen: volgens mijn godsdienst mag dit niet?

„Dan pak ik de Koran erbij, die heb ik in mijn kast liggen, in het Nederlands. Ik heb hem zelf een paar keer gelezen, dus ik weet wat erin staat. Het gaat om één zinnetje waar de jongeren het over hebben. Dan laat ik ook andere delen over acceptatie en respect voor elkaar zien. Dan zijn ze vaak gechoqueerd, en verzachten ze hun argument. Ze zijn ontzettend lief. Maar dat weten ze zelf nog niet.”

Kan iemand zonder islamitische achtergrond ook zulke theologische gesprekken voeren met jongeren?

„Dat vind ik een lastige vraag. Wel als die zich goed voorbereidt en het met pure intenties doet. Maar als je niet genoeg kennis hebt, bereik je het tegenovergestelde.

„Eigenlijk denk ik dat er niet genoeg diversiteit is op scholen. Als je zorgt voor docenten die islamitisch zijn, joods, christelijk, noem maar op, dan helpt dat. Of docenten uit de regenbooggemeenschap en docenten met een handicap. Dan kun je sterke gesprekken voeren en elkaar om hulp vragen. Ik weet namelijk ook niet wat er in de Tora staat.”

Om de gesprekken over Paarse Vrijdag in goede banen te leiden biedt het COC scholen lespakketten, campagne-materiaal en tips aan. U gebruikt die lespakketten ook. Hoe ziet zo’n les er bij u uit?

„Ik geef automonteurs les, daar zitten studenten tussen die met klompen naar school komen en met vieze handen in de les zitten. Dus ik moet aansluiting vinden bij hun belevingswereld: het moet stoerder, en over garages gaan. De stellingen die het COC aanlevert om een discussie te starten pas ik aan. Naar, bijvoorbeeld: ‘Ik zou geen homoseksueel iemand aannemen in mijn garage’. En dan gaan we daarover praten.

„Mijn studenten zijn toekomstige werkgevers en werknemers. Die moeten in de lessen iets meekrijgen over de pijn en het verdriet van discriminatie. Ik hoop dat ik studenten de maatschappij instuur die alle werknemers in dienst gaan nemen. Die niet discrimineren op het moment dat een mannelijke stagiair make-up draagt.”

Werkt uw aanpak?

„In mijn klaslokalen kunnen steeds meer studenten zichzelf zijn, zonder dat ze worden beoordeeld door andere studenten. Zeker in het tweede jaar, waar ze die lessen van mij al hebben gehad. Ik deelde vorig jaar condooms uit in een les over veilige seks. Een jongen vroeg toen of homoseksuele jongens geen ander soort condooms nodig hebben. En dat klopt. Daar hebben we toen een mooie klassikale discussie over gevoerd.”

Advertentie



L'OR
BARISTA

PHILIPS

BIJ AANKOOP VAN EEN
L'OR BARISTA KOFFIEMACHINE

NU €30
CASHBACK*
+
KOFFIE-
VOUCHER
T.W.V. €20

Kijk voor de actievoorwaarden op www.lorespresso.nl

PEAKY BLINDERS

Afghaanse jongeren berispt om outfit

Een vriendengroep die in Afghanistan de stijl van Peaky Blinders overnam, is gearresteerd door de Afghaanse autoriteiten.

Sarah Ouwerkerk
AMSTERDAM

Geuld in zwarte mantel met rode voering, een driedelig zwart pak met rode glimmende stropdas, platte pet en leren handschoenen lopen vier vrienden door de Afghaanse bergen, zo is op YouTube te zien. Het viertal uit de omgeving van Herat, de op een na grootste stad van Afghanistan, voelde zich aangetrokken tot de ‘gangster esthetic’ bekend uit de Netflix-hitserie *Peaky Blinders* - en is zich tot groot ongenoegen van de Taliban zo gaan kleden.

Eerder deze week zijn de vrienden gearresteerd door handhavers van het ministerie van het Bevorderen van Deugdelijkheid en het Voorkomen van Ondeugd voor het schenden van islamitische waarden en het promoten van buitenlandse cultuur. „Een moslim moet de grenzen van de islam bewaken, niet onnodig niet-moslims kopiëren en hun idealen in overeenstemming houden met islamitische waarden en de Afghaanse cultuur”, reageerde Saif-ur-Islam Khyber,



De door het Afghaanse regime berispte **vriendengroep** in een video van YouTube-kanaal Herat-mic, waarop de vrienden zich lieten interviewen. FOTO: SCREENSHOT YOUTUBE/HERAT-MIC

woordvoerder van het ministerie.

Sinds de Taliban in 2021, na terugtrekking van Amerikaanse troepen, de macht in Afghanistan hebben teruggenomen, trekken ze de teugels - vooral voor vrouwen - steeds strakker aan. Vanaf elf jaar mogen meisjes

geen onderwijs volgen, er zijn nauwelijks beroepen die vrouwen mogen uitoefenen, spreken of zingen in het openbaar is voor vrouwen verboden en vrouwen moeten weer een volledig bedekkende boerka dragen.

Maar de Taliban hebben de afgelo-

pen tijd meer verboden uitgescreven. Zo kregen Afghaanse kappers het bevel baarden niet langer te scheren en kapsels niet naar westers voorbeeld te knippen. Nu blijkt dat de Taliban ook willen dat mannen zich kleden in traditioneel Afghaanse stijl.

Die wordt gekenmerkt door een tulband, een perahan (tuniek) en een tunban (een wijde pofbroek). Niet door de kleding uit Peaky Blinders.

De serie gaat over een criminele bende die de straten van het Birmingham van de jaren twintig en dertig onveilig maakt. Thomas Shelby, gespeeld door Cillian Murphy, is de leider van de groep. Ook in Europa en specifiek Nederland is de stijl een tijdje populair geweest. Sinds het verschijnen van het slecht ontvangen zesde en laatste seizoen, begin 2022, is dat minder geworden.

Maar in Afghanistan gaat het volgens experts om meer dan het kopiëren van een kostuum uit een serie omdat het ‘cool’ is. Het is een vorm van creatief verzet tegen het verstikkende regime van de Taliban, zegt Mujib Abid, onderzoeker van de Universiteit van Melbourne, tegen de Australische publieke omroep ABC. De vrienden zelf zeiden in een interview op YouTube-kanaal Herat-mic dat ze op straat complimenten kregen over hun stijl en dat mensen foto’s van ze maakten.

Voor Asghar Husinai, Jalil Yaqoobi, Ashore Akbari en Daud Rasa is volgens de Taliban „een rehabilitatieprogramma gestart”. In het filmpje waarin ze dat kenbaar maken is ook een stem van een van de jongens te horen. „Ik wist niet dat dit tegen de sharia was”, zegt hij. „Ik beloof het niet meer te doen.”

GRENSSTRIJD

Thailand is dominanter, dus hoopt Cambodja op bemiddeling van buiten

President Donald Trump had de vrede al geclaimd, maar het bestand tussen Thailand en Cambodja is bezwaken.

Saskia Konniger
JAKARTA

„Het is ons doel om de militaire slagkracht van Cambodja te vernietigen”, verklaarde generaal Chaipruak Doungprapat toen hij maandag toelichte waarom Thailand met F-16’s luchtaanvallen op Cambodja uitvoerde. „Voor de veiligheid van onze kinderen en kleinkinderen.” Volgens de generaal had Cambodja de luchtaanvallen zondag zelf uitgelokt en het was nu hoog tijd om de dreiging van het buurland te neutraliseren.

Volgens Thailand lapt Cambodja afspraken aan zijn laars door steeds landmijnen te leggen in het grensgebied. Deze landmijnen hebben al verschillende Thaise soldaten het leven gekost. Cambodja geeft juist Thailand de schuld van escalatie en stelt dat Thailand hen uit het niets aanvalt. „Wij zijn juist degenen die vrede willen”, schreef oud-dictator Hun Sen, vader van premier Hun Manet, op zijn Facebook-pagina. „Maar we moeten ons wel tegen de Thaise agressie verdedigen.” Omdat er geen onafhankelijke observatieteam zijn, is het onmogelijk vast te stellen wie het dichtst bij de waarheid zit.

Al maanden geven de landen elkaar de schuld van agressie. Nadat in mei een Thaise soldaat bij een vuurgevecht een Cambodjaanse militair doodschoot, voerden beide landen het aantal militairen op. In juli leidde verschillende incidenten tot een vijftaags gewapend grensconflict. Er werden veertig mensen gedood en honderdduizenden burgers moesten hun huis ontvluchten.

Woensdag ging een nieuwe dag van gevechten in. Inmiddels zijn in een groot deel van de grensprovincies gevechten uitgebroken. Cambodja meldde negen burgerdoden. Thailand zegt dat vier soldaten zijn gesneuveld. Opnieuw zijn honderdduizenden burgers geëvacueerd.

Analisten waren al sceptisch toen Trump in oktober glimmend van genoezaamheid poseerde met de Thaise premier Anutin Charnvirakul en de Cambodjaanse premier Hun Manet. In hun hand het vredesakkoord. Weer een vrede geregeld. Op 26 oktober tekenden Thailand en Cambodja na dreiging met hoge Amerikaanse handelstarieven een vredesbestand. Onderliggende oorzaken werden genegeerd.

Zo claimen beide landen delen van het 817 km lange grensgebied. Er staan in het gebied belangrijke eeuwenoude tempels die beide landen zien als onderdeel van hun cultuur. De huidige grens werd in 1907 met onnauwkeurige pennentrekken vastgesteld door de Franse kolonisator van Cambodja. Volgens Thailand is destijds een deel van hun grensgebied onterecht aan de Cambodjaanse zijde terechtgekomen. Thailand heeft dit verschillende keren vergeefs bij internationale commissies aangekaart. In 2013 werd de elfde-eeuwse tempel Preah Vihear door gerechtelijke VN-commissie aan Cambodja toegewezen. Mede hierdoor is het vertrouwen in internationale interventie in Thailand laag.



Vrijwilligers patrouilleren maandag rond hun dorp in de Thaise provincie Burirbat, die grenst aan Cambodja. FOTO: ATHIT PERAWONGMETHA/ REUTERS

wanrouwen. Maar door het grensconflict lijkt dat nu ongepast. Daarbij kan oorlog nationalisme aanwakken en zo de populariteit van de premier versterken. Verschillende analisten suggereren dat Anutin maandag het leger opdracht heeft gegeven om Cambodja aan te vallen.

Maar volgens het Japanse nieuwsmedium Nikkei Asia vond de luchtaanval al plaats voordat Anutin zijn kabinet had bijeengeroepen. In november heeft premier Anutin het leger bij oorlogsdreiging autonome bevoegdheden gegeven. Deze bevoegdheden hebben het leger in de de gelegenheid gesteld om zonder politieke inmenging hun machtspositie aan de grens te versterken.

Op de achtergrond spelen belangen in de casino- en oplichtingsindustrie, een miljardenbusiness. Een van de luchtaanvallen maandag was gericht op een casinocomplex. Volgens Thailand had het Cambodjaanse leger er wapengerei opgeslagen. Kenners stellen dat dit complex eigendom is van zakenman Ly Yong Phat, een getrouwe van Hun Sen, die er zelf ook belangen heeft. Het is opvallend dat juist dit complex werd getroffen. Analisten gissen over de betekenis hiervan. Wil het leger Hun Sen ook op dit vlak zijn macht laten zien? Vorige maand vaardigde Bangkok een arrestatiebevel uit tegen Ly Yong Phat wegens vermeende witwaspraktijken.

In Thailand is al maanden ophef over de te langzame aanpak van politici en zakenmensen die bij deze industrie betrokken zijn. Er hebben onder publieke en internationale druk arrestaties plaatsgevonden, maar van een echte aanpak lijkt vanwege de belangen geen sprake. *NRC* bezocht in oktober het Thaise grensgebied Sa Kao. De Thaise overgang naar de Cambodjaanse casinostad Poipet was sinds de gevechten in juli gesloten. Maar bewoners vertelden over getuoutrek om landrechten voor de bouw van een nieuw casino en de rol van rijke Thaise families hierbij. Ook vermoeden ze belangen van het leger, dat graag meeprofiteert. Thaise patriotten uit Bangkok zongen aan de grenspost liederen om de soldaten te ondersteunen. Maar inwoners van omliggende dorpen wilden vrede. Miljoenen mensen zijn door de grenssluiting hun inkomen kwijtgeraakt.

President Trump zei dinsdag dat hij de telefoon zou pakken om beide landen tot de orde te roepen.

Omstreden grenszone

Gevechten gemeld in:

- Provincies in Thailand
- Provincies in Cambodja



Advertentie

nrcwebwinkel

Ontdek de mooiste aanbiedingen

BLOMUS

Make-up spiegel

Adviesprijs 149,-

109,-

➤ Perfect licht en 5x vergroting voor foutloos opmaken

➤ Altijd de juiste hoek door de 360° draaibare spiegel

➤ Oplaadbaar en geschikt voor de badkamer

AENO

Waterflosser

Adviesprijs 79,95

59,-

➤ Laat je mond fris aanvoelen, net als na de tandarts

➤ Verwijdert tandplak tot diep tussen je tanden

➤ Instelbare druk voor gevoelige en normale tanden

Bekijk alle aanbiedingen online ➤ nrcwebwinkel.nl/cadeaus

INTERVIEW **ARFAN IKRAM** EPIDEMIOLOOG

‘We hebben succes gehad met preventie, dat lijkt om te slaan’

The Rotterdam Study - is met 35 jaar het langstlopende bevolkingsonderzoek in Nederland. Wat kunnen we leren over ouder worden in de Rotterdamse wijk Ommoord? „Wat goed is voor je hart, is goed voor je brein.”

Juliët Boogaard
AMSTERDAM

Preventie? Een briljant idee. Nieuw? Nee. In discussies over de zorg hebben beleidsmakers en verzekeraars het ééndelijk een beetje over preventie, ziet Arfan Ikram, onderzoeker en afdelingshoofd epidemiologie aan het Erasmus MC. „Wij roepen dat als epidemiologen al veertig jaar.” Het was de drijfveer om in 1990 te beginnen met het Erasmus Rotterdam Gezondheid Onderzoek (ERGO, of ook wel de *Rotterdam Study*): een bevolkingsonderzoek in de Rotterdamse wijk Ommoord dat dit jaar 35 jaar bestaat en daarmee het langstlopende bevolkingsonderzoek van Nederland is.

Het idee was om mensen te bestuderen „als ze nog ogenschijnlijk gezond zijn”, vertelt hoofdonderzoeker Ikram. Om te achterhalen waarom de één honderd jaar oud wordt zonder kwaaltjes en de ander met zestig jaar al drie of vier aandoeningen onder de leden heeft. Wat vertelt 35 jaar bevolkingsonderzoek over de ontwikkelingen op het gebied van gezondheid en over wat er op ons afkomt? „Heel simpel, heel cliché en toch nog te weinig toegepast: voorkomen is beter dan genezen.”

Hoe kwamen jullie op het idee?
„In de Verenigde Staten liep al langer zo’n cohortstudie, sinds de jaren veertig. Dat was vooral een reactie op

de epidemie van hart- en vaatziekten, die destijds plotseling kanker voorbijstreefden als voornaamste doodsoorzaak. Zo ontstond het idee dat te bestuderen, en dan niet alleen zoals een cardioloog dat doet maar naar hoe je dat kunt voorkomen. Wat gebeurt er in aanloop naar symptomen van ziekten? Maar we wilden dat principe in Nederland breder toepassen en kozen vier onderzoeksgebieden: hart- en vaatziekten, botontkalking, oogaandoeningen en demantie. We zagen de vergrijzende samenleving op ons afkomen en wilden bestuderen hoe we gezond ouder kunnen worden.

„We begonnen met 55+-ers, dat leverde in de eerste jaren het inzicht



„Sinds 2010 onderzoeken we vrijwel alle kwaaltjes van de mens en eigenlijk begint alles sluimerend

op dat bij alle vier de aandoeningen onderliggende schade in de organen al veel jaren eerder aanwezig is. We wisten natuurlijk al dat een hartinfarct of beroerte niet van de ene op de andere dag ontstaat, daar gaat een proces van slagaderverkalking aan vooraf. Maar dat zagen we nu ook bij botbreuken zoals heupfracturen: de botontkalking begint al veel eerder en gaat op een gegeven moment door een kritische grens heen, waardoor het bot broos wordt en breekt bij een stootje.

„Ook bij de twee oogaandoeningen die we onderzochten - maculadegeneratie en glaucoom, veelvoorkomende oorzaken van slechtziendheid en blindheid bij ouderen - en bij demantie constateerden we: het zijn sluipende aandoeningen.”

Dus: hoe eerder je erbij bent, hoe beter?

„Ja en nee. 55 was niet vroeg genoeg, want we zagen dat veel onderliggende schade dan al aanwezig was, en we wilden juist schone, gezonde lichamen onderzoeken. Dus verlaagden we de minimumleeftijd eerst naar 45 en daarna naar veertig. Het is bijvoorbeeld voor demantie belangrijk om het proces vanaf het begin te kunnen volgen. Zo kwamen we er achter dat de vroeg aanwezige schade niet alleen eiwitophoping in de hersenen is, zoals lang werd gedacht, maar ook schade aan de kleine bloedvaten in de hersenen. Als je dat weet, kun je vervolgens gaan kijken hoe je schade aan die bloedvaten voorkomt. Daarmee kun je 30 pro-

cent van de gevallen van demantie voorkomen. Hoe? Daar is een simpele regel voor: wat goed is voor je hart, is goed voor je brein.”

Vorige maand adviseerde de Gezondheidsraad het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport zich niet te veel te richten op vroegtijdige opsporing, en meer op preventie.

Zijn alle aandoeningen - ook die julie niet onderzochten - sluipend, denkt u?

„Ja. Sinds 2010 onderzoeken we vrij-

wel alle kwaaltjes van de mens en eigenlijk begint alles sluimerend.

„Dat betekent níét dat je elke ziekte kunt voorkomen. Het betekent dat je voor elke aandoening een déél van de potentiële patiënten kan voorkomen. Bij de ene aandoening is dat meer dan bij de andere: voor hart- en vaatziekten kun je 75 tot 90 procent van de gevallen voorkomen door bepaalde factoren - roken, hoge bloeddruk, suikerziekte, te weinig beweging, te veel stress - te elimineren. Maar dat weet iedereen: ik zeg niets nieuws. Diezelfde factoren, in com-



Ommoord in Rotterdam. Het bevolkingsonderzoek in deze wijk is het langstlopende van Nederland.
FOTO TOBIAS KLEUVER/ANP/HOLLANDSE HOOGTE

binatie met sociaal contact, kunnen helpen demantie te voorkomen, in zo’n 40 tot 45 procent van de gevallen.

„Tegelijkertijd: het is niet zo dat een vroege diagnose van demantie veel uithaalt. Een vroege diagnose van kanker betekent vaak een grotere overlevingskans omdat je de tumor weg kunt halen of verkleinen. Demantie kun je niet weghalen. Zodra je de ziekte diagnoseert, hoe vroeg ook, zit je meestal al in een onomkeerbaar proces.”

Als u de data van de afgelopen 35 jaar overziet, wat zien we in de zorg dan op ons af komen?

„Drie dingen. Ten eerste: toen wij hiermee begonnen in 1990, waren er geen cijfers over het aantal gevallen van de aandoeningen die we onderzochten, behalve hart- en vaatziekten. Een stichting als Alzheimer Nederland bestond bijvoorbeeld nog niet. Wij rapporteerden toen voor het eerst aantallen die het besef deden indalen dat demantie een volksziekte is: boven de tachtig jaar krijgt een op de vier mensen het, boven de ne-

gentig jaar de helft. Tel daarbij op dat we steeds meer mensen boven die leeftijden krijgen, en we wisten: dit wordt een heel groot probleem.

„Ten tweede: multimorbiditeit. De meeste mensen hebben meerdere aandoeningen tegelijkertijd. Maar de zorg is grotendeels monodisciplinair ingericht. In het ziekenhuis hebben we bijvoorbeeld orgaanspecialisten die zich met hun eigen orgaan bezighouden, terwijl de verschillende aandoeningen elkaar beïnvloeden. Een patiënt die rookt en COPD krijgt, komt bij de longarts. Maar dat diege-

ne rookt, betekent dat er ook vijf, zes andere ziekten op de loer liggen. Daar kijkt de longarts alleen niet naar, want dat is niet diens vakgebied.

„Hetzelfde geldt voor iemand met een hoge bloeddruk vanwege een ongezond dieet die bij de cardioloog terecht komt. We moeten multidisciplinair naar zorg gaan kijken: we behandelen geen orgaan, maar een heel mens in een bepaalde setting. „Ten derde: de leeftijdsverwachting neemt toe, maar het aantal jaren in volle gezondheid neemt af. Dat betekent dat we meer jaren met ziekte leven.”

Die multidisciplinaire aanpak, daar wordt toch al langer om geroepen? Waarom duurt het zo lang voordat zaken als deze - zie ook preventie - standaard worden?

„Ik denk dat het vooral gevoelsmatig langzaam gaat. Ziekenhuizen zijn gebaseerd op een medisch systeem dat we al honderden jaren kennen. Het is misschien onrealistisch te verwachten dat dat in een aantal decennia helemaal is om te gooien. Dit gedachtegoed heeft pas de laatste jaren een plek gekregen in de curricula van de geneeskundeopleiding, maar is nog niet de dominante gedachte.

„We zien wel verbetering. De kans dat iemand van zestig, zeventig of tachtig jaar hart- en vaatziekten of demantie krijgt, is tussen 2010 en 2020 met zo’n 13 tot 15 procent gedaald. De consensus is dat dat te maken heeft met betere preventie. Maar door de vergrijzing krijgen we per saldo natuurlijk alsnog meer patiënten dan voorheen.”

Tegelijkertijd zegt u dat we eerder ziek worden. Hoe kan dat dan?

„Een deel is methodologisch van aard: we constateren ziekte in een vroeger stadium, dus zijn ons er eerder van bewust. Tegelijkertijd verklaar je daar niet de gehele toename mee.

„De medische verklaring is lastig te duiden. We hebben succes gehad met preventie, maar dat lijkt nu om te slaan. Jongere generaties hebben nu bijvoorbeeld vaker overgewicht dan oudere generaties, jarenlang was dat andersom. En mensen die nu tussen de veertig en zestig jaar oud zijn hebben de opkomst van heel erg bewerkte voedingsproducten meege maakt en jonger last gehad van de toegenomen luchtvervuiling. Daarnaast staan we nu aan het prille begin van onderzoek naar de invloed van klimaatverandering, zoals het effect op gezondheid van hittegolven.

Representativiteit Samenstelling stabiel

De Rotterdam Study vindt plaats onder zo’n twintigduizend veertigplussers uit Ommoord, een wijk in het noordoosten van Rotterdam. Die wijk is uitgekozen omdat daar weinig verhuisbewegingen zijn en veel seniorenflats. Qua sociaaleconomische status zit het gemiddelde van Ommoord net onder het gemiddelde van Nederland. Er wonen vooral witte Nederlanders. De „stabiële bevolkingssamenstelling” maakt Ommoord geschikt voor deze specifieke studie, zegt Ikram. „Als we een mengelmoes aan deelnemers zouden hebben, zouden we niet kunnen onderzoeken wat de oorzaak van een aandoening is. Want die kan dan aan honderden verschillende factoren liggen: de stedelijke of plattelandsomgeving, de culturele, etnische of economische achtergrond, enzovoorts.”

Hoewel niet het doel van deze studie, is het wel belangrijk die onderlinge regionale verschillen óók in kaart te brengen, zegt Ikram. „Daarom beginnen we volgend jaar een landelijk consortium van studies (*Netherlands Cohorts Consortium*) dat die vraag onderzoekt. Maar tot nu toe kan ik zeggen dat voor de meeste dingen die we onderzocht hebben, geldt dat de resultaten ook van toepassing zijn op Nederlanders uit andere gebieden of van andere achtergronden.”

„Ik verwacht dat het alleen maar erger wordt: dankzij de tabaksindustrie die succesvol het vaper heeft geïntroduceerd hebben we straks een heel nieuwe generatie van rokers, terwijl dat juist afnam.”

Maakt dat niet moedeloos?

„Ik draai het liever om: er is nog heel veel winst te behalen. De wetenschap heeft laten zien dat preventie doeltreffend en efficiënt is. Nu zijn de overheid, het bedrijfsleven, de verzekeraars en de samenleving aan zet. Er is zoveel te voorkomen!”

Advertentie

SO SIMPEL
IS HET NIET

STELLINGA
& SCHINKEL
OVER
ECONOMIE

DE ECONOMISCHE VOORUITZICHTEN VOOR 2026

Het wemelt op dit moment van de prognoses, voorspellingen en ramingen voor volgend jaar. Hoe ga je daar mee om, en zijn ze wel zinvol? Eén ding is zeker: niet vaak was het zó onzeker.



Luister elke donderdag in de gratis
NRC Audio-app of andere podcastapps
nrc.nl/zosimpelshetniet
Fotografie Folkert Koelewijn

nrc

Advertentie

nrcwebwinkel

Adviesprijs
v.a. 89,-

59,-

CROWD COOKWARE
Antiaanbakpannen

Antiaanbak en krasbestendig
Geschikt voor alle warmtebronnen
Gemaakt van roestvrijstaal

Koken is makkelijker, sneller en leuker als je de juiste uitrusting hebt. De Blackbeard koekenpannen van Crowd Cookware zijn krasbestendig, gemakkelijk op te bergen, vaatwasmachinebestendig én geschikt voor alle warmtebronnen.

De antiaanbak Blackbeard is uitgerust met en volledig gegoten roestvrijstaal handvat dat hoe dan ook koel blijft. Verkrijgbaar in verschillende maten.

Bestel nu > nrcwebwinkel.nl/crowdcookware



Samen tegen eenzaamheid. Samen tegen lepra.

Lepra maakte Vina eenzaam en onzeker.
Help voorkomen dat mensen zoals Vina in een isolement raken.
Uw gift geeft zorg, steun en hoop.

Help Vina

Doneer nu



ECONOMISCHE ONGELIJKHEID

Ultrarijken worden rijker, arme landen blijven arm

Wereldwijd neemt de vermogens-en inkomensongelijkheid toe, staat in een groot internationaal dataonderzoek.

Mark Beunderman
AMSTERDAM

In een tijd waarin de rijkste man ter wereld, Elon Musk, een beloningspakket krijgt dat mogelijk oploopt tot 1.000 miljard dollar, mag het niet verbazen. De superrijken van de wereld worden almaar rijker. Op ranglijsten als de Billionaires List van zakentijdschrift *Forbes* zie je bijna *in real-time* de vermogens toenemen van Amerikaanse techbazen, Europese luxe-industriefamilies, Indiase industriëlen en (steeds meer) Chinese ceo's.

Maar worden de multimiljardairs ook relatief rijker, dus laten ze de midden-klasse en de armste groepen achter zich? Ja, zo valt op te maken uit het woensdag gepubliceerde *World Inequality Report 2026*, een groot internationaal data-onderzoek dat sinds 2018 elke vier jaar is verschenen. De vermogensongelijkheid op de wereld neemt volgens dit rapport ongekende vormen aan. Een van de auteurs ervan is Thomas Piketty, de Franse econoom die met zijn boek *Kapitaal in de 21ste eeuw* (2013) het debat over ongelijkheid nieuw leven inblies.

Een greep uit de andere conclusies uit het lijvige, breed opgezette ongelijkheids-rapport: de kloof tussen de rijkste en armste landen van de wereld blijft hardnekkig, mede door de voordelen die rijke landen genieten binnen het wereldwijde financiële systeem. De vermogenden van de wereld veroorzaken de meeste klimaat-schade, die juist de minst vermogenden raakt. En de economische ongelijkheid van mannen en vrouwen - toch al groot - blijkt alleen maar groter wanneer je onbetaald werk van vrouwen meerekent, dat bijdraagt aan de loonkloof.

„Ongelijkheid is al lang een bepalende karaktertrek van de wereldeconomie, maar in 2025 heeft deze niveaus bereikt die dringend aandacht vragen”, staat in het rapport, opgesteld door het World Inequality Lab, onderdeel van het onderzoeksinstituut Paris School of Economics.

De rijkste 1 procent
Inkomens- en vermogensongelijkheid vormen de kern van het rapport. Die zijn enorm - en nemen toe. Om met de inkomens te beginnen: op wereldschaal verdient de 1 procent met de hoogste inkomens (een groep van slechts 56 miljoen mensen) 2,5 keer zoveel als de gehele onderste helft van de mondiale inkomens-ladder. Dit alles is al gecorrigeerd voor koopkrachtverschillen (dus: ook als je er-mee rekening houdt dat je met 1 dollar vele malen meer kunt kopen in Burundi dan in de Verenigde Staten, zijn de inkomensverschillen enorm).

Zoom je binnen de rijkste groep aardbe-woners verder in, dan blijkt dat de 0,1 procent rijksten evenveel verdient als de armste 50 procent. „Dit betekent dat een groep mensen die niet groter is dan de be-

volking van Singapore, hetzelfde aan in-komen binnenkrijgt als de helft van de wereldbevolking”, aldus het rapport. In de jaren 1980-2025 zijn de inkomens van de 'top' 0,1 procent sneller gestegen (met 2 procent per jaar) dan de inkomens wereld-wijd gemiddeld (1,1 procent).

Extremer nog is de vermogensongelijk-heid. 0,001 procent van de volwassen wereldbevolking (een duizendste dus, ofte-wel 56.000 mensen) heeft meer vermo-gen dan de gehele armste helft van de wereldbevolking bij elkaar, tevens gecorri-geerd voor koopkracht. Het vermogen van deze rijkste groep is sinds medio jaren ne-gentig sneller gegroeid (met tussen de 4 en 9 procent per jaar) dan dat van de massa daaronder (tussen de 2 en 4 procent).

Onvermijdelijk is het allemaal niet, zo benadrukken de auteurs van het World Inequality Report. Ongelijkheid is een „politieke keuze”, schrijven ze. Hoe meer superrijken de kans krijgen om belasting te ontlopen, hoe groter de tekorten op overheidsbegrotingen, hoe minder publiek geld er is voor onderwijsbeleid en sociaal beleid, hoe groter de ongelijkheid.

Inspiratie uit het verleden
Bij het aanpakken van de wereldwijde ongelijkheid is „de enige oplossing” het aanpakken van „klassenongelijkheden”, zei Piketty in een persconferentie over het rapport. „Het gaat niet alleen om herverdeling tussen landen, maar ook echt binnen landen, waar we vermogende groepen moeten laten meebetalen.” Ook in opkomende economieën als Brazilië, Zuid-Afrika en India, waar „heel rijke mensen” zijn.

Een recent initiatief van Brazilië, dat vorig jaar G20-voorzitter was, om miljardairs effectiever internationaal te belasten, werd door westerse landen genegeerd of zelfs (door de VS) tegengewerkt, zo beklagde Piketty. Dat Braziliaanse plan - een internationale minimumbelasting van jaarlijks 2 procent op vermogen van miljardairs - kwam uit de koker van de Frans-Amerikaanse econoom Gabriel Zucman, tevens verbonden aan World Inequality Lab. Zucman maakte onlangs in Frankrijk naam met zijn (door politiek links omarmde) pleidooi voor een rijken-taks (*taxe Zucman*) om het Franse begrotingstekort te verkleinen; hij werd daarin gesteund door Piketty.

Makkelijk is het niet om ongelijkheid politiek aan te pakken, schrijven de auteurs van het rapport. Het wordt zelfs steeds moeilijker, want lage inkomens-groepen en laagopgeleiden stemmen steeds vaker rechts, schrijven ze. Bovendien hebben vermogenden via campagne-financiering een grote invloed op de politiek. Toch houden de auteurs hoop, waar-bij ze inspiratie putten uit het verleden.

Europa wist in een eeuw tijd de inkomensongelijkheid flink in te dammen, zei Piketty bijvoorbeeld tijdens de persconferentie. „Het verschil in inkomens tussen de rijkste 10 en de armste 50 procent was een



eeuw geleden in Europa gigantisch: de top verdiende honderd keer meer dan de onderste helft. Nu is dit nog zo'n tien à 15 keer keer zoveel - een stuk betere score dan in andere delen van de wereld.

Piketty: „Als je dit honderd jaar geleden tegen Europese elites had verteld, zouden ze hebben gezegd: dit is communisme! De wereld zal ten ondergaan, de economie zal instorten. In werkelijkheid slaagden Europese landen erin de ongelijkheid flink te verkleinen, terwijl ze rijker dan ooit werden.” Hoewel Europa een relatief gunstig beeld laat zien, neemt de inkomensongelijkheid in enkele Europese landen de laatste jaren wel weer toe, ook in Nederland.

De ongelijkheid tussen landen op de wereld blijft intussen hardnekkig. Gecorrigeerd voor koopkrachtverschillen verdient iemand in Zuidelijk Afrika zo'n 300 euro per maand, ver onder het wereldwijd gemiddelde van 1.200 euro. Inkomens in Europa (2.900 euro) en Noord-Amerika plus Oceanië (3.800 euro) liggen aan de top.

Het economisch gewicht in de wereld „beweegt terug” naar Azië, staat in het rapport (rond het jaar 1800 lag het daar eveneens), maar het Westen blijft voorlopig rijker. Oost-Azië, met daarin het snel opgekomen China, komt op een maandinkomen per inwoner van 1.500 euro.

Uitgesplitst naar land is Burundi (maandinkomen: 50 euro) het armsteland, Taiwan (maandinkomen: 4.100 euro) het rijkste. Nederland staat samen met Zweden op plek vier van de landen met hoogste maandelijks inkomens (3.700 euro).

Dé manier om ongelijkheid te keren is onderwijs, staat in het rapport. Maar juist

wat betreft dat onderwijs is de wereldwijde ongelijkheid groot. Per inwoner in de schoolleeftijd wordt in Zuidelijk Afrika 200 euro door de overheid per jaar besteed, in westerse landen ligt dat tussen de 7.400 en 9.000 euro.

Westerse financiële dominantie
Zie die kloof maar eens te overbruggen. Veel van de armste landen, zei Piketty, betalen meer rente op de schulden aan rijke landen dan ze kunnen uitgeven aan onderwijs en gezondheidszorg. De schuldenberg van de armste landen is een groeiende kopzorg van beleidsmakers, onder meer van de Wereldbank, die vorige week in een rapport noteerde dat de rentebetalingen van ontwikkelingslanden in 2022-2024 hoger waren dan het geld dat ze ontvingen van donoren.

Volgens Piketty en zijn collega's heeft die schuld situatie te maken met een historisch opgebouwde onbalans in het mondiale financiële systeem. Geïndustrialiseerde landen (de VS, uit Europa, Japan) hebben harde valuta, financiële centra en bepalen internationale bankenregels. Daardoor kunnen ze zelf goedkoop lenen, zelfs wanneer ze (zoals de VS) zelf grote financiële- en handelstekorten kennen. „Het resultaat is een vorm van oneerlijke handel: armere landen maken elk jaar grote delen van hun bbp over naar rijkere landen, waardoor ze minder ruimte op de begroting hebben”, staat in het rapport. Daardoor kunnen ze minder investeren in „essentiële” zaken als onderwijs, gezondheidszorg en infrastructuur.

Hoe moet dit worden aangepakt? In de

persconferentie stelde Piketty dat het Internationaal Monetair Fonds meer geld beschikbaar moet stellen aan arme landen, gedekt door rijke landen. Het IMF verleent landen financiële steun in de vorm van zogeheten speciale trekkings-rechten (*Special Drawing Rights*, SDR's). Dat zijn internationale valutaserves gedekt door harde valuta, waaronder de dollar, de euro en de yen.

Vlak na de financiële crisis (2009) en tijdens de coronacrisis (2021) stelde het IMF al extra SDR's ter beschikking aan arme landen. Op deze manier, zei Piketty, kan het IMF in feite een „wereldwijde valuta” uitgeven die de ongelijkheid in het wereldwijde financiële systeem kan verminderen. De Britse econoom John Maynard Keynes pleitte vlak na de Tweede Wereldoorlog al voor een mondiale munteenheid, zei Piketty. Probleem is dat westerse landen aan zo'n oplossing zouden moeten meewerken binnen het IMF. Vooralsnog hebben zij het meeste stemgewicht bij het Fonds; de VS hebben zelfs vetomacht.

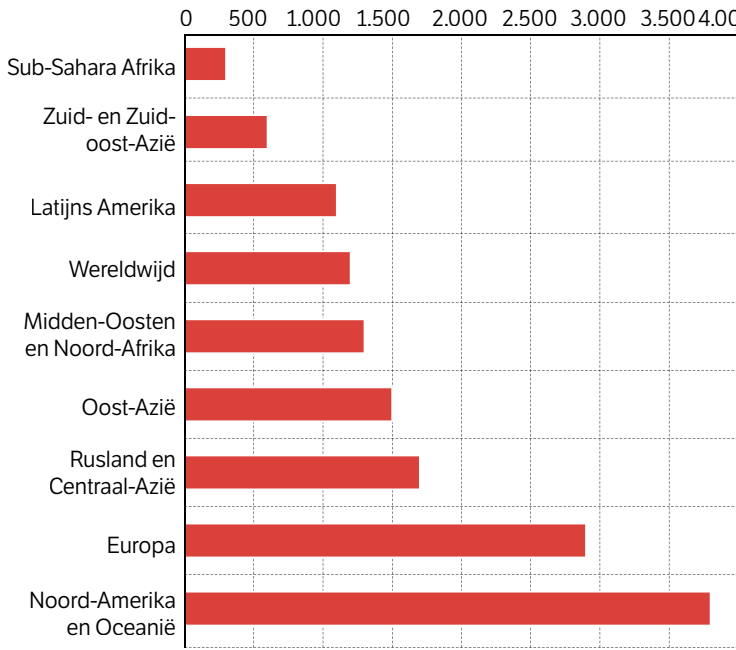
Klimaat als kapitaalprobleem
De jongste editie van het ongelijkheids-rapport bespreekt ongelijkheid op een hele brede manier en gaat voor het eerst in op de klimaatschade die samenhangt met vermogensbezit. Klimaatverandering wordt een „kapitaalprobleem” genoemd.

Rijke landen zijn verantwoordelijk voor de meeste emissies, ook historisch gezien. Daardoor wordt in rapporten veelal gekeken naar vervuilende consumptie in rijke landen: fossiele auto's, vliegreizen, vlees, plastic. De auteurs van het World Inequality Report voegen daar een dimensie aan toe: vermogensongelijkheid. De vermogendste 10 procent van de wereldbevolking is verantwoordelijk voor 77 procent van de broeikasgasemissies, berekenen ze. 'Vermogen' draait daarbij om het eigenaarschap van vervuilende bedrijven, of van aandelen daarin. Wie kapitaal bezit draagt dus indirect bij aan het klimaatprobleem. De negatieve gevolgen daarvan (natuurrampen, mislukte oogsten) zijn juist het voelbaarst in arme landen.

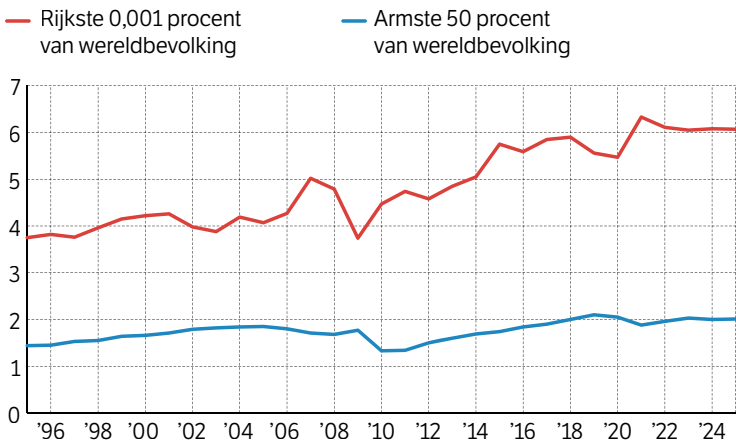
Het strand van Copacabana in Rio de Janeiro met op de achtergrond de sloppenwijken. FOTO GETTY IMAGES

Wereldwijde toename ongelijkheid inkomen en vermogen

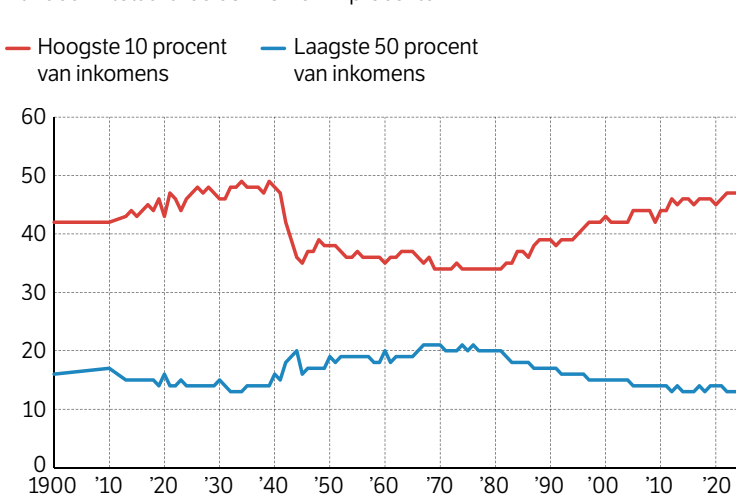
Inkomensverschillen zijn wereldwijd enorm
Maandelijks inkomen per hoofd van de bevolking, gecorrigeerd voor koopkracht, in euro's



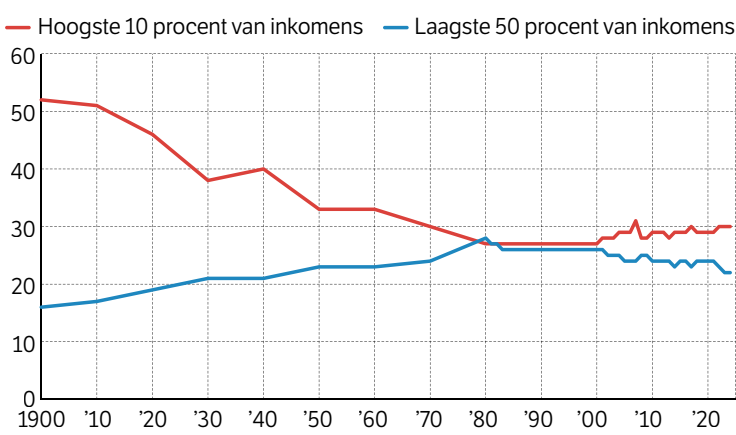
Ultrarijken worden almaar rijker
Aandeel in wereldwijd vermogen, in procenten



In de Verenigde Staten stijgt de toch al hoge inkomensongelijkheid verder
Aandeel in totaal arbeidsinkomen in procenten



In Nederland neemt inkomensongelijkheid sinds eeuwwisseling weer toe
Aandeel in totaal arbeidsinkomen in procenten



Vrouwen werken overal meer uren dan mannen - zorg en huishouden meegerekend

PORTUGAL

Portugezen staken uit protest tegen plan om arbeidswet te flexibiliseren

De Portugese regering wil met het pakket *Trabalho XXI* de arbeidswet aanpassen aan de 21e eeuw.

Veerle Schyns

AMSTERDAM

Wie donderdag naar Portugal wil reizen of zich binnen het land wil verplaatsen, moet hoogstwaarschijnlijk een ander plan maken. Voor het eerst sinds 2013 hebben de twee grootste vakbonden van het land, CGTP en UGT, een landelijke staking aangekondigd waaraan massaal gehoor lijkt te worden gegeven. De vakbonden verwachten dat de helft van de Portugese beroepsbevolking mee zal doen. TAP, de Portugese luchtvaartmaatschappij, heeft vrijwel alle vluchten geannuleerd. De metro in Lissabon rijdt niet. Bussen, treinen en vervoer volgen een minimale dienstregeling. Ook veel medewerkers in de zorg en in de publieke sector hebben aangekondigd hun werk donderdag neer te leggen, net als docenten op scholen en universiteiten.



Op een muur in het centrum Lissabon is de tekst 'algemene staking op 11 december' gespoten. FOTO ARMANDO FRANCA/AP

gels over overwerken. Nu staat er een hogere vergoeding van minstens 125 procent tegenover een uur overwerk, maar in het nieuwe plan mogen werkgevers hun werknemers 150 uur per jaar laten overwerken, voor het reguliere tarief. Dat kan werknemers met een modaal inkomen jaarlijks 930 euro kosten, schrijft de aan de Universiteit van Harvard verbonden econoom Gonçalo Pessa Costa in de Portugese krant *Expresso*. Een fors bedrag in een land waar het minimumloon rond de 870 euro schommelt.

Die kwetsbaarheid wordt verder vergroot doordat de regering het makkelijker wil maken werknemers

Werkgevers mogen straks 150 uur laten overwerken tegen het reguliere tarief

te ontslaan: volgens de hervormingsplannen hoeven werkgevers geen getuigen meer te horen of bewijsmateriaal te onderzoeken als de werknemer daarom vraagt. Ook kunnen werkgevers hun werknemers volgens het plan vragen om tien uur per dag te werken, met een maximum van vijftig uur per week, gedurende drieënhalve maand per jaar.

Dat er grote zorgen over de plannen bestaan, maakten de vakbonden al direct na de presentatie duidelijk. Ze organiseerden verschillende protesten: begin november gingen tienduizenden mensen de straat op in Lissabon om hun ongenoegen te uiten. Volgens een recente peiling is 61 procent van de Portugezen er tegen. Hoewel de regering sindsdien enkele aanpassingen voorstelde, voelden de vakbonden zich onvoldoende gehoord en besloten ze hun plannen voor een massale staking door te zetten.

Of de staking effect zal hebben, moet donderdag blijken. De regering heeft in ieder geval aangekondigd de hervorming nog voor kerst door te voeren, al is de datum van de parlementaire stemming nog niet bekend. Naar verwachting zal de radicalere partij Chega premier Montenegro daarbij aan een meerderheid helpen.

lijke contracten van twee naar drie jaar, tot een verruiming van het aantal werkuren per dag en per week en het intrekken van het jaarlange verbod op inhuur na een ontslagronde.

Flexibilidade is het kernwoord voor de regering van het Zuid-Europese land, dat voor een groot deel draait op toerisme. Juist in die sector is flexibiliteit belangrijk om de seizoenspieken op te kunnen vangen. Ook denkt de regering dat de hervormingen het concurrentievermogen van Portugal vergroten, regels rondom werving moderniseren en de ruimte bieden om verdiensten meer te belonen.

Kwetsbaarheid

De vakbonden, gesteund door de Communistische Partij, zien vooral één nadeel: de kwetsbaarheid van de werknemer. Ze maken zich bijvoorbeeld zorgen over de voorgestelde re-

Waar de staking in 2013 werd georganiseerd uit protest tegen de drastische bezuinigingen op overheidsuitgaven - als voorwaarde om internationale steun te krijgen in de nasleep van de economische crisis - ligt de oorzaak nu ergens anders: bij de voorgestelde hervormingen van de arbeidswet.

Op 24 juli presenteerde de Portugese regering het grootschalige hervormingspakket *Trabalho XXI*, dat verwijst naar werken in de 21e eeuw. Om mee te gaan met de veranderingen die de globalisering en digitalisering van de wereld met zich meebrengen, moet de arbeidswet op grootschalige wijze moderniseerd worden, meent de minderheidsregering van de centrumrechtse premier Luís Montenegro. Het pakket bevat meer dan honderd hervormingen, van het schrappen van drie vrije dagen bij een misdraam en het uitbreiden van de duur van tijde-

UITREIKING NOBELPRIJS VOOR DE VREDE

Machado komt na lange reis net te laat

Julia Vié

AMSTERDAM

„Maria Corina Machado heeft alles in het werk gesteld vandaag aanwezig te kunnen zijn - een reis in een extreem gevaarlijke situatie.” Het bleken geen lege woorden die voorzitter van de Nobelcommissie Jørgen Watne Frydnes woensdag sprak in Oslo. De ondergedoken Machado, die de Nobelprijs voor de Vrede won voor haar inzet voor de democratie in Venezuela, kwam net te laat. In het geheim lukte het haar

een dag voor de uitreiking te vertrekken vanuit haar onderduikplaats in Venezuela. Per boot voer ze naar Curaçao, zeggen Amerikaanse functionarissen tegen *The Wall Street Journal*. Vandaar nam ze een vlucht richting Noorwegen. Veel mensen „hadden hun leven op het spel gezet” om haar reis mogelijk te maken, zei ze via de telefoon aan de Nobelcommissie. „Dat toont hoeveel deze prijs betekent voor het Venezolaanse volk.” Na deze reis zal ze „eindelijk mijn hele familie en mijn kinderen kunnen omarmen, die ik al twee jaar niet heb ge-

zien”. Haar dochter nam woensdagmiddag de prijs in ontvangst. Ana Corina Saso gaf een speech namens haar moeder, over de kwetsbaarheid van democratie. Machado zou het als oppositieleider vorig jaar in de presidentsverkiezingen opnemen tegen president Nicolás Maduro, maar de overheid blokkeerde haar deelname. De Amerikaanse president Donald Trump zou Machado hebben geholpen Venezuela te verlaten. Ze droeg de Nobelprijs op aan het Venezolaanse volk én aan Trump. De twee vinden elkaar in hun strijd tegen Maduro.



De Franse premier **Sébastien Lecornu** eind oktober in in het parlement. FOTO SARAH MEYSSONNIER/REUTERS

STAATSBEGROTING

Premier sluit compromis. Komt de Franse begroting dan wel op tijd rond?

Dankzij handreikingen van premier Lecornu aan links kwam een van de twee begrotingswetten door de Assemblée Nationale.

Floor Bouma

PARIJS

De Franse premier Sébastien Lecornu kan even ademhalen. Dinsdagavond nam de Assemblée Nationale nipt een van de twee wetsvoorstellen voor de begroting van 2026 aan, waardoor het scenario dat Frankrijk het nieuwe jaar zonder begroting begint iets minder waarschijnlijk wordt. De begrotingswet die werd aangenomen, PLFSS genaamd, gaat over sociale zekerheid en moet nog door de Senaat worden aangenomen. Ook moeten beide kamers nog stemmen over de algemene staatsbegroting, de PLF, voor de rest van de overheidsuitgaven - van defensie tot onderwijs.

De PLFSS werd met dertien stemmen verschil aangenomen nadat Lecornu, van het centrumrechtse kamp van president Emmanuel Macron, handreikingen deed aan de linkse Parti Socialiste. Lecornu beloofde onder meer de gewraakte pensioenhervorming van 2023 op te schorten tot na de presidentsverkiezingen van 2027. Ook de geplande verduubeling van de eigen bijdrage voor medische kosten werd geschrapt.

Ziektekostenverzekering

Eerder beloofde Lecornu al de begrotingswetten niet te zullen doorvoeren zonder parlementsstemming - zoals afgelopen jaren onder Macron talloze keren gebeurde. Dinsdag kwam Lecornu een laatste keer over de brug naar links, door het vastgelegde uitgavenplafond voor de ziektekostenverzekering te

verhogen. Hierna beloofde de groene partij EELV niet tegen de wet te zullen stemmen, waardoor de krappe meerderheid ontstond.

Dat de PLFSS is aangenomen door de Assemblée Nationale is voor Lecornu een teken dat „compromissen sluiten niet zomaar een slogan is: het stelt ons in staat om vooruit te komen in het algemeen belang”, schreef hij op X. Het was immers Lecornu's belofte dat het hem zou lukken tot een begroting te komen door samen te werken met oppositiepartijen. Dat is zeer ongewoon in Frankrijk, dat geen traditie van coalitievorming kent. Partijgenoot en voorzitter van het parlement Yaël Braun-Pivet sprak na de stemming van een „overwinning voor de democratie”. Maar er is nog een lange en hob-

dat deze stemming slechts een tussenstap was. De meer rechts geïntendeerde Senaat moet nog stemmen over de PLFSS, waarna de wetswetst tekst nog een laatste keer door de Assemblée Nationale moet worden goedgekeurd. En de PLF, waarover zo mogelijk nog meer meningsverschillen bestaan tussen de partijen van het versplinterde Franse parlement, moet ook nog door beide kamers. Ondertussen komen de deadlines steeds dichterbij: op 12 december moet de PLFSS uiterlijk worden aangenomen door beide kamers en op 23 december de PLF.

Impopulaire Macron

Als het niet lukt de twee wetsteksten op tijd door het parlement te loodsen, is het mogelijk dat - net zoals vorig jaar - de begroting van afgelopen jaar tijdelijk wordt doorgetrokken naar 2026. Dit zou de facto een *année blanche* betekenen, waarbij de budgetten geen inflatiecorrectie krijgen en er dus een paar procent bezuinigd zal worden. Dat leidde vorig jaar tot onvrede bij alle politieke partijen, waarna beide kamers van het parlement in februari alsnog tot een begroting kwamen.

Rond de nieuwe begroting hangt de zweem van de presidentsverkiezingen in april 2027

belige weg te gaan voor Frankrijk een staatsbegroting heeft voor 2026 - een belangrijke stap om de torenhoge staatsschuld (115,6 procent van het bbp, bijna twee keer zoveel als het EU-maximum van 60 procent) aan te pakken. Lecornu's handreikingen aan links hebben namelijk dat tot grote onvrede op rechts geleid. Zo riep partijleider Bruno Retailleau van het rechts-conservatieve Les Républicains zijn partijgenoten op tegen de PLFSS te stemmen (die oproep werd deels gevolgd). En zelfs de meeste parlementariërs van Horizons, de partij die Macron sinds 2017 steunt, kozen er dinsdag voor zich te onthouden van stemming. Deze reacties tonen dat de problemen niet voorbij zijn, vooral om-



Te bestellen t/m 14 december

VAN GROND TOT GERECHT-BOX

Feestmenu van meesterkok Nelson Tanate

- › Driegangenmenu met amuse en brood
- › Verkrijgbaar in een reguliere en vegetarische variant
- › Een culinaire ervaring van de beste chef bij jou thuis
- › Verse seizoensproducten van lokale bodem

Vier de feestdagen met de *Van Grond Tot Gerecht*-box, een zorgvuldig samengesteld driegangenmenu van Nelson Tanate. Ontdek de rijkdom van puur koken. De box brengt je dichterbij de oorsprong van je eten, met zorgvuldig geselecteerde ingrediënten die rechtstreeks uit de natuur komen. Geen anonieme producten of lange voedselketens, maar een transparante herkomst en eerlijke kwaliteit. Ervaar het plezier van koken met producten die een verhaal vertellen, van grond tot gerecht, en proef het verschil dat echte herkomst maakt. De totale bereidingstijd is ongeveer 2 uur.



Adviesprijs 165,- voor 2 personen



Bestel nu **nrcwebwinkel.nl/feestmenu**

Advertentie

BijzondereZaken.nl

Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!

Zaken & Transacties

Cursus Daytraden

675 ex btw 2e persoon half geld

Een Kus en Kerstknuffel

Originele reacties cursisten

- **In de pocket!** Ik heb een gemiddelde dagwinst van € 368,00 netto in de pocket!
- **Aardig zakcentje** Dankzij jullie methode heb ik in 24 maanden ruim €50.000 verdiend, gemiddeld meer dan €2.000 per maand. Een zeer aardig zakcentje! Dat wilde ik jullie als enthousiaste cursist graag laten weten.

Cursusdata Hotel vd Valk Breukelen: vrij 19 dec, ma 29 dec en vrij 9 jan

Let op! U kunt snel winst boeken maar net zo snel verlies lijden!

www.robwessels.nl 010 519 21 15

Advertentie? Zakelijke Media - info@zakliemedi.nl - Telefoon 010 - 436 91 24

Druk jouw stempel op morgen

Zet je volgende carrièrestap met YER

Detachering • **Recruitment** • Consultancy

Scan de QR-code en
bekijk alle vacatures
www.yer.nl/nrc



Senior Site Controller FP&A Oosterhout en Giessen

Bedrijf | Bostik maakt met 7.000 medewerkers wereldwijd deel uit van Arkema Group. Bostik Benelux produceert, verkoopt en distribueert innovatieve lijm- en afdichtingsoplossingen. Functie | Je bent de financiële business partner voor het MT van de fabrieken in Oosterhout en Giessen. Je signaleert risico's en kansen, leidt verbeterprojecten en tilt processen naar een hoger niveau. Jij coördineert de budgettering, analyseert kosten, bewaakt de voorraadwaardering, geeft inzicht via rapportages en stuurt op efficiency. Klaar om impact te maken?

📍 Oosterhout en Giessen 📁 Chemicals 🎓 Hbo/wo
🕒 +10 jaar 💰 € 90.000 - € 105.000/jaar + bonus + auto

Contactpersoon YER:
Peter Jeurissen, +31 6 454 006 89



Accountmanager Process, Power & Pipelines

Bedrijf | Koninklijke Van Leeuwen is een internationale distributeur van stalen buizen en toepassingen. Met 70 vestigingen en 2.250 medewerkers wereldwijd leveren zij in nauwe samenwerking met klanten de beste oplossingen. Functie | Jij bent hét gezicht van Van Leeuwen in heel Nederland. Je verdiept klantrelaties, benut commerciële kansen in de process-, power- en pipeline-markt en werkt samen met een hecht team. Je krijgt veel vrijheid om initiatieven te nemen en draagt direct bij aan de groei van Van Leeuwen.

📍 Zwijndrecht/hybride 📁 Procesindustrie 🎓 Hbo
🕒 +5 jaar 💰 Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER:
Kim Steenkamp, +31 6 515 278 12



Commercieel Manager

Bedrijf | Normec van Empel is een toonaangevende speler in inspecties en adviesdiensten voor elektrische en werktuigbouwkundige installaties. Functie | Als Commercieel Manager ben jij de motor achter commerciële groei. Je bouwt een proactieve salescultuur, leidt accountmanagers en sluit strategische deals. Door coaching en performance management realiseer je omzetgroei, marges en klantimpact. Samen met het MT vorm je strategie en borg je commerciële excellentie. Jij transformeert ambitie naar meetbare resultaten en versterkt langdurige relaties.

📍 Landelijk 📁 Installatietechniek 🎓 Hbo
🕒 +5 jaar 💰 Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER:
Dagmar Schenkel, +31 6 292 391 76



Plant/Operations Manager

Bedrijf | Armada Mobility is een groeiend bedrijf en biedt voor de publieke ruimte en openbaar vervoer, met een focus op veiligheid, efficiëntie en comfort. Ze bieden producten zoals bushokjes en fietsparkeersystemen aan, en stimuleren duurzaam vervoer binnen een informele werksfeer. Functie | Als verantwoordelijke voor strategische verbeteringen in assemblage en logistiek leid je het managementteam. Je ontwikkelt strategieën voor efficiëntie, digitalisering en professionalisering, en inspireert teams tot samenwerking en innovatie.

📍 Nieuwegein 📁 Engineering & Development 🎓 Hbo
🕒 +5 jaar 💰 Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER:
Marcel Sparreboom, +31 6 293 882 96



YER. Al bijna 40 jaar toonaangevend in topfuncties binnen het hogere segment.

EUROGROEP

Een Griek als de nieuwe Dijsselbloem? Athene wil comeback bekronen

Nu de economie van Griekenland het na jaren beter doet, komt er donderdag mogelijk een Griekse voorzitter van de Eurogroep.

Rik Rutten

BRUSSEL

Er werd om gegniffeld in Brussel. Begin oktober gaf Joachim Nagel, de president van de Duitse centrale bank, een speech in Athene. Om Nagels boodschap samen te vatten, hoefde je alleen maar naar de inhoudsopgave te kijken. „Griekenland, een succesverhaal”, gevolgd door: „Duitsland, tijd om door te pakken op het pad naar hervormingen.”

Tien jaar nadat Griekenland afstevende op een exit uit de eurozone en Duitsland als *bad cop* fungeerde, zijn de rollen omgedraaid. De Duitse economie kwakkelde, terwijl de groei cijfers van Griekenland tot de beste van de EU behoren. Leningen worden versneld terugbetaald. Griekse staatsobligaties zijn op de markten nu minder risicovol dan de Franse. De staatsschuld is nog altijd verreweg de hoogste van de EU, maar is wel gedaald van 175 procent naar 148 procent van het bbp en daalt verder.

Die economische comeback wil de Griekse regering deze week bekronen met een volgende triomf. Donderdag komen de twintig ministers van Financiën uit de eurozone, samen de Eurogroep, bijeen voor hun maandelijkse overleg. Daar kiezen ze uit hun midden een nieuwe voorzitter.

Zou dat geen uitgelezen rol zijn, zeggen ze in Athene, voor hun minister van Financiën, Kyriakos Pierrakakis? De Griek heeft donderdag één tegenkandidaat: de Belg Vincent Van Peteghem. Ze lobbyen hard, allebei. Weinigen durfden zich een dag van tevoren aan een voorspelling te wagen.

Verrassing

De verkiezing komt als een verrassing. De vorige voorzitter, de Ier Paschal Donohoe, was deze zomer net herkozen voor een derde termijn. Vorige maand kondigde hij plotseling aan dat hij aan de slag gaat bij de Wereldbank, als algemeen directeur. Donohoe stapte op als minister, en daarmee automatisch ook als Eurogroepvoorzitter.

Het gezag van de nieuwe voorzitter spreekt niet vanzelf. Vooreen voorzitter als Jeroen Dijsselbloem (PvdA), van 2013 tot 2018, was een plek in de schijnwerper gegarandeerd tijdens de eurocrisis. Die tijd is voorbij. Hoe rustiger de markten werden, hoe meer het informele beraad in belang afnam. Al staan er genoeg dossiers voor de deur waarin de voorzitter een rol zou kunnen spelen. De komst van de digitale euro. Een echte kapitaalmarktunie, waarin geld niet blijft hangen in nationale markten en regels. En het gelijktrekken van nationale regels voor banken onder Europees toezicht, door voltooiing van de bankenunie.

Een stevige voorzitter zou op deze onderwerpen moeten doorpakken, aldus betrokkenen. „Er is een goede leider nodig om relevant te blijven”, zegt een van hen.

Moderniseren

Pierrakakis krijgt veel lof voor zijn bijdrage aan het Griekse herstel. Als minister van Digitale Zaken maakte hij een veel overheidsdiensten voor het eerst online toegankelijk, investeerde hij in digitale paspoorten en moderniseerde hij het belastingapparaat grondig. Het lukt de overheid nu veel beter onder meer btw te innen.

Nu is het tijd de Europese economie te moderniseren, schrijft Pierrakakis, met de Eurogroep als kopgroep. In zijn motivatiebrief belooft hij af te rekenen met „gedateerde scheidslijnen” tussen „noord en zuid, oost en west, ‘zuinig’ en ‘flexibel’”.



De Griekse minister van Financiën **Kyriakos Pierrakakis** bij een Eurogroepbijeenkomst, op 19 juni. FOTO OLIVIER HOSLET/EPA/ANP

De Griekse minister wil afrekenen met „gedateerde scheidslijnen tussen noord en zuid, oost en west, zuinig en flexibel”

Het is de vraag of andere landen ook zo onbevangen naar hem kijken. Griekenland staat bijvoorbeeld zeer positief tegenover gezamenlijke leningen, *eurobonds*. Landen als Nederland en Duitsland zijn daar sceptisch over. Het is ook onzeker of Pierrakakis' collega's het verleden van Griekenland als crisisland echt vergeten zijn. En er zijn kanttekeningen: De ongelijkheid en armoede zijn nog altijd hoog en de productiviteit van de Grieken blijft sterk achter bij de rest van Europa.

Kandidaat Van Peteghem (45) is net als Pierrakakis (42) relatief jong en van christendemocratische huize. Hij is de Belgische minister van Begroting - België heeft daarnaast een aparte minister van Financiën. En als minister in een Belgische coalitie, schrijft hij in zijn motivatiebrief diplomatiek, weet hij hoe je met „uiteenlopende perspectieven” overeenkomsten smeedt. Die ervaring kon niet voorkomen dat België forse begrotingstekorten nootert, veel hoger dan Griekenland.

Reputatieschade

Wat Van Peteghem ook niet helpt, is dat verkiezingen over dit soort topfuncties altijd worden getekend door het moment. België staat lijnrecht tegenover veel andere EU-landen en de Europese Commissie in de discussie over de inzet van Russische tegoeden om een noodlening aan Oekraïne te verschaffen. Het land vreest de grootste risico's te dragen, omdat veruit het meeste Russische geld zich bevindt bij financiële dienstverlener Euroclear in Brussel.

Volgens de Belgische regering bedreigt zo'n lening ook de reputatie van de euro.

Die zou kunnen kelderen als gestald geld in Europa blijkbaar kan worden ontfutseld. Ook de Europese Centrale Bank uit deels deze kritiek. De meeste EU-landen halen het geld echter liever uit de kas bij Euroclear dan uit de eigen schatkist. Veel goodwill heeft Van Peteghem daardoor niet. Hijzelf draait de logica van zijn critici liever om: zijn betrokkenheid maakt hem juist

tot geschikte kandidaat: het is cruciaal, zei hij optv, dat de nieuwe voorzitter „het dossier van Euroclear van A tot Z kent”. „De impact op de stabiliteit van de euro is zo groot dat het dossier [...] sowieso opnieuw op tafel komt.” De nieuwe voorzitter kan alvast een eerste feestje noteren. Begin 2026 treedt Bulgarije toe tot de eurozone. Die telt dan 21 van de 27 EU-landen.

Advertentie

Tijdelijk afwezig? Onderbreek de bezorging en steun een goed doel

Onderbreek kosteloos de bezorging van je krant tijdens je afwezigheid en steun hiermee drie goede doelen.

Dit jaar steun je **Stichting Long Covid**, **Stichting Het Vergeten Kind** en **Free Press Unlimited**.

Ga voor meer informatie naar service.nrc.nl/steun-goede-doelen



Zelf regelen? Ga naar
service.nrc.nl/onderbreking



BLOEDVERDUNNERS

Patiënten gedwongen over te stappen

Amerikaanse farmaceuten verhoogden een half jaar geleden de prijs van Eliquis, een bloedverdunner die je niet zomaar vervangt.

Frederiek Weeda
AMSTERDAM

Twee Nederlandse apothekers hebben deze week geprobeerd de veel voorgeschreven bloedverdunner Eliquis te bestellen in de Verenigde Staten. Dat lukte niet, vertelt een woordvoerder van de apothekersvereniging KNMP. Zij en duizenden andere apothekers in Nederland zullen hart- en trombosepatiënten een alternatief medicijn moeten geven.

Afgelopen vrijdag besloot de farmaceutische groothandel Mosadex in Den Bosch het medicijn van de Amerikaanse farmaceuten Bristol-Myers Squibb en Pfizer in Nederland uit de handel te halen. Niet omdat er een tekort is of omdat de voorraden op zijn, maar door een prijsverhoging aan de zijde van de farmaceuten. De bloedverdunner Eliquis (apixaban) wordt in Nederland dagelijks gebruikt door 267.000 hart- en trombosepatiënten, en is daarmee veruit de meestgebruikte bloedverdunner in Nederland. De prijsverhoging werd een half

jaar geleden door BMS-Pfizer ingevoerd, en is nu de directe aanleiding voor het uit de handel halen, aldus een woordvoerder van Mosadex.

Onderhandeld
„We hebben een half jaar onderhandeld om de prijs weer op het oude niveau te krijgen maar dat is niet gelukt. 5 december hebben we besloten het

niet meer te verhandelen, omdat de apotheker dan meer zou moeten betalen voor Eliquis.” Eliquis wordt vergoed door Nederlandse zorgverzekeraars maar niet voor de volledige nieuwe prijs. De prijsverhoging is weer een gevolg van beleid van Amerikaans president Donald Trump. Die kondigde in mei dit jaar aan dat Amerikaanse

farmaceuten de prijzen voor hun medicijnen in de VS moesten verlagen om zo de import van medicijnen uit Europa en elders te beperken. Dat had als gevolg dat sommige fabrikanten, zoals BMS, vanaf juli het middel Eliquis rechtstreeks gingen verkopen aan patiënten, tegen forse kortingen, om zo de kosten voor de tussenhandel weg te nemen. Voor de Ameri-

kaanse patiënt werd de bloedverdunner dus goedkoper. Voor de Europese markt verhoogde BMS tegelijk de prijs van Eliquis. Op de website van het concern staat wel dat patiënten direct bij hen kunnen bestellen, en ook groothandel Mosadex benadrukt die mogelijkheid en legt op de site uit hoe je dat doet. Maar dat is dus niet eenvoudig, vertelt de woordvoerder van de Nederlandse apothekers, zoals blijkt uit de mislukte kooppoging van enkele apothekers.

Overstappen is lastig
Het patent op Eliquis verloopt over ruim een jaar, waardoor concurrenten een soortgelijk middel tegen fors lagere prijzen op de markt kunnen brengen. Farmaceuten Sandoz en Teva wilden al eerder een generieke variant van het middel op de markt brengen, in Nederland, maar BMS procedeerde daartegen en won in oktober 2024 die zaak. Dat Nederlandse patiënten moeten overstappen naar een andere bloedverdunner is veel werk, legt de woordvoerder van apothekersvereniging KNMP uit, „want elke individuele patiënt moet bij zo’n overstap begeleid worden. De bijwerkingen kunnen net anders zijn dan bij Eliquis, ook al werkt het alternatieve middel wel. De apotheker zal moeten overleggen met de cardioloog of de huisarts die het middel heeft voorgeschreven.”



Meer dan 200.000 gebruikers van de **bloedverdunner Eliquis** in Nederland zullen moeten overstappen naar een alternatief. FOTO JIM LO SCALZOAN/PESA

Advertentie

nrcwebwinkel

Ontdek de mooiste aanbiedingen

GRAEF

Elektrische messenslijper

Adviesprijs 99,99

84,99



Maak je messen weer vlijmscherp in enkele seconden

Van keukenmessen tot gekartelde messen

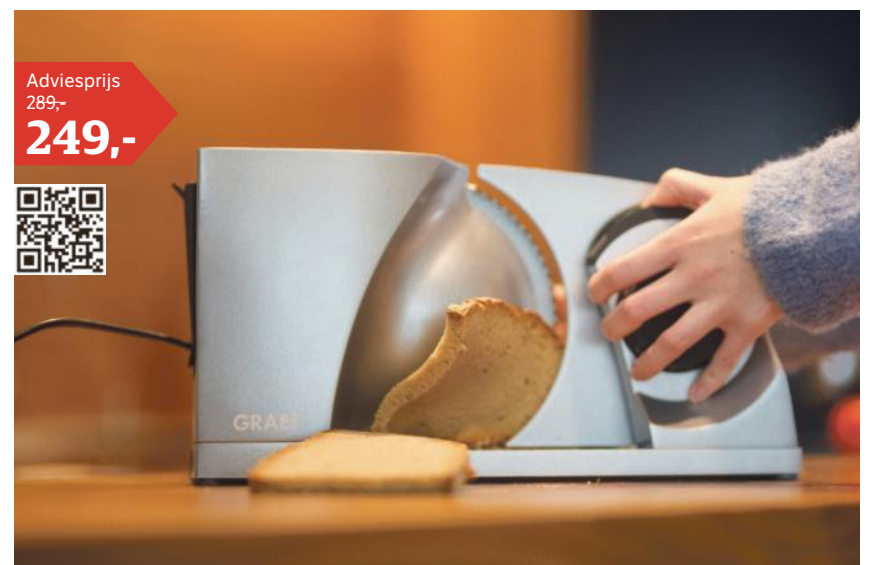
Veilig en eenvoudig te gebruiken

GRAEF

Snijmachine

Adviesprijs 289,-

249,-



Modern, compact en opvouwbaar

Krachtige motor snijdt brood, vlees en kaas

Met veiligheidsfunctie

Bekijk alle aanbiedingen online > nrcwebwinkel.nl/cadeaus

nrc
DONDERDAG 11 DECEMBER 2025

EU-PLAN

Upgrade voor Europese stroomnetten maakt energie goedkoper en robuuster

De consequenties van slechte ‘interconnectie’ tussen stroomnetten in Europa bleek dit jaar in Spanje en Portugal.

Laura Bergshoef
AMSTERDAM

De Europese Commissie wil de energie-infrastructuur van Europa een flinke „upgrade” geven door de elektriciteitsnetten van lidstaten beter met elkaar te verbinden. Met het woensdag gepresenteerde maatregelenpakket - de *European Grids Package* - hoopt de Europese Commissie de energierekeningen voor Europese huishoudens en bedrijven te verlagen. Die zijn nu twee tot drie keer hoger dan in de VS en China. Ook moet de verbeterde verbinding tussen landen het elektriciteitsnetwerk beter beschermen tegen stroomuitval en cyberaanvallen.

In het pakket staat ook dat vergunningen voor het bouwen van energieprojecten soepeler moeten worden verleend, zodat landen hun elektriciteitsnet sneller kunnen uitbreiden. Nu kunnen de netten lang niet alle duurzaam opgewekte elektriciteit vervoeren. Als elektriciteitsnetten zijn uitgebreid met meer kabels en transformatorstations, kan Europa fossiele brandstoffen sneller achter zich laten, is het idee.

Stikstofregels
Onderdeel van het voorstel is dat bouwprojecten voor de infrastructuur voor elektriciteit niet langer worden tegengehouden door stikstofregels, schreef *NRC* eerder deze week na inzage van gelekte documenten. Voor Nederland is dat interessant: uitbreidingen van de elektriciteitsinfrastructuur, zoals de aanleg van extra kabels onder de grond, lopen vertraging op door stikstofregels. Volgens Olof van der Gaag, voorzitter van de Nederlandse Vereniging Duurzame

Eurocommissarissen **Teresa Ribera** en **Dan Jorgensen** bij een persconferentie op woensdag over de nieuwe energieplannen. FOTO OLIVIER MATHYS/ANP

Energie (NVDE), gaat het om honderden vertraagde projecten.

Miljoenen kilometers aan koperen kabels in de grond en lijnen in de lucht staan tussen lidstaten al met elkaar in verbinding, maar niet overal even goed. Dat een goede ‘interconnectie’ de elektriciteitsvoorziening robuuster maakt, werd afgelopen mei duidelijk tijdens de grootschalige stroomuitval in Spanje en Portugal. Die landen zijn door hun geografische ligging en de Pyreneeën slechts met enkele verbindingen verbonden met de rest van Europa. Daardoor was het voor andere landen moeilijk om bij te springen nadat lokale storingen ontstonden, en kon de stroomuitval snel uitgroeien tot een landelijke *black-out*. Daarentegen kreeg Frankrijk, dat

beter verbonden is met de rest van Europa en waar de stroom plaatselijk tijdens de enorme *black-out* ook even uitviel, automatisch binnen dertig seconden weer stroom dankzij hulp van andere lidstaten. Opmerkelijk is dat het juist Frankrijk is dat vaak weerstand biedt tegen interconnectie, onder andere uit vrees voor grote bouwprojecten in kwetsbare natuur.

Windstille dagen
Behalve een robuuster energienet moet een verbeterde Europese verbinding ook leiden tot lagere stroomprijzen. Zo profiteert Nederland van een goede verbinding met Noorwegen, zegt een woordvoerder van Tenet, de beheerder van het Nederlandse hoogspanningsnet. „Daar heb-

ben ze veel waterkracht, en wij veel wind.” Op windstille dagen kan Nederland energie halen uit Noorwegen. Kortom, als de energie op een bepaald moment op een bepaalde plek goedkoop is, kunnen landen dankzij de Europese verbinding meegenieten van de lage prijzen.

De Nederlandse elektriciteitsnetten zijn al goed met buurlanden verbonden, en een extra verbinding wordt ontwikkeld met het Verenigd Koninkrijk. Dat is handig, aldus de Tennet-woordvoerder, vanwege het tijdsverschil van een uur. „De piek begint daar een uur later. Op het moment dat onze piek hier begint, kunnen we dan wat stroom halen uit Engeland.”

In het maatregelenpakket worden knelpunten in het elektriciteitsnet in

kaart gebracht - de plekken waar de interconnectie nog niet goed werkt, zoals naast Spanje en Portugal ook veel plekken in Oost-Europa. Lidstaten hebben beloofd om in 2030 hun netwerken voor 15 procent op elkaar te laten aansluiten, maar dat lukt voor veel lidstaten niet. De Europese Commissie is van plan het energiebudget in de meerjarenbegroting 2028-2034 te verhogen van ruim 5 miljard tot bijna 30 miljard euro.

Dan zijn er ook nog de vergunningsprocedures, waarvan de Europese Commissie vindt dat ze het moeilijk maken om elektriciteitsnetten uit te breiden. Ook procedures voor de bouw van bepaalde infrastructuur mogen volgens de nieuwe plannen nog maximaal twee à drie jaar duren.

RUIMTEVAART
‘Musk wil in 2026 op de beurs 25 miljard ophalen met SpaceX’

Laura Wismans
AMSTERDAM

SpaceX, het ruimtebedrijf van Elon Musk, wil in juni of juli 2026 meer dan 25 miljard dollar ophalen met een beursgang, melden persbureaus Reuters en Bloomberg. Het zou een van de grootste beursgangen ter wereld worden. De beslissing zou grotendeels zijn gedreven door de snelle expansie van satelliet-internetdienst Starlink en het Starship-raketprogramma. SpaceX verwacht de opbrengst van de beursgang te gebruiken voor de ontwikkeling van datacenters in de ruimte, inclusief de aanschaf van de benodigde chips, aldus Bloomberg.

de extra kosten die daarbij komen kijken willen afnemers niet voor hun rekening nemen. Het belang van waterstof onderkent iedereen wel, overstappen op groene waterstof is voor veel industrieën de enige manier om

De Hydrogen Council van betrokken bedrijven is toch niet somber over toekomst

hun uitstoot terug te dringen. Maar de lokroep van goedkope fossiele energie blijft sterker.

Wisselend beleid voor de waterstoftoekomst is internationaal een veelgehoorde klacht. Amerikaanse

De FT somt een rijtje waterstofprojecten op waar traditionele energiebedrijven mee bezig waren: BP trok zich vorige week terug uit geplande investeringen in waterstoffabrieken in Oman en in Noordoost-Engeland. Eerder dit jaar liet het bedrijf al plannen voor een groene waterstofabriek in Australië vallen. Exxon zette vorige maand een waterstoffabriek in Texas stil, die een van de grootste ter wereld zou worden.

In de afgelopen anderhalf jaar was er ook uitstel of annulering voor projecten van Equinor, ArcelorMittal, Shell en Vattenfall.

Markt nog opbouwen

Overall zijn de kosten het probleem. De markt voor groene waterstof moet nog helemaal opgebouwd worden, en

Meer dan kennis

Voor wie niet alleen wil weten, maar ook wil begrijpen

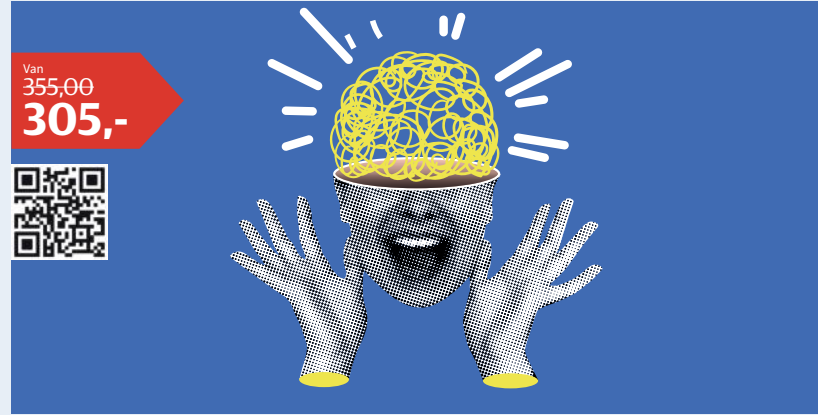
Jaaropleiding Architectuur



Van de majestueuze piramides tot de futuristische Jeddah Tower: ontdek hoe onze omgeving is ontstaan en ontworpen door de tijd heen. Verken niet alleen de esthetiek, maar ook de technische, maatschappelijk en culturele context van de gebouwen die onze wereld vorm geven.

- 32 hoorcolleges
- Start in januari 2026
- Op locatie of online

Colleges Zijn wij ons brein?



Wat zeggen grote denkers over ons bewustzijn? Ontdek de verborgen dimensies van je bewustzijn, waar innerlijke beleving en intuïtie samenkomen, en kijk voorbij de grenzen van je hersenen!

- 10 colleges
- Start in januari 2026
- Op locatie of online

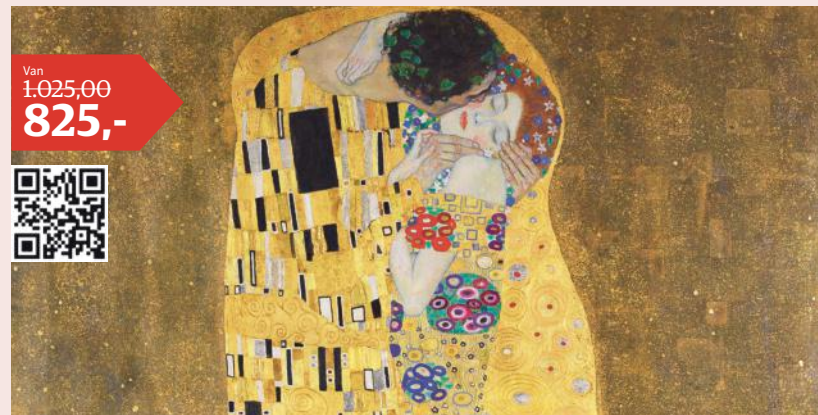
Jaaropleiding Kunstgeschiedenis



Altijd al kunst écht willen begrijpen? De Jaaropleiding Kunstgeschiedenis biedt een diepgaand overzicht van de westerse kunst, van de Oudheid tot nu, met oog voor context, betekenis en interpretatie. Ontwikkel een stevige basis en leer met nieuwe blik kijken. Schrijf je vandaag nog in!

- 40 colleges
- Start in januari 2026
- Op locatie of online

Jaaropleiding Moderne kunst



Deze diepgaande reeks geeft inzicht in de stromingen, invloedrijke kunstenaars en controversiële werken die de kunstwereld hebben gevormd. Je leert hoe kunst zich sinds 1800 heeft ontwikkeld en krijgt een compleet begrip van moderne kunst.

- 32 hoorcolleges
- Start in januari 2026
- Op locatie of online

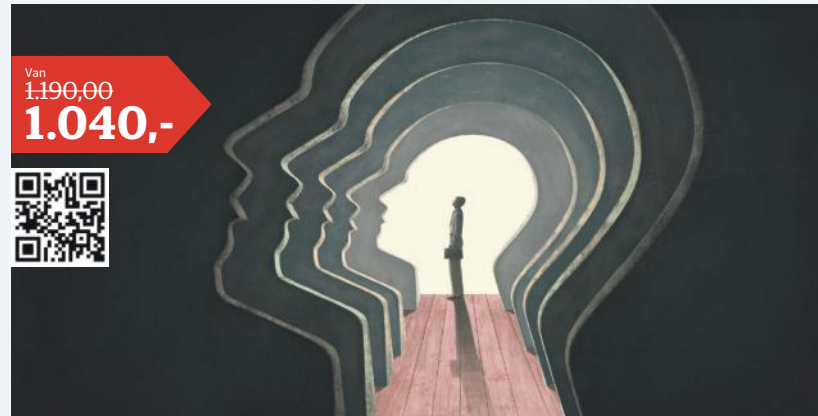
Jaaropleiding Filosofie



Wat hebben grote denkers ons te zeggen over waarheid, kennis en zingeving? In de Jaaropleiding Filosofie verdiep je je in de ideeën van klassieke én hedendaagse filosofen, uit het Westen én daarbuiten. Je leert denken over levensvragen, morele dilemma's en de kunst van het leven. Voor wie met filosofie de wereld én zichzelf beter wil begrijpen.

- 34 hoorcolleges
- Start in september 2026
- Op locatie of online

Jaaropleiding Psychologie



Duik in het menselijk gedrag. Van Plato tot Freud en moderne psychologie – verken bewustzijn, identiteit, moraal en sociale invloed in 40 intensieve colleges met filosoof Rico Sneller.

- 40 colleges
- Start in september 2026
- Op locatie of online

Bestel nu nrcwebwinkel.nl/academie

BEN TIGGELAAR — MOOI WERK



**Minder zitten,
meer bewegen.
Tja. Hoe dan?**

Ben Tiggelaar schrijft wekelijks over persoonlijk leiderschap, werk en management.

Het is een trieste constatering: mijn achterwerk is het lichaamsdeel dat ik het meeste gebruik tijdens mijn werk. Op een thuiswerkdag zit ik al gauw tien uur. Terwijl ik weet dat dit slecht voor me is.

Wat zijn ook alweer de gevaren van zittend werk? En – vooral – wat zijn bewezen, eenvoudige, praktische tips die helpen om een beetje beweeglijker te leven?

Negen uur zitten per dag

Sedentair gedrag heet het in de literatuur. Alles wat je doet terwijl je wakker bent waarbij je zit, ligt of achteroverleunt en waarbij je lichaam nauwelijks energie verbruikt. En – we weten het allang – dat is slecht voor je.

Onderzoek na onderzoek laat zien: hoe meer ik zit en hoe minder ik beweeg, des te groter de kans op akelige aandoeningen. Zoals: hart- en vaatziekten, chronische ziekten zoals diabetes type 2, verschillende soorten kanker en depressieve klachten.

In Nederland zijn we heel goed in zitten. In 2024 zaten Nederlandse werkenden, volgens het CBS, gemiddeld bijna negen uur, om precies te zijn 8,9 uur per werkdag: onderweg, op het werk en thuis. Vooral wie veel met beeldscher-

men werkt, zit lang. Koplopers zijn mensen die werken in ICT, in bedrijfseconomische en administratieve beroepen, en mensen die creatief en taakkundig werk doen. Zoals columnisten.

Zitten is ook slecht voor je werk

Sedentair gedrag is niet alleen slecht voor je levensverwachting, ook je werk lijdt eronder. Best gek: we zijn steeds meer zittend gaan werken achter een beeldscherm en tegelijk maakt dit ons steeds minder effectief.

Bedrijfskundige Yolanda Na Li onderzocht met haar collega's wat het effect is van fysieke activiteit op werkprestaties. Kort samengevat: meer bewegen leidt tot betere prestaties, minder bewegen tot slechtere. Niet meteen dezelfde dag, maar wel de volgende.

Wie vooral zit op een dag kan zich de volgende dag minder goed concentreren dan collega's die wel bewegen. Ook informatie verwerken doe je beter als je meer beweegt. En je energie, inzet en creativiteit nemen toe.

Herkenbaar. In de periodes dat ik minder beweeg, gaat het werk trager. En dat los ik op door nog even iets langer door te zetten.

Wat kunnen werkgevers doen?

Hoe zorg je dat werkende mensen minder zitten? Wat helpt echt? Thomas Rouyard en collega's publiceerden hierover dit jaar een groot overzichtsartikel in *The Lancet*. Daarin werden de resultaten van 214 studies samengevat.

De grote winnaar is het zit-sta-bureau. Je dagelijkse zittijd neemt gemiddeld af met zo'n 70 minuten wanneer je zo'n bureau krijgt. Gecombineerd met begeleiding, zoals persoonlijke instructie of het stellen van doelen, daalt de zittijd zelfs met 100 minuten per dag. Maar let op: alleen staan is ook niet gezond. En een zit-sta-bureau leidt – logisch – niet meteen tot meer lichaamsbeweging.

Wat daarvoor wel werkt, volgens dit onderzoek, is het meten van je eigen gedrag. Ook wel: *'self-monitoring of behavior'* in de gedragsliteratuur. Een bekend voorbeeld is de stappenteller. De onderzoekers zagen, net als bij het zit-sta-bureau, dat het nog beter werkt wanneer je dit combineert met vormen van psychologische en sociale beïnvloeding, zoals coaching, het stellen van doelen of het stimuleren van competitie.

Andere conclusie: interventies in de werkomgeving hebben geen duidelijk effect op echt sporten door medewerkers. Op dat gebied moeten we onszelf managen.

Wat kun je zelf doen?

De opkomst van computers en smartphones heeft ervoor gezorgd dat we meer zijn gaan zitten. Maar technologie kan ook helpen om meer te bewegen. Onderzoek naar het gebruik van gezondheidsapps, die je bijvoorbeeld kleine opdrachten geven op het gebied van beweging, laat tot nu toe echter gemengde resultaten zien. Soms werkt het, soms niet. Mijn conclusie: probeer zelf uit wat werkt in jouw situatie.

Tijdens het schrijven aan deze column doe ik

twee dingen die mij (een beetje) helpen om niet eindeloos te zitten.

1) Ik werk zoveel mogelijk in 'vliegtuigstand'. De wif gaat uit en ik richt me op de input die ik heb gekregen van mijn research-assistent. Als er online iets uitgezocht moet worden, parkeer ik dat op een lijstje. Dit voorkomt dat ik al klikkend digitaal verdwaal en nog langer achter mijn bureau zit.

2) Ik gebruik de app Tomato 2. Een simpel terugtelklokje dat ik op 25 minuten heb ingesteld. Daarna moet ik vijf minuten bewegen. Even de vaatwasser uitrusten bijvoorbeeld. Dit heet de Pomodoro-techniek, eind jaren tachtig bedacht door de Italiaanse student Francesco Cirillo als productiviteitstechniek, genoemd naar zijn tomatenvormige kookwekker. Opmerkelijk: recent onderzoek van Columbia University laat zien dat dit een heel gezond ritme is.

Praktisch

Het praktische advies is bijna te simpel om nog eens te herhalen: minder zitten, meer bewegen. Hoe dan? Zit-sta-bureau. Stappenteller of iets dat daarop lijkt. En misschien een activerende app.

De kunst is om qua beweging de norm van de Gezondheidsraad aan te tikken. Die ligt op 150 minuten per week matig intensief bewegen. Waar moet je dan aan denken? Stevig doorlopen, fietsen, dat soort dingen. Ietsje serieuzer sporten is goed, maar de meeste winst boek je als je van 'niet' naar 'een beetje' bewegen gaat.

Ik vergat nog iets. De meest effectieve beweginginterventie in mijn dagelijkse leven is hond Bobbie. Hij is de opvolger van Sammie, die een paar jaar geleden naar het diernamaals vertrok. Recent Brits onderzoek bevestigt wat Bobbie en ik al hadden bedacht: met hond beweeg je significant meer dan zonder.

Neerwaartse spiraal



Overleden

*Ubi caritas et amor
Deus ibi est*

Tot ons grote verdriet is na een kortdurend ziekbed overleden onze lieve moeder, schoonmoeder, oma en overgrootmoeder

Mr. Wilhelmina Maria Gertruida Eekhof - de Vries - Wicky -

Oud lid van de Raad van State
Commandeur in de Orde van Oranje-Nassau

Echtgenote van Ds. Jan Eekhof, 1928-2007

Haarlem, 14 juli 1930

Leiden, 8 december 2025

Leiden: Job Eekhof en Taetske Kleijn
Just Eekhof en Tonneke Bartelds
Amsterdam: Ariane Eekhof en Denis Besse
Klein- en achterkleinkinderen

De afscheidsdienst vindt plaats op zaterdag 13 december van 11.00 tot 12.00 uur in de Hooglandse Kerk, Nieuwstraat 20, ingang Kerkplein in Leiden. Voorafgaand is daar gelegenheid om te condoleren van 9.45 tot 10.45 uur.

Na de dienst neemt de familie in besloten kring afscheid.

Geen bloemen

Ik heb een goed leven gehad.

Vandaag overleed onze lieve, stoere en betrokken tante en oudtante, dierbare vriendin voor velen

Anna Elisabeth de Bijll Nachenius

An

Oud-ambassadeur

Commandeur in de Orde van Verdienste van het Groot Hertogdom Luxemburg

Amersfoort, 17 november 1940

Den Haag, 8 december 2025

Den Haag
Dordrecht

Moshé Liba ☆
Els de Bijll Nachenius

Albertine en Gijs

Den Bosch
Nottingham (UK)

Sjoekie de Bijll Nachenius
Noor de Bijll Nachenius

Jasmine, Jacob

Köln (DE)

Christien Mitschke-Hell

Marie, Joris

Bergen (DE)

Madelien Hell en Dirk Sommer - Hell

Leonie

Heemstede

Henkie de Bijll Nachenius †

Rotterdam

Henri † en Joke † de Bijll Nachenius - Sterkenburg

Trier

Flip † en Dieter † Hell - de Bijll Nachenius

De afscheidsdienst wordt gehouden op zaterdag 13 december om 11 uur in de Remonstrantse kerk, Laan van Meerdervoort 955 te Den Haag. Aansluitend is er gelegenheid tot condoleren van 12.00 uur tot 13.30 uur.

De crematie zal daarna in besloten kring plaatsvinden.

De familie is Sonja Sewbaran en Rishma Sadhoe heel erg dankbaar voor de liefdevolle verzorging van tante An. Ze waren haar erg dierbaar.

Correspondentieadres: Van der Spek Uitvaart – Postbus 8805 - 3009 AV - Rotterdam

Met intens verdriet, maar bovenal dankbaar voor de onvoorwaardelijke liefde en de onuitwisbare herinneringen die hij ons naliet, nemen wij afscheid van mijn lieve man, onze zorgzame vader, schoonvader, opa en overgrootvader

ir F. Wagenmaker c.i.

* Nijmegen,
22 augustus 1931

† Delft,
2 december 2025

M.M.J. Wagenmaker - Hamелеers

Kinderen en (achter)kleinkinderen

De uitvaart heeft inmiddels plaatsgevonden.

Correspondentieadres:
Uitvaartverzorging Susanne Brom
t.a.v. Familie Wagenmaker
p/a Windestraat 60, 1171 KB Badhoevedorp

Alles wat rest, is liefde

Verdrietig, maar dankbaar voor alles wat hij voor ons heeft betekend, hebben wij afscheid moeten nemen van onze lieve vader, schoonvader en opa

Peter Mineur

weduwnaar van Margriet Mineur - van Eijck

5 februari 1937
's-Gravenhage

6 december 2025
Hilversum

Jacqueline Mineur en Bert Huisman
Barbara en Bart Hellendoorn - Mineur

Anne en Anouck

Noor

Anne-Marie Mineur

De uitvaart vindt plaats op zaterdag 13 december om 10.30 uur in de aula van Crematorium Laren,

Weg over Anna's Hoeve 1 in Laren, waar aansluitend gelegenheid is om te condoleren.

U kunt ook een condoleance achterlaten via FamMineur@sinamuh.nl.

Colofon familieberichten

Opgave van een familiebericht

Een familiebericht kunt u opgeven via nrcadverteren.nl/familieberichten of een e-mail naar familieberichten@nrc.nl

Afdeling familieberichten

Bereikbaar op telefoonnummer: 020-7553052 (ma t/m vr 08.30 uur - 17.00 uur) of via e-mail: familieberichten@nrc.nl

Sluitingstijden

Dinsdag t/m zaterdag tot uiterlijk 14.00 uur op de dag vóór plaatsing. Voor plaatsing op maandag uiterlijk vrijdag 16.00 uur.

Blijde berichten

nrcadverteren.nl/familieberichten

VACCINATIE

Oorzaak ontsteking aan hartspier die soms optreedt na coronavaccinatie gevonden

Amerikaanse onderzoekers hebben ontrafeld hoe de bijwerking kon ontstaan. Ze presenteren ook een middel dat de ontsteking dempt.

Sander Voormolen

AMSTERDAM

Vijf jaar na de introducties van de eerste mrna-coronavaccins krijgen wetenschappers duidelijkheid over de belangrijkste bijwerking die optrad bij de toediening van deze entstoffen. Minder dan één op de 10.000 gevacineerden, meestal jonge mannen, kreeg kort na de prik myocarditis, oftewel ontsteking van de hartspier.

Amerikaanse onderzoekers van de universiteiten van Stanford en Harvard hebben ontrafeld dat de oorzaak van deze zeldzame bijwerking ligt een samenspel tussen macrofagen en T-cellen die reageren op vreemd genetisch materiaal in het lichaam. In het artikel dat ze woensdag publiceren in *Science Translational Medicine*, presenteren ze ook meteen een middel dat de ongewenste reactie kan dempen: het fyto-oestrogeen genisteïne. Tijdens de coronapandemie werden er voor het eerst op grote schaal vaccins geïntroduceerd gebaseerd op het nieuwe principe van een stukje boodschapper-rna. Dat is een stukje synthetisch genetisch materiaal dat de instructies bevat voor de aanmaak van het zogeheten spike-eiwit, dat ook op de buitenkant van het coronavirus SARS-CoV-2 zit.

De lichaamscellen van de gevacineerde worden ertoe aangezet dit spike-eiwit te maken waardoor het afweersysteem deze gaat herkennen en beschermende antistoffen aanmaakt tegen het virus. De mrna-vaccins van Pfizer en Moderna hebben zich bewezen als veilige vaccins die voorkwamen dat mensen ernstig ziek werden of overleden door covid.

Na de bevolkingsbrede vaccinatiecampagnes tijdens de coronapandemie in 2021 kwamen er in Nederland



Medewerkers van GGD Brabant Zuidoost zetten een **coronavaccinatie op een priklocatie** in Eindhoven. FOTO ANP

ook enkele honderden meldingen van myocarditis binnen bij het bijwerkingencentrum Lareb. Mensen die het trof hadden klachten als benauwdheid, koorts, pijn op de borst en hartspier veroorzaakte, bleef onduidelijk. De Amerikaanse onderzoekers namen het mechanisme grondig onder de loep. Ze gebruikten de gegevens van twee eerdere studies naar men-

vaccineerd waren en covid kregen. De bijwerking werd na al die meldingen officieel toegevoegd aan de bijsluitervan de vaccins, maar wat precies die plotselinge ontsteking van de hartspier veroorzaakte, bleef onduidelijk.

De Amerikaanse onderzoekers namen het mechanisme grondig onder de loep. Ze gebruikten de gegevens van twee eerdere studies naar men-

sen die het Pfizer-vaccin hadden gekregen en al dan niet klachten hadden gekregen. Zo stuitten de onderzoekers op twee signaalstoffen die na vaccinatie verhoogd waren in het bloed van de deelnemers met klachten. Het ging om de cytokines CXCL10 en interferon-gamma, beide alarmstoffen van het immuunsysteem die een ontstekingsreactie oproepen.

Met deze kennis verlegden de auteurs hun onderzoek naar experimenten met gekweekte immuuncellen en muizen. Zo ontdekten ze in een kweekbakje dat macrofagen, een type immuuncellen dat vaak als eerste reageert, in reactie op blootstelling aan een dosis van het mrna-vaccin met name grote hoeveelheden CXCL10 gaat produceren. Ze ontdekten dat T-cellen reageerden op dit signaal door op hun beurt grote hoeveelheden interferon-gamma te produceren.

Onderzoek met muizen liet zien dat vaccinatie hartontsteking als bijwerking kon geven, maar dat ditzelfde effect met de cocktail van de twee alarmstoffen te bereiken was. Als ze de werking van CXCL10 of interferon-gamma blokkeerden met mole-

Ze stuitten op twee na vaccinatie verhoogde signaalstoffen in het bloed

culaire remmers, was de ontsteking van de hartspier ook veel minder.

Een van de onderzoekers in het team, Joseph Wu, had eerder gewerkt met een stof genisteïne, een fyto-oestrogeen afkomstig uit soja. Hij toonde destijds aan dat dit middel bloedvaten hartschade kon beperken bij overmatig cannabisgebruik, wat werd toegeschreven aan de ontstekingsremmende werking. Ze besloten genisteïne ook in hun bijwerkingsonderzoek te toetsen. In de proeven met muizen die ze vervolgens deden bleek de stof inderdaad ook in staat de hartontsteking na vaccinatie te dempen.

De auteurs schrijven dat hun onderzoek niet alleen van belang is voor de Pfizer en Moderna-coronavaccins, maar voor alle (toekomstige) mrnavaccins. Het stukje mrna dat wordt ingebracht zou immers bij al die vaccins in zeldzame gevallen een voorbijgaande ontstekingsreactie kunnen uitlokken, in het hart maar ook in andere organen.

Advertentie

WIE WAS ALFRED NOBEL?

Op woensdag 10 december worden de jaarlijkse Nobelprijzen uitgereikt. Wie was Alfred Nobel? Hoe kon hij zo rijk worden? En heeft hij met zijn verdiensten zelf ook bijgedragen aan vrede?

Luister de podcast NRC Onbehaarde Apen

NRC Onbehaarde Apen – Elke week
NRC Audio-app



nrc.nl/onbehaardeapen
Ook via Spotify en Apple Podcasts

nrc



Ontdek de mooiste aanbiedingen

GRAYPANTS

Wick tafellamp

CADEAU-TIP

Adviesprijs

v.a. 139,-

99,-



- › Draagbare en draadloze sfeermaker
- › Verkrijgbaar in 2 formaten, dimbaar in 4 standen
- › Geniet van 150 uur verlichting op een opgeladen accu

HAY

Trapje

Adviesprijs

359,-

279,-



- › Helpende hand in huis
- › Multifunctioneel en design in één
- › Van opstapkrak tot bijzettafel

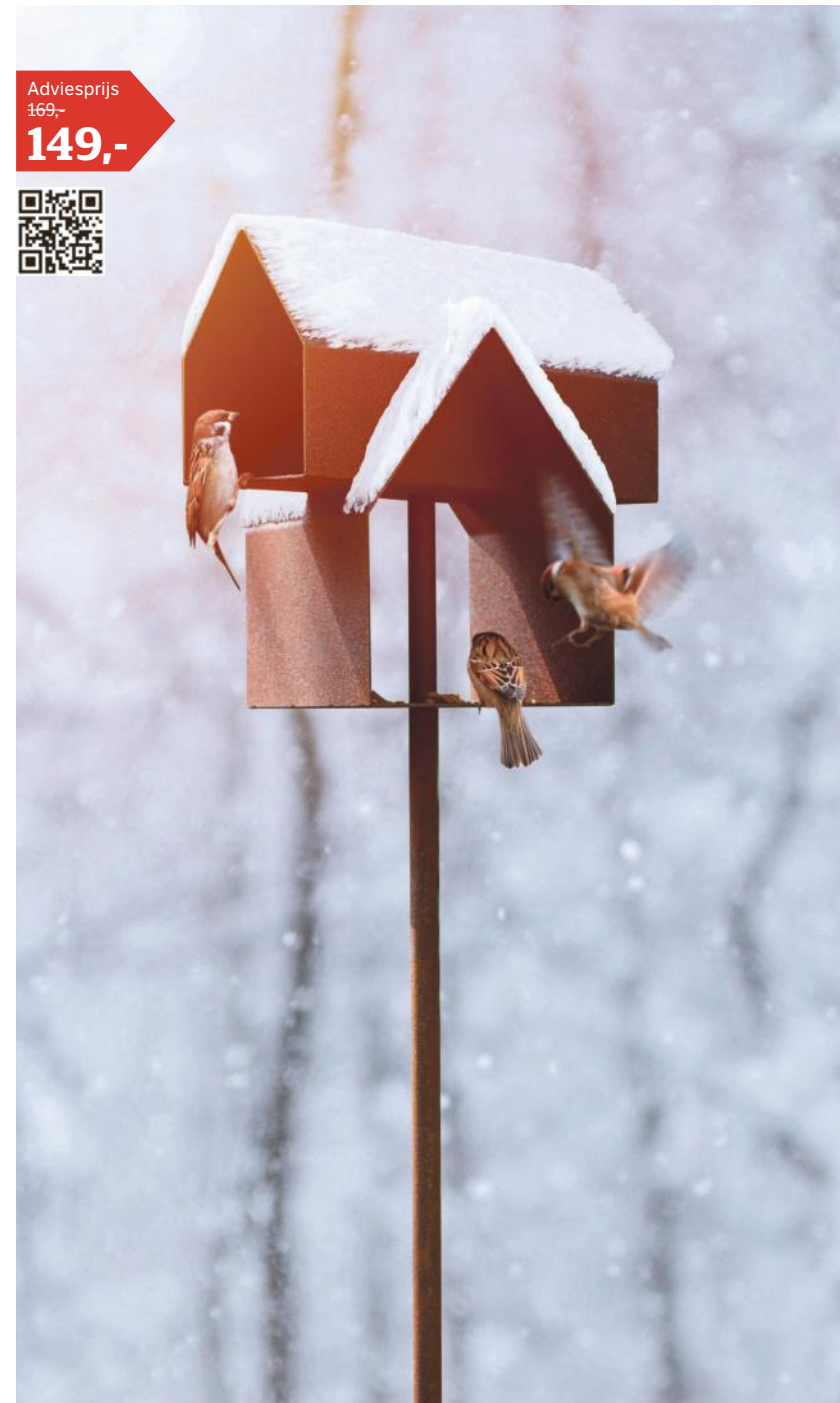
FREDERIK ROIJÉ

Vogelhuis

Adviesprijs

169,-

149,-



- › Architectonisch design voor vogel- en designliefhebbers
- › Biedt onderdak aan verschillende vogelsoorten
- › Een blikvanger in elke tuin

Puzzelbord met opbergsysteem

Adviesprijs

159,95

69,-



- › Geschikt voor puzzels tot 1000 stukjes
- › 4 schuiflades met vilt | afmeting 77 x 57 centimeter
- › Met kantelfunctie voor optimaal puzzelplezier

CADEAU-TIP

Bekijk alle aanbiedingen online > nrcwebwinkel.nl/cadeaus



nrc

DONDERDAG 11 DECEMBER 2025



Commentaar

PUBLIEKE OMROEP

Omroepen kunnen beter eerst kijken wat ze willen maken in plaats van wat ze niet meer gaan maken

Zomergasten, Vrije Geluiden, First Dates, het Nieuwjaarsconcert, Kassa, Draadstaal, Close Up, Man en Kunst, het Zondagochtend Concert: het zijn slechts enkele programma's die getroffen gaan worden door bezuinigingen op de publieke omroep. Vanaf 2027 moet de publieke omroep van het kabinet jaarlijks 156 miljoen euro minder uitgeven, en dus werd er gehakt in de programmering.

Is het erg dat programma's verdwijnen? Nee, niet als dat gebeurt omdat de tijdgeest verandert of omdat een maker ermee stopt. Ja, als het gaat om keuzes op basis van kijkcijfers. En dat laatste lijkt het geval: het aantal culturele programma's - verdieping biedend, maar minder kijkers - dat verdwijnt is namelijk relatief hoog. Daarnaast is het plan meer reclame toe te staan. Doordat reclame-inkomsten en kijkcijfers nu eenmaal onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden, ontstaat er een perverse prikkel voor omroepen die keuzes zullen moeten maken om hun budget te halen.

Jammer is het daarom dat de omroepen meteen in de handelstand zijn gaan staan, in plaats van te reflecteren op de reden van hun bestaan. En jammer is het ook dat ze zich niet de vraag hebben gesteld of het misschien niet een beter zou zijn juist te stoppen met reclame.

Nu is er in de gemaakte keuzes voorgesorteerd op politieke stromingen die bij voorkeur onderuithalen wat van intellectuele waarde zou kunnen zijn, terwijl omroepen er ook voor hadden kunnen kiezen juist die waarden te benadrukken.

Is een Zondagochtend Concert zo veel duurder dan het verslag van een sportwedstrijd? Het beëindigen van Zomergasten omdat je als omroep denkt dat het idee z'n beste tijd heeft gehad zou een inhoudelijk keuze kunnen zijn, maar blindelings het programma beëindigen uit fi-

nanciële overwegingen is geen keuze maar een zwak-tebod. En dat voor een programma dat deels uit zuinigheidsoverwegingen was bedacht.

Het beste antwoord van de publieke omroepen was dan ook geweest om te bedenken welk signatuur het beste past. Elke omroep heeft een bepaalde functie

Het beste antwoord was geweest om te bedenken welk signatuur het beste past: kies voor een gezicht, in plaats van voor gezichtsverlies

binnen de maatschappij: zet die helder op een rij, bedenk welke programma's daarbij horen en reken uit hoeveel managementlagen en fte's daarbij strikt noodzakelijk zijn. Kies voor een gezicht, in plaats van voor gezichtsverlies en vind niet het makkelijkste antwoord in bijvoorbeeld zoveel mogelijk talk-shows.

De publieke omroep (en Nederland) is namelijk niet gebaat bij alleen maar (publieke) opinie of publiekparticipatie in de vorm van kook- en bakwedstrijden. En wie zich afvraagt waarom de publieke omroep daarbij niet gebaat is, hoeft alleen maar naar de VS te kijken om te zien waar het uitzenden van opinie in plaats van verdieping toe leidt, en tot welke ramp dat op de lange termijn voor een samenleving kan leiden.

COLUMN HUBERT SMEETS

Tactiek die de VVD kan gaan bezuren

Is Dilan Yesilgöz de Piet Reckman van onze tijd? Gaat Yesilgöz, met haar afwijzing van alles dat naar centrumlinks riekt, de polarisatiestrategie van de PvdA van een halve eeuw geleden geleden alsnog rehabiliteren? Of zal ze, net als Reckman in 1977, het omgekeerde bereiken van wat ze beoogt? Met een door de VVD afgedwongen centrumrechts kabinet-Jetten in het vooruitzicht, zou het zo maar kunnen gebeuren.

Opbouwwerker en PvdA'er Reckman werd in de jaren zeventig de personificatie van de linkse hoogmoed die toen opgeld deed. Nadat premier Den Uyl in mei 1977 de verkiezingen had gewonnen (53 zetels tegen 49 voor het gefuseerde CDA), wilde de PvdA via een 'meerderheidsstrategie' in de formatie een tweede en nog linkser kabinet-Den Uyl afdwingen. Het was Reckman die op een partijraad daarom eiste dat de partij alleen met de helft van alle kabinetsposten (8-7-1 in plaats van 7-7-2 voor PvdA, CDA en D66) genoegen zou nemen. Toen de PvdA zich daarna ook nog ging bemoeien met de ministers die het CDA zou leveren - die dienden van progressieve snit te zijn - zag CDA-leider Van Agt zijn kans schoon en sloot een coalitie met VVD-voorman Wiegel.

Het zou 17 jaar duren voordat de PvdA weer een premier kon leveren. VVD-politica Yesilgöz belichaamt nu het tijdsgewricht waarin (radicaal-)rechts de boventoon voert. Anders dan Reckman kan ze zich niet beroepen op elec-

toraal succes. Onder haar leiding verloor de VVD juist een derde van haar aanhang. Net als Reckman schuwt ze desondanks de hoogmoed niet. Zoals de PvdA in de jaren zeventig het CDA dacht te isoleren, zo wil de VVD nu Verenigd Links in wording kapot spelen.

Haar keuze voor de aloude polarisatiestrategie is logischer dan die van Reckman indertijd. Den Uyl had in 1977 de flanken PPR, CPN en PSP van 16 tot 6 zetels gemarginaliseerd. Van 'klein links' had de PvdA dus weinig te duchten. De VVD moet radicaal-

Machtspositie van Dilan Yesilgöz in minderheidscoalitie zou wel eens vies kunnen tegenvallen

rechts juist vrezten. Dankzij Yesilgöz zijn PVV, JA21, FVD en BBB gegroeid naar liefst 46 zetels, samen twee keer groter dan de VVD.

Spiegelbeeldig aan Reckman in de jaren zeventig, denkt Yesilgöz dat ze op de (radicaal-)rechtse flank toch nog relevant kan blijven als ze de deur naar links dichtgoot. Hoe eervol de postume rehabilitatie voor Reckman ook is, risikant is het wel. Zoals de PvdA in 1977 haar anti-CDA-tactiek als een boemrang terug kreeg, zo kan ook de VVD als-

nog in haar eigen val lopen.

De machtspositie van Yesilgöz in een centrumrechtse minderheidscoalitie zou wel eens vies kunnen gaan tegenvallen. Nu beoogt premier Jetten zijn voorkeur voor een brede meerderheidscoalitie heeft opgeofferd - of dat ook was gebeurd als duo-informateur Wijers niet zou zijn gekielhaald, zullen we nooit weten - kan D66 het zich niet veroorloven voor nog meer reckmanianse eisen van de VVD te buigen. Het vooruitzicht dat het motorblok D66/CDA in de Tweede én Eerste Kamer met GL/PvdA, CU en Volt wellicht soepeler afspraken kan maken dan met PVV, JA21, FVD, BBB plus een handjevol renegaten, kan er daarom juist toe leiden dat een centrumrechts kabinet-Jetten zonder GL/PvdA verantwoordelijk wordt voor een even of zelfs progressiever beleid dan de gesneefde 'grote coalitie' die Yesilgöz zo verafschuwde.

Zo ging het in ieder geval in de jaren zeventig. Den Uyl werd weliswaar uitgerangeerd, maar van het saneringsbeleid van Van Agt en Wiegel kwam intussen ook geen bal terecht. De politieke incarnatie van Reckman kan de VVD nog gaan bezuren.



Historicus en journalist **Hubert Smeets** schrijft een column over binnenlandse en buitenlandse politiek.

Waardigheid is vaak meer waard dan je leven. En al zeker meer dan comfort

Een rechtvaardige vrede zal er niet komen. Het lijkt erop dat iedereen in Oekraïne dat inmiddels heeft begrepen. Net zoals iedereen ook goed begrijpt dat het voortbestaan van Oekraïne blijft afhangen van onze militairen, de steun van het Westen en, hoe paradoxaal het ook mag klinken, van diplomatieke inspanningen. Het voelt weleens alsof de oorlog elk moment kan eindigen, dat de wereldpolitiek zo dicht bij het ondertekenen van een vredesakkoord staat dat we binnenkort zullen ontwaken in een land dat de wreedste oorlog in Europa van de afgelopen tachtig jaar heeft overleefd. In plaats daarvan worden we elke nacht gewekt door Russische raketten en drones die onze steden blijven bestoken. Er sterven nog steeds mensen onder het puin van vernielde huizen, er blijven mensen sterven aan het front, er sterven mensen onder het bezettingsregime. Het lijkt wel of al die overeenkomsten over het beëindigen van de oorlog op voor Oekraïne rechtvaardige voorwaarden, slechts fantomen zijn die ons de belofte van vrede voorhouden om dan ineens weer in rook op te gaan. En dat al die vernielingen en verloren mensenvlens een onwrikbare, inerte kracht zijn die aangestuurd wordt door Rusland, dat zijn economie volledig in oorlogsmodus heeft geschakeld, terwijl zijn bevolking de onafwendbare Oekraïense overgave krijgt ingeprent. De boodschap aan ons is simpel: geef jullie over, sta jullie gebieden af, jullie kinderen en jullie zuurverdiende vrijheid, anders belanden jullie ook onder het puin en blijven jullie in angst leven. De meeste Oekraïners hebben de angst echter allang overwonnen en er waardigheid en zelfopoffering uit gedistilleerd. Waardigheid is vaak meer waard dan je leven. En al zeker meer dan comfort. Maar nu we krijgen het voorstel om ons te verzoenen met onze belager, om de schanddaan die hij ons heeft aangedaan te vergeven en hem alles af te staan wat rechtmatig van ons is: het land waarin we leven, de graven van onze voorvaders, de geschiedenis en de cultuur van onze gebieden, ons recht op zelfbeschikking.

Onverzettelijk en flexibel
Hoe kunnen we verder leven in een wereld waar het kwaad ongestraft blijft? Hoe moeten we verder als de wereld niet meer functioneert? En hoe vermijden we dat we krankzinnig worden in het oog van deze kolossale geopolitieke storm? Hoe kunnen we trouw blijven aan Oekraïne en tegelijk deze oorlog beëindigen? Hoe kunnen we onverzettelijk en tegelijkertijd flexibel zijn? Je kunt eindeloos in een staat van oorlog blijven voortleven, maar geen mens die dit ooit een volwaardig leven zal noemen. We blijven met heel wat vragen zitten, een bedrijglijke hoop op een diplomatieke oplossing en dubbel zoveel verwachtingen van ons leger, omdat het lot van Oekraïne niet alleen in de hooggeplaatste onderhandelingskamers wordt beslecht, maar ook in de loopgraven. Oekraïners sterven aan het front voor hun vrijheid, maar ook thuis in steden die ver van de frontlinie zijn verwijderd. Ze leven en overleven met een overbelast zenuwstelsel, maar ze geven de strijd niet op, omdat ze goed beseffen dat hen anders nog veel erger te wachten staat. Bezetting is verschrikkelijker dan de loopgraven en zelfs de hevigste raketbarrages. Russische bezetting betekent een trage, onafwendbare dood in een uitzichtloze dystopie. Daarom zijn wij, hoe uitgeput een wanhopig we ook zijn, bereid om tot het bittere einde te blijven vechten om deze catastrofe voor heel

Hoe kunnen we, nu een rechtvaardige vrede een wensdroom lijkt, trouw blijven aan Oekraïne en tegelijk deze oorlog beëindigen? Die vraag stelt soldaat en schrijver *Artem Tsjech* zichzelf.

Oekraïne af te wenden. En toch willen de meesten van ons niets liever dan het einde van de oorlog - ook als we daarvoor bepaalde compromissen moeten sluiten en de vrede uiteindelijk niet bijster rechtvaardig zou zijn. Sterven, dat is iets wat anderen overkomt, dus laten we de dood zo veel mogelijk uit ons leven weren. De militairen blijven echter cynisch en vermoeid reageren op de vooruitzichten van een vredesbestand. Meestal vertellen ze dat ze bereid zijn om te blijven vechten. Ze delen de weinig opbeurende opvatting dat er nog jaren gevochten zal worden en dat iedereen uiteindelijk zal moeten vechten. Zowel de mannen die deze oorlog tot nu toe hebben kunnen ontwijken, als de vrouwen - iedereen die in staat is om een wapen vast te houden. De militairen drijven openlijk de spot met al die vruchteloze inspanningen van de diplomaten, en soms lijkt het alsof ze zich een leven zonder oorlog niet meer kunnen inbeelden. Na drie jaar in de loopgraven verschuift je focus van een mondiaal wereldbeeld naar slechts één ding: fysiek in leven blijven. Mocht je met ieder van hen oprecht kunnen praten, dan zouden ze allemaal bekennen hoe verdomd moe ze zijn en dat ze het liefst van al terug naar hun gezin en hun burgerbestaan zouden willen. Tegelijk benadrukken ze nog maar eens dat ze niet geloven in de onderhandelingen, dat ze politici niet vertrouwen en dat ze het zich niet kunnen voorstellen dat deze oorlog ooit afgelopen zal zijn. Poetin wil namelijk niet zozeer de Oekraïense gebieden in handen krijgen, als wel de ziel van ons land breken. Zodat we zijn taal zouden spreken, in zijn kerken zouden bidden, belastingen aan zijn landvoogden zouden betalen en weer een provinciale satellietstaat zouden worden die mankracht en grondstoffen levert. Poetin heeft Oekraïne nodig als onderdeel van de Sovjet-Unie - en dat is iets waar we ons nooit bij zullen neerleggen. We zullen nooit meer een kolonie zijn die haar wankel provinciale geschiedenis moet schrijven in de schaduw van welke grootmacht dan ook.

Brutale vlegel
Dat dit een uitputtingsoorlog is, daar werd vanaf het begin van de grootschalige Russische invasie in februari 2022 al over gesproken. Ondanks alles heeft Oekraïne stand kunnen houden. Ondanks de tekorten aan manschappen en legermaterieel, ondanks de wispelturige steun van sommige van onze bondgenoten, ondanks de interne strubbelingen hebben we heel wat gebieden kunnen heroveren en hebben we Rusland daar tegengehouden, waar het nu soldaten verliest bij de duizenden in zijn pogingen om enkele kilometers Oekraïens terrein in te palmen. Inmiddels schuift Poetin aan de onderhandelingstafel, waar hij als een brutale vlegel die bij de schooldirecteur moest komen de clown uithangt en zijn masker van zelfverzekerdheid tracht te bewaren, terwijl de rest van de wereld weet dat Rusland uitgeput is - niet minder dan Oekraïne wellicht. In dit geval kan ik dus alleen maar standvastigheid en uithouding toewensen aan de Oekraïense en Europese diplomaten. Ze hebben nog veel meer werk voor de boeg dan er tot nu toe werd verricht. Het staat vast dat de toekomstige vrede onrechtvaardig zal zijn, maar wij zullen de nieuwe wereld zonder oorlog betreden met onze waardigheid intact. Daarna zullen er nieuwe, ditmaal interne uitdagingen Oekraïne te wachten staan. Maar ik twijfel er niet aan dat we ook die het hoofd zullen kunnen bieden.

Dit artikel is uit het Oekraïens vertaald door Roman Nesterenco.



Bezoekers lopen tussen de graven van gesneuvelde Oekraïense militairen na de begrafenis van militairen Marian Maksymiv en Andriy Dobryansky in Lviv. FOTO AFP

Laat Rusland de stront tussen de benen lopen

Europa mag niet toekijken hoe Trump dwingt Zelensky te capituleren voor de Russische eisen, zeggen *Arnold van Bruggen* en *Hans Loos*.

Europeaan zijn een kudde domme beesten die bibberend worden afgevoerd voor de slacht." Wie wil weten hoe er in het Kremlin over ons wordt gedacht, zou moeten afstemmen op Dmitri Medvedev, de vuilbekkende side-kick van Poetin. Zijn woorden zijn gericht aan alle Europese leiders die het wagen de bevroren Russische tegoeden in te zetten voor de Oekraïners. Krijg je ervan, wil hij maar zeggen, die drones van onbekende afkomst die boven jullie militaire bases en vliegvelden zwermen. Dit is nog maar het begin, voegt hij er dreigend aan toe: Rusland heeft een heel leger Rusland-gezinde agenten klaar staan om Europa van binnenuit te verwoesten. Poetin zelf doet ook graag een Medvedevje. Eerder deze maand nog. De Amerikaanse gezant Steve Witkoff reist naar Poetins spiegelpaleis met een pakket concessies aan Rusland die de veiligheid op het Europese continent ernstig ondermijnen. Poetin haalt in de voorbeschouwing fel uit naar Europa: „Als Europa wil vechten, zijn wij er klaar voor." Voor Witkoff lijkt het nieuw, maar Poetin zegt al jaren hetzelfde. Het zijn de Europeanen die deze oorlog zijn begonnen. En nu zijn het de Europeanen die een vrede onmogelijk maken. Gaat goed, dat vredesproces. Er zit geen Europeaan aan tafel.

Brallende oorlogstaal uit het Russische legerkamp, als achtergrond bij het dagelijkse nieuws: een meedogenloze uitputtingsoorlog langs een front van meer dan duizend kilometer die al bijna vier jaar duurt; Russische raketten op Oekraïense miljoenensteden en vitale infrastructuur; hybride oorlogsvoering op Europees grondgebied en in de territoriale wateren; een dictatuur in Rusland en de bezette gebieden van onderdrukking, schijnprocessen en politieke moorden. Ondervijl tellen Europese leiders schuchter de stuivers. Alles ten behoeve van een „ordentelijk proces" dat „goed in de begroting moet passen", aldus premier Schoof. Maar dit is een misplaatst soort zuinigheid die bovendien duur kan uitpakken voor Nederland en Europa. In de loopgraven van de Donbas verdedigen Oekraïense strijders niet alleen hun eigen vrijheid en democratie tegen de Russische bezetters, maar ook die van de rest van Europa. Oekraïne heeft het ooit zo machtige Russische leger vernederd en bijna het volledige Sovjet-arsenaal aan tanks en artillerie vernietigd. Als Poetin via Trump een voor hem gunstige deal kan sluiten, dan zal de Poetin-doctrine van corruptie, onderdrukking en gewelddadig imperialisme nog tientallen jaren een bedreiging blijven voor de Europese veiligheid.

Toekomst van geweld

De geel-blauwe vlaggen die drie jaar geleden overal in Europa werden gehesen, lijken stilletjes te zijn opgeborgen. Waarom? De strijd is nog lang niet gestreden. Oekraïne kan het niet nog eens jaren volhouden. En Poetin zal zeker geen eieren

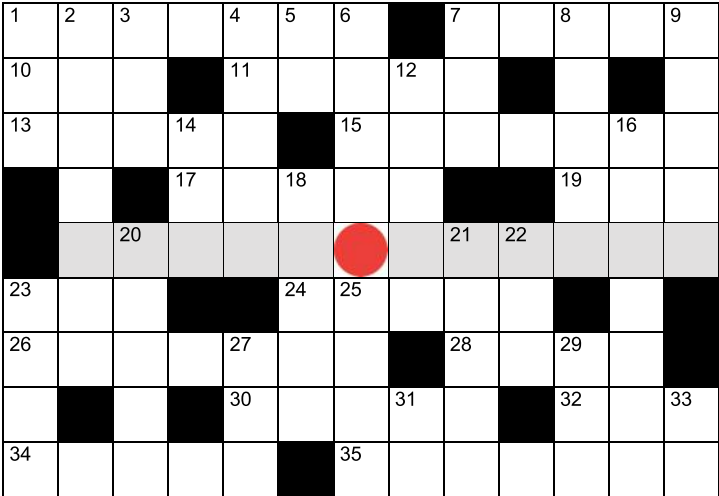
voor zijn geld kiezen, al sneuvelen er nog een miljoen van zijn soldaten. Maar wie net als Trump denkt dat Poetin dan maar zijn zin moet krijgen, en dat wil verpakken als vrede, die sleurt het Europese continent willens en wetens een toekomst in van geweld en onvrijheid. Europa heeft wel degelijk een sterke hand, waarmee het Poetin militair, technologisch en economisch op de knieën kan dwingen. Dat weten ze heus wel in het Kremlin. De hysterische dreigementen van Medvedev zijn juist een teken van de angst die Poetinsten hebben voor een Europa dat de Russische dreiging echt serieus neemt. Europa moet alles op tafel leggen: ook een eventueel militair ingrijpen. Aangezien Rusland Europa direct bedreigt en het Europese luchtruim voortdurend schendt, is het volstrekt legitiem om met Europese straaljagers en anti-drone technologie het Oekraïense luchtruim mee te verdedigen en zo de Oekraïense luchtmacht te ontlasten en de Oekraïense burgerbevolking te beschermen. Ook de inzet van een gezamenlijke Europese stabilisatiemacht zou niet langer een taboe mogen zijn. Europese troepen kunnen in de achterhoede de Oekraïense landmacht

ontlasten en helpen bij de verdediging tegen potentiële Russische aanvallen op Europese buurlanden. **Grootste crisis sinds 1945** De ontwikkeling van een zelfstandige Europese wapenindustrie en Europese energie-soevereiniteit moet onmiddellijke prioriteit krijgen. Het taboe op gemeenschappelijke Europese financiering moet doorbroken en Europa moet beslag leggen op de bevroren Russische tegoeden. Dat geld is voor de bewapening en de wederopbouw van Oekraïne. Laten we de Russen pakken waar het pijn doet. Dit is de grootste crisis in Europa sinds 1945. Politiek moet dit een tijd zijn van eenheid en samenwerking. Als Europa achterover leunt, dan wordt de toekomst van de Europese veiligheid beslist in Washington en Moskou. Wil Europa wel over zijn eigen toekomst beschikken, dan moet het laten zien dat het menens is en de handen vuil durven maken. Er is geen tijd te verliezen. Nu Trump Zelensky dwingt te capituleren voor de Russische eisen, is dat niet alleen een ramp voor Oekraïne, maar ook voor Europa. Poetin kan de oorlog winnen, als niet aan het front, dan wel op Trumps rode loper. Europa staat erbij en kijkt ernaar. Precies de laffe opstelling die Poetins hoofd-internetrol Medvedev zo graag bevestigt ziet in zijn Europese boekhouders, met een salvo dreigementen als dank: „De Europeanen zou de stront tussen de benen moeten lopen, bij het besef van hun spoe-dige en pijnlijke dood."



Arnold van Bruggen is schrijver en documentairemaker. **Hans Loos** is schrijver en slavist.

IN HET MIDDEN



Meer puzzels van Studio Steenhuis op steenhuispuzzels.nl

Vul in en ontdek wie of wat er midden in het nieuws staat

Horizontaal: **1.** 'Nobelprijswinnaar ___ niet bij uitreiking' **7.** 'Na 7 jaar begint strafzaak over ongeluk met ___' **10.** Zijn kind is ouder **11.** Zong in Twenty 4 Seven, presenteerde *Lingo* **13.** Sombere **15.** Onweer ___ de lucht **17.** Past voor bak of buil **19.** Peter ___ Den Haag-watcher **23.** Een maatje kleiner dan de penlight **24.** Welpenleidster **26.** Beschermte tegen het wit voor de ogen **28.** Doopvloestof **30.** Tennisster (of haar geboorteplaats) **32.** Promovendus oude stijl **34.** ___ Elliott, Amerikaanse rapartieste **35.** Zorgvuldig verdelen

Verticaal: **1.** Eigenhandige digitale aanpassing **2.** Kwajongensuniform **3.** Pet **4.** Witzier of Meyer **5.** Tussen Vasco en Gama **6.** ___ Taal **7.** Tusen cinque en sette **8.** ___ van Gent, stopt als burgemeester van Schiermonnikoog **9.** Waffel **12.** Welving **14.** Past na rent of trapt **16.** Scheikundige omzetting **18.** Anti-Cambodjaans **20.** Worden ondersteund door dwarsliggers **21.** Heldendicht **22.** Solo die door Harrison werd gespeeld **23.** Sajoer ___, Indoneesisch gerecht **25.** Probeersel **27.** Siegfried & ___ **29.** Past voor tel of af **31.** Te laat opgestaan **33.** The War ___ Drugs, band

Oplossing puzzel 10 december. Horizontaal: 1. GEZONDHEID 8. EO 9. OX 10. RAAM 13. HEDGE 15. OTTERLO 17. YES 18. MIES 23. ARAN 24. LOO 25. LOEMPIA 28. BOUMA 30. AUTO 31. EN 32. US 33. KELDERDEUR **Verticaal:** 1. GOH 2. ZEDENWET 3. OOGST 4. HOOIMAAND 5. EXTERN 6. DRE 7. DAL 11. ARTHOUSE 12. MOES 14. EYE 16. TSE 18. MURIEL 19. COLA 20. RAP 21. CLOUD 22. TOM 26. OUI 27. MOK 29. AAR **In het midden:** CENTRUMRECHTS

© Studio Steenhuis steenhuispuzzels.nl



Lezers zijn de auteurs van deze rubriek. Een Ikje is een persoonlijke ervaring of anekdote in maximaal 120 woorden. Insturen via ik@nrc.nl

In het kort

Mijn zoon (16) komt naar beneden, op zoek naar het net door ons uitgelezen exemplaar van *In het kort* van Paulien Cornelisse. Ik ben blij, maar ook verbaasd, want hij leest namelijk nooit. Voorzichtig vraag ik waar deze belangstelling opeens vandaan komt.

„Nou, ik denk dat ik deze korte stukjes net aankan met mijn korte aandachtsboog. En als ik er eentje niet leuk vind, scroll ik gewoon naar de volgende.”

Ania de Bruin

FOKKE & SUKKE
DOEN DE OEKRAÏENSE STEMWIJZER

"HET DEFENSIEBUDGET VERHOGEN VAN 60 NAAR 75 PROCENT"

HELEMAAL MEE EENS



RGVT

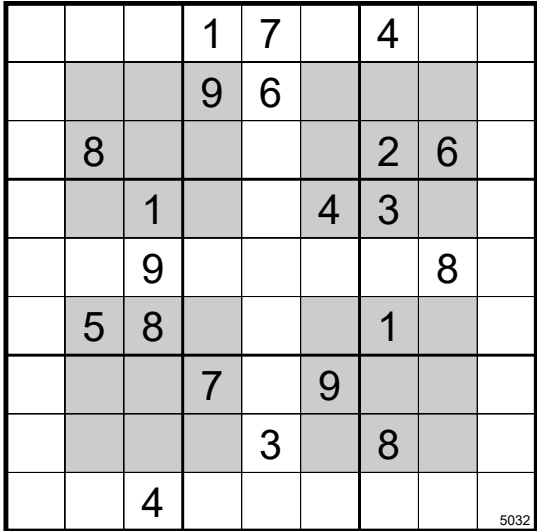
nrc > puzzels



NRC brengt je elke dag de leukste en meest (ont)spannende puzzels

Speel ze allemaal op nrc.nl/puzzels

SUDOKU



Meer puzzels en boeken van Peter Ritmeester op pzl.com

Plaats de cijfers 1 tot en met 9 zo in het diagram dat elk cijfer precies één keer voorkomt in elke rij, kolom, de negen vetomrande 3x3 vakken, én de vier grijze 3x3 vakken.

© Peter Ritmeester PZZL.com

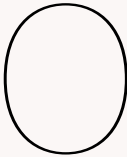
Rechts: de oplossing van gisteren.

2	5	1	3	7	9	6	8	4
7	4	9	5	6	8	3	1	2
3	6	8	1	4	2	9	7	5
1	2	3	7	9	4	5	6	8
8	9	6	2	3	5	7	4	1
5	7	4	8	1	6	2	3	9
4	3	5	6	2	1	8	9	7
6	1	2	9	8	7	4	5	3
9	8	7	4	5	3	1	2	6



COLUMN
MARCEL

Zuiltje



Of het als officiële aankondiging bedoeld was weet ik niet, maar er was een interview in *AD* en daaruit werd geperst: Wierd Duk begint een beweging. Een ‘denktank’. Een ‘eigen zuil’ waar conservatief en christelijk Nederland hand in hand op de eerste rij zitten.

Ik had gehoopt op meer: een religie, een politieke partij, een schaduwregering, een eigen leger, een televisiezender of een pretpark.

De vernieuwing zit erin dat Wierd er niet meer op uit gaat. Eerst interviewde hij mensen met dezelfde mening als hij heeft, interviews die hij om raadselachtige redenen reportages noemde, daarna kwam het grote aanzitten en nu komen er dus clubavonden voor mensen voor wie de wereld niet groter is dan de atlas van vader.

Ik zie Wierd Duk wel eens lopen, op weg naar een podcaststudio. De tred van iemand die zelf ook wel weet dat hij steeds belangrijker wordt, ook binnen met een Ray-Ban op het hoofd. Voor iemand die de wereld hardnekkig indeelt in vrienden en vijandschappen is hij niet onaardig in de omgang.

En nu is hij een eigen zuil, een zuil die hoogstwaarschijnlijk niet eens meer welkom is bij *Vandaag Inside*, de talkshow die ook steeds meer op een zuil begint te lijken. Wat hij in feite communiceert: steun mij, ik wil er ook nog van leven. Een zzzp'er met iets te veel zelfvertrouwen maakt zijn merk te gelde, alleen noemt hij het vrijheid van meningsuiting.

De zuil Duk staat alleen in het

veld, het nodigt uit om er tegenaan te pissen, wat aan de lopende band gebeurt omdat iedereen weet dat hij reageert. Er komt altijd een gepekerde reactie, waarin hij de feiten net zo lang uit context haalt tot hij gelijk heeft, maar niet reageren is geen optie. Als hij al zelfinzicht heeft dan is het dat hij heeft gezegd dat hij niet gedijt in een omgeving met humor. Hij wil ‘in de opbouw van een verhaal niet gestoord worden’. Dat is niet bedoeld om te lachen, maar leuk is het wel.

Binnen de zuil komt een eigen talkshow en er komen lezingen,

De kraters die hij achterlaat bij 'Nieuws van de Dag' en 'Vandaag Inside' zullen onpeilbaar diep zijn

Wierd Duk wordt de Nederlandse Charlie Kirk. De zuil komt niet meer naar de mensen toe, daar wordt de zuil knetterend gek van, laat de mensen maar eens naar de zuil toekomen. De kraters die hij achterlaat bij *Nieuws van de Dag* en *Vandaag Inside* zullen onpeilbaar diep zijn. En nu ben ik bang voor weer een nieuwe die denkt dat hij in die kuilen moet springen.

Marcel van Roosmalen schrijft elke maandag en donderdag een column.

OHRA Fysio Meeneemservice

Verstandig



Neem tot 9
fysiobehandelingen mee
naar het nieuwe jaar.

Bekijk de voorwaarden
op OHRA.nl

Ja, dat is OHRA

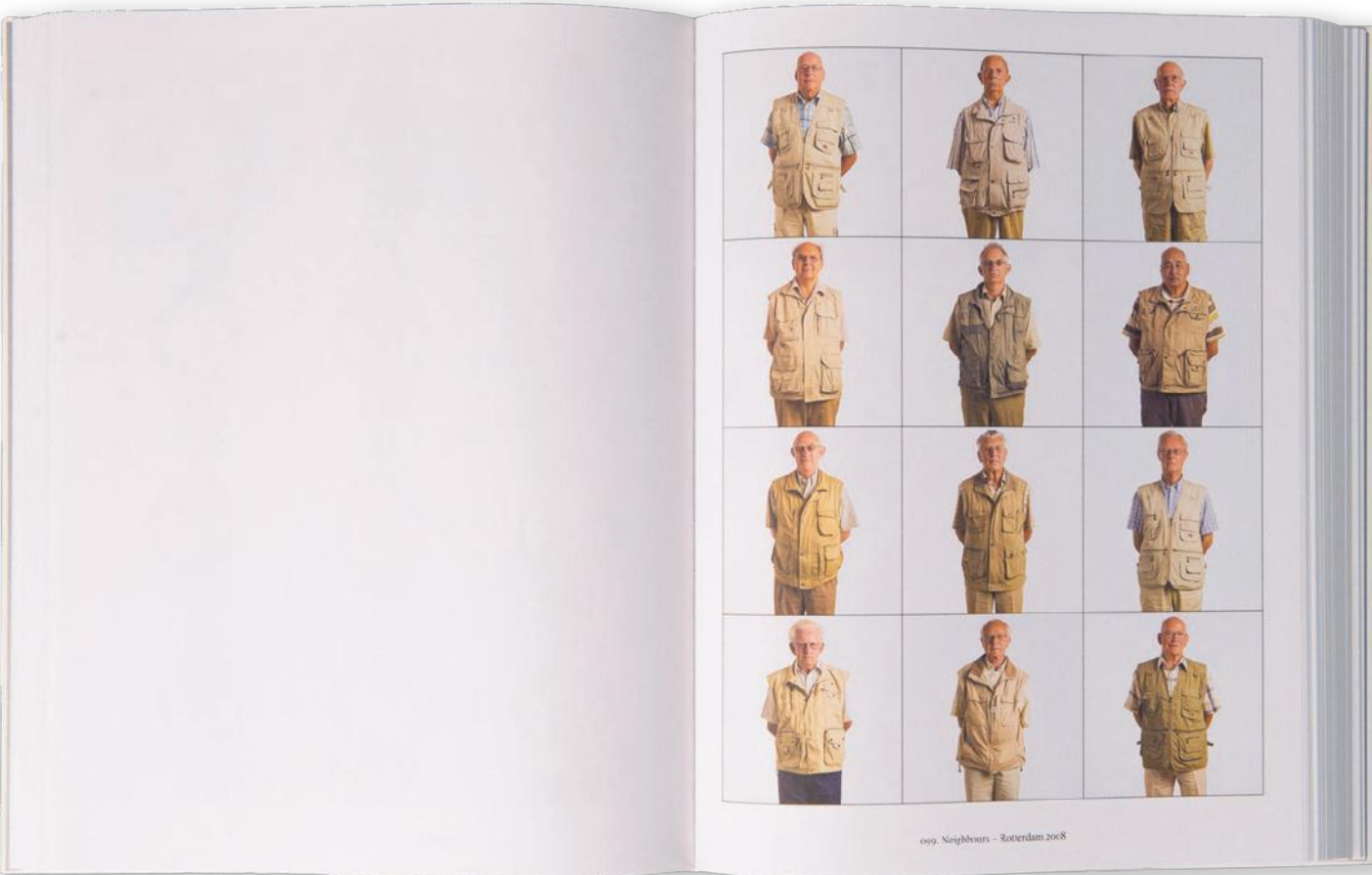
Meer informatie





Dit zijn de mooiste fotoboeken van 2025

PAGINA C12-13



Cultu

CULTUREEL SUP



Times New Roman Times New Roman Times New Roman Times New Roman

Calibri Calibri Calibri Calibri

Links het lettertype Times New Roman, rechts Calibri.

Minister Rubio vindt Bidens lettertype te woke, en verordent terugkeer naar traditie

TYPOGRAFIE Het Amerikaanse ministerie van Buitenlandse Zaken keert terug naar de Times New Roman, nadat onder de vorige president Biden naar een moderner lettertype was overgestapt.

Paul Steenhuis
AMSTERDAM

Dat ook lettertypes politiek kunnen zijn, blijkt uit de maatregel die de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken Marco Rubio dinsdag uitvaardigde: voortaan moet voor alles wat het ministerie publiceert het traditionele lettertype Times New Roman gebruikt worden. Sinds 2023 gebruikte het ministerie een moderner lettertype, de Calibri. De regering van president Biden voerde die letter

in, op aanraden van het toenmalig ministerie van Inclusiviteit en Diversiteit, omdat die voor mensen die moeite hadden met lezen makkelijker te lezen zou zijn.

Die ‘woke’ letterkeuze had het aanzicht van de officiële mededelingen van zijn ministerie alleen maar „naar beneden gehaald” schreef Rubio in zijn brief, die als titel heeft: ‘Terugkeer naar traditie: Times New Roman 14 punts font verplicht voor alle ministerie papierwerk’.

In zijn directieve verwijst Rubio volgens The New York Times naar de klassieke oorsprong uit de Romeinse tijd van die letter: de Times New Roman is een letter met een schreef, een klein dwarsstreepje aan het eind van iedere letterpoot. Die ‘schreven’ stammen inderdaad af van de gebeitelde Romeinse letters uit de oudheid, waarbij de letterpoot met een dwarse beitelstreep afgesloten werd. Lettertypes met zulke dwarsstreepjes worden vaak als deftiger en chiquer ervaren dan moderne letters zonder schreven. Die verwijzing naar de klassieke oudheid past bij de ‘klassieke’

(en anti-‘woke’) smaak van president Trump, die de entree van zijn nieuwe Witte Huis-balzaal een neoklassieke façade met zuilen geeft.

Maar de Times New Roman gaat niet rechtstreeks terug op de oude Romeinen. Het is een letter die voor de Britse krant *The Times* in 1932 ontworpen is door Stanley Morison, om de leesbaarheid van negentiende-eeuwse krantenletters te verbeteren. Het woordje ‘Roman’ slaat op ‘romeins’ waarmee in de typografie rechtstaande letters bedoeld worden, in contrast met schuine letters, die cursief genoemd worden. Morison inspireerde zijn Times New Roman-letter op het letterontwerp van de zestiende-eeuwse Antwerpse (en Leidse) drukker Christoffel Plantijn, die zich op Italiaanse renaissance-drukletters baseerde.

Politieke cultuurstrijd

De Times New Roman werd een van de meest gebruikte drukletters - *NRC* gebruikte hem lange tijd. (Tegenwoordig wordt *NRC* gezet uit de letter die voor de Britse krant *The Guardian*

is ontworpen, de *Guardian*). Bij Rubio’s ministerie was de letter twintig jaar in gebruik, voordat die twee jaar geleden werd vervangen door de Calibri. Dat is een moderne schreefloze „zachte en ronde” letter, aldus zijn ontwerper, de Nederlander Lucas de Groot, die ook voor online teksten goed geschikt is: Microsoft gebruikte de letter jarenlang.

Het is niet voor het eerst dat lettertypes onderdeel worden van politieke cultuurstrijd. In het in 1871 nieuw gevormde Duitse keizerrijk werden Gotische letters, waarmee Luther zijn Bijbel had laten drukken, als typisch Duits gezien. In 1911 koos de overheid het Gotische Fraktur-lettertype als de officiële Duitse letter. Maar Hitler vond die Gotische letters voor zijn moderne Duitse rijk te ouderwets: om van Duits de toekomstige wereldtaal te maken voerde hij in 1934 toch het toegankelijker ‘latijnse schrift’ in - de letters gebaseerd op de renaissance-drukletters waar ook de Times New Roman op gebaseerd is.

Hoewel Nederland geen officieel nationaal lettertype heeft, hanteert

de rijksoverheid sinds 2008 wel twee officiële speciaal ontworpen lettertypes voor zijn huisstijl: de schreefloze Rijksoverheid Sans en de schreefletter Rijksoverheid Serif, ontworpen door letterontwerper Peter Verheul. Hij noemde het in de Volkskrant een „letter voor het Nederlandse klimaat, die past bij hoe de rijksoverheid zich wil presenteren”: zuinig, herkenbaar, ingetogen. Voor langere teksten adviseert de rijksoverheid schreefletters. Doorsneelezers vinden dat lekkerder lezen.

Dat mensen met leesproblemen als dyslexie de simpeler vormen van schreefloze letters, zoals de Calibri, prettiger vinden, daaraan heeft Trumps minister Rubio geen bodschap. Hij noemt de informele, simpeler letter die onder Biden werd ingevoerd een aanslag op decorum van zijn departement. Omdat een letter met schreven klasse en gezag uitstraalt, en ook door bijvoorbeeld het Witte Huis gebruikt wordt, is de Times New Roman nu terug als de letter van het Amerikaanse ministerie van Buitenlandse Zaken.

Dialoog daklozentheater

Moonlight Motel door Kobra Theaterproducties. Concept, tekst en spel: Steyn de Leeuwe. Regie: Titus Tiel Groenestege. Gezien: 6/12, Theater Bellevue, Amsterdam. Te zien t/m 26/5. Info: kobratheater.nl

Daklozenkomedie: ‘Ik zette me schrap, maar ben er stil van’

THEATER Na de première van Steyn de Leeuwes *Moonlight Motel* praat *NRC* over de voorstelling met ervaringsdeskundige Berry Pfennigwerth.

Shira Keller
AMSTERDAM

Twee jaar werkte acteur en theatermaker Steyn de Leeuwe als vrijwilliger bij een daklozenopvang in Amsterdam. Op basis van zijn ervaringen maakte hij de solovoortelling *Moonlight Motel*. Na afloop van de première gaat *NRC* in gesprek over de voorstelling met Berry Pfennigwerth, ervaringsdeskundig belangenbehartiger bij Straat Consulaat en Dakloosheid Voorbij.

Berry Pfennigwerth: „Ik zag al helemaal voor me hoe ik na afloop met een katerig gevoel in de trein terug zou zitten. Ik ben vooringenomen als het om daklozenopvang gaat. Opvang is geen oplossing voor het probleem. De enige oplossing is adequa-

te huisvesting. Daarnaast las ik dat het een komedie zou zijn. Humor in combinatie met dit thema roept nogal weerstand bij me op. Dus ik zette me schrap. Maar ik vond de voorstelling echt indrukwekkend. Ben er een beetje stil van.”

In *Moonlight Motel* wordt het hoofdpersonage (genaamd Steyn de Leeuwe) door een verkoper van de daklozenkrant meegenomen naar een plek waar daklozen overdag terecht kunnen. Daar wordt hij voor een nieuwe hulpverlener aangezien en direct aan het werk gezet. In snel-treinvaart ontmoet De Leeuwe een bonte verzameling van personages. Hij speelt ze allemaal zelf.

BP: „Het beginlied greep me meteen. Over hoe onzichtbaar je bent, als dakloze. Je mag nergens zijn. Mensen negeren je stelselmatig. En anders word je weggestuurd, of je krijgt een boete. Het is toch absurd dat mensen een boete krijgen voor het feit dat ze bestaan?”

Zelf raakte Pfennigwerth in 2010 thuisloos. „Ik had mijn baan verloren en kon mijn huur niet meer betalen. Na een periode bij vrienden en kennissen op de bank te hebben geslapen kwam ik in 2011 in de 24-uursop-



Moonlight Motel van **Steyn de Leeuwe**. FOTO LENNART MONASTER

vang terecht. Ik heb godzijdank nooit in de openbare ruimte hoeven overnachten, zoals deze personages. Maar het is hoe dan ook verschrikkelijk. Je verliest al je zelfrespect.”

Shira Keller: „En toch is *Moonlight Motel* ook een komedie.”

BP: „Zeker. Ik heb ook echt gelachen. De Leeuwe laat de personages in hun waarde. Waar je om lacht, is de absurditeit van een systeem dat dit soort schrijnende situaties veroorzaakt. Een intake, waarbij iemand binnen drie vragen wordt gecategoriseerd en gedehumaniseerd. Alle regelingen en voorwaarden en afkortingen die je moet kennen als je een kans wilt maken op een slaapplek. Die man die gewoon een prima woonhuis in Oostenrijk heeft, maar daar maar zes maanden per jaar mag wonen, en daarom de andere zes maanden in een tentje in de berm slaapt. Ik kijk niet echt meer van dit soort verhalen op, maar als leek denk je dan toch: hoe is dit mogelijk? Hier moet toch iets aan te doen zijn?”

SK: „Mij intrigeerde een scène waarin De Leeuwe aan een verslaafd personage uitlegt dat hij hem in zijn voorstelling wil verwerken. ‘Hoe speel je mij dan?’ vraagt de man. ‘Nou

gewoon, ik doe een Haags accent na.’ ‘Maar ik heb helemaal geen Haags accent?’ ‘Ja maar dat weet het publiek toch niet?’ Ik vond het een sterke scène, omdat De Leeuwe er een ongemak in benoemt dat de voorstelling met zich meedraagt: in hoeverre mag je andermans verhaal naar je eigen hand zetten? En wat geeft jou het recht, zonder zelf ooit dakloos te zijn geweest, deze personages te vertolken? Hoe zie jij dat, schuurt daar niet iets, moreel gezien?”

BP: „Misschien wel. Bij Straat Consulaat proberen we mensen zo veel mogelijk zelf hun verhaal te laten vertellen. Maar De Leeuwe vertolkt de personages met zo veel zorg en respect, dat ik de vorm van de voorstelling wel meteen accepteerde. Ik herken het ongemak wel dat je bedoelt. Ik verdien nu ook, in principe, mijn geld dankzij andermans ellende. Dat heeft iets wrangs. Maar het feit dat ik dit werk doe, gaat - hopelijk - bijdragen aan een oplossing voor die ellende. En dat geldt in zekere zin ook voor deze voorstelling. Ik denk dat *Moonlight Motel* de potentie heeft om dakloze mensen voor een breed publiek een klein beetje minder onzichtbaar te maken.”

Advertentie

TURNER PRIZE

Nnena Kalu wint Turner Prize: ‘Mijlpaal voor inclusie in de kunst’

Leontine van der Elst
AMSTERDAM

Kunstenaar Nnena Kalu (59) heeft dit jaar de Britse Turner Prize gewonnen. Ze is de eerste kunstenaar met een leerstoornis die deze belangrijkste Britse prijs voor hedendaagse kunst ontvangt. De jury onder leiding van Tate Britain-directeur Alex Farquharson, prees haar oeuvre om de „krachtige aanwezigheid, gedurfde verbeelding en expressieve abstractie”. Farquharson benadrukte dat de keuze zuiver op

kwaliteit was gebaseerd, maar dat Kalu’s neurodivergentie niet los te zien is van haar werk omdat kunst voor haar de primaire vorm van communicatie is.

Kalu, die door autisme beperkte verbale communicatie heeft, werkt sinds 1999 als resident artist bij Act-onSpace, een Londense organisatie die kunstenaars met leerstoornissen ondersteunt. Haar werkwijze is intens fysiek en ritmisch: ze creëert grote, hangende sculpturen van materialen zoals touw, stof, plastic folie en magnetische VHS-band, die kleuren en beweging verbinden in co-



Turner Prize-winnaar Nnena Kalu (rechts) FOTO JAMES SPEAKMAN/AP

son-achtige vormen. Daarnaast maakt ze dynamische abstracte tekeningen met spiraalvormige, bijna tornado-achtige lijnen.

„Met haar overwinning begint de grens tussen de neurotypische en neurodiverse kunstenaars te vervagen”, zegt Farquharson.

De Tate-directeur ziet de prijs als als een „mijlpaal in de internationale kunstwereld”. Dat is het volgens hem niet alleen omdat Kalu, geboren in Glasgow als kind van Nigeriaans-Britse ouders en al decennia woonachtig in Londen, de eerste kunstenaar met een leerstoornis is die wint,

maar ook omdat haar werk uitnodigt tot een bredere discussie over inclusie en diversiteit in de hedendaagse kunst. ActionSpace’s Charlotte Hollinshead noemde haar overwinning „seismisch”.

Tegelijk was de beslissing niet vrij van kritiek: sommige Britse kunstcritici suggereerden dat de prijs dit jaar meer gericht was op symbolische inclusie dan op traditionele esthetische criteria, een debat dat onder kunstcommentatoren al weken speelt. De jury benadrukte unaniem dat de keuze voortkwam uit overtuiging van de kracht van Kalu’s werk.



RE_WORK: EEN TAFELLAKEN DAT MET JE MEELEEFT

Aan tafel speelt het leven zich af. Er wordt gegeten, gewerkt, gevierd en gemorst. Precies daar, in dat dagelijkse gebruik, begint het verhaal van **Re_Work**: de nieuwe collectie duurzaam tafelgoed van by TextielMuseum in samenwerking met Envisions. De collectie bestaat uit tafellakens in verschillende formaten, een tafelloper en is ook per meter verkrijgbaar.

Re_Work is ontworpen door het vooruitstrevende Eindhovense ontwerpcollectief Envisions, in nauwe samenwerking met de technici van het TextielLab, de professionele werkplaats van het TextielMuseum, ontstond een collectie waarin erfgoed, experiment, vakmanschap en duurzaamheid samenkomen.

De basis voor het ontwerp ligt in de museumcollectie historisch pellengoed, dagelijks gebruikt en steeds hersteld of hergebruikt. Die mentaliteit vormt ook het vertrekpunt van Re_Work. Voor de productie wordt gewerkt met gerecyclede garens van de Nederlandse spinnerij Spinning Jenny.

Subtiële knijplijnen zijn vernuftig in het weefsel opgenomen: als grafisch onderdeel van het patroon én als uitnodiging tot hergebruik. Wanneer het leven zijn sporen nalaat, krijgt het laken een tweede bestaan: als servet, tafelloper of poetsdoek. Zonder extra afwerking, zonder verspilling.

Re_Work is meer dan een tafellaken: het wordt een tastbaar gespreksonderwerp aan tafel, dat bijna vanzelf gesprekken oproept over herkomst, gebruik en duurzaamheid.



Ontdek **Re_Work** van Envisions by TextielMuseum en geef duurzaam design een plek in jouw dagelijks leven:



TextielMuseum TextielLab



CULTUREEL SUPPLEMENT



JOYCE ROODNAT

*Bloed! Laat vers rood
bloed vloeien!*

Dick Maas zegt het zelf: hij heeft geen boodschap met zijn films. Daar heb ik geen boodschap aan in de bioscoop met het grote IMAX-scherm, waar ik me in een love-seat nestel voor zijn *Amsterdamed II*. Ik geniet, van de sensationele achtervolgingen, maar ook van wat de film te zeggen heeft. Ik zie wat ik zie: nummer 1 was een en al ongecompliceerde pret, met *Amsterdamed II* verkondigt Maas de apocalyps, onder het oog van een klassieke blinde ziener (Pierre Bokma met een heel dikke bril) die de stad de ondergang aanzegt. Vergeefs, zoals het een ziener betaamt.

Amsterdam brengt vanuit zijn grachten Monster-van-Loch-Ness-gewijs iedereen om die zich wentelt in het quasi-toffe namaak-Amsterdam, eerst de zelfvoldane toeristen en dan de rest, van de net zo zelfvoldane yuppen tot de al even zelfvoldane nachtclub-travestieten. Zieltoegend zoekt Amsterdam zijn heil bij een gepensioneerdde rechercheur van de gestampde pot. Hij vervolmaakt *Amsterdamed II* als een parabel die ten onder gaat aan het geloof in de eigen mythologie. Vroeger verzette de jonge Dick Maas zich ostentatief tegen kunst (god verhoede) van betekenis (alsjebliet zeg). Nu is Dick Maas een 73-jarige cineast die snuivend van ergernis pookt in de darmen van Amsterdam. Zonder ook maar een grammetje sensatie in te leveren, ontmaskert hij de uitgekauwde Amsterdamse mythen als gestold verleden, dat als devies heeft: laten we blijven doen net als toen. Laten we dat vooral niet doen, zegt *Amsterdamed II*, want dat lijkt nergens naar. Weg ermee. Bloed! Laat er vers rood bloed vloeien! Want vroeger is flets.

Zulk teruggrijpen op het verleden verraaft paniek over de wereld van nu. In die chaos lijkt het wel zo veilig om vast te houden aan het verleden: bekend, begrijpelijk, en overzichtelijk. In een tijd dat Jetten en Bontenbal zich modelleren naar de mythische staatsmannen Van Mierlo en Lubbers past het ook dat het Heel Erg zou zijn dat Nederland ontbreekt op het Songfestival. O ja? Is dat zo? Lijkt me geen drama. Of kunnen we werkelijk niet zonder opwindend over een plens doorsnee liedjes, gehuld in zouteloze camp?

Een vergelijkbare saamhorigheid wordt uitgestort over het programma *Zomergasten*. Wegbezuinigd in opdracht van de NPO en direct luidkeels 'iconisch' verklaard. 'Iconisch'? Hoe goed is het dan? Al jaren wordt er elke zomer ingehakt op presentator en gasten. Totdat er sprake is van waterlanders (gemiddeld één keer per seizoen), dan is *Zomergasten* ineens goed. Heel even. De tijden van Peter van Ingen die W.F. Hermans te gast had, zijn al heel lang over en uit. De formule verwaterde al jaren, dus wat is er nog iconisch?

Laat *Zomergasten* inslapen. Het is tijd. Kunnen we hebben. We zijn er ook overheen gekomen dat Van Kooten en De Bie ermee ophielden. Dan is er ruimte om, tegen de klippen van de NPO op, met iets nieuws te komen. Iets ongekends. Vol voer voor nieuwe mythes.



'Amsterdamed II' van Dick Maas.

Passen en meten met Mahlers 'Achtste' in Groningen



Antony Hermus dirigeert het Noord-Nederlands Orkest.
FOTO MARISKA DE GROOT

REPORTAGE **KLASSIEKE MUZIEK** Mahlers *Achtste symfonie* voor drie koren, acht solisten en reuzenorkest is voor grote muziekpodia al een klui. Nu wordt het opgevoerd in Groningen bij het Noord-Nederlands Orkest.

Door **Bas van Putten**

De Groningse Oosterpoort is weliswaar niet de grootste concertzaal van het land, gebrek aan speelruimte heeft het Noord-Nederlands Orkest (NNO) er zelden. Nu wel. Voor Mahlers *Achtste symfonie* moet het podium vijf meter worden uitgebreid, en zelfs dan komen de drie koren plus vocale solisten in de knel met de gigantische orkestbezetting.

„Het gaat passen!”, zegt dirigent Antony Hermus maandag in de pauze van de eerste repetitie monter. „We stellen de twee grote koren achter het orkest op, maar dat orkest is ook al meer dan honderd man. Dus zetten we het jongenskoor

linksboven op het balkon en een van de solisten aan de andere kant.”

Ook niet gering was de logistieke worsteling met de koren, zegt artistiek leider Marcel Mandos van het NNO, eerder initiator van een even gigantisch en succesvol project rond de *Vierde symfonie* van Charles Ives. Aan het Noord-Nederlands Concertkoor werd het Nederlands Concertkoor toegevoegd, maar dat zit in Amsterdam en zo moest een deel van de koorrepetities onder leiding van veteraan Louis Buskens daar plaatsvinden. Tweede legpuzzel was het jongenskoor. Toen het Roder Jongenskoor te klein bleek, mobiliseerde Mandos het Nationaal Kinderkoor. Dan heb je dus zangers, maar dat zijn met alle organisatorische complicaties van dien ofwel volwassen amateurs of kinderen. De volwassenen hebben banen, de kinderen mogen van de arbeidsinspectie niet vijf dagen achter elkaar in Groningen verblijven.

Zo is er geen koor bij de eerste orkestrepetitie, waardoor de muziek een ontakelde indruk maakt. Mahler zag de zangstemmen in zijn *Achtste* als onderdeel van het instrumentarium en gaf ze een navenant prominente plaats in de symfonische structuur. „Het eerste deel”,

schreef hij, „is qua vorm strikt symfonisch, maar dan volledig gezongen”. Zonder lijkt het stuk deels uitgewist. Het goed voorbereide orkest slaat zich er professioneel doorheen en Hermus zingt waar nodig de ontbrekende passages.

'Sinfonie der Tausend'

Nooit eerder klonk de *Achtste* in Groningen. Dit is een showpiece voor muziekmetropolen als Berlijn, Wenen of Londen, die de mensen en middelen hebben voor zo'n monsterproductie. De uitverkochte uitvoeringen van het NNO zijn als het uitkomen van de droom van de vermoemde dirigent Henri Cuperus, het romanpersonage uit Simon Vestdijks roman *De kopen tuin*, die in een imaginaire provincie stad Bizets opera Carmen opvoert; een vleesgeworden utopie.

Anderzijds was de eerste *Achtste* voor de grote wereld net zo'n klui. In 1910 smeekte Mahler zijn impresario Emil Gutmann de geplande wereldpremière onder zijn leiding in München te annuleren. Die kwam er op 12 september toch, in aanwezigheid van *tout* Europa, van royalty tot Thomas Mann en Richard Strauss. In de Neue Musik-Festhalle werd de *Achtste* onthaald met een succes dat de compositie



Antony Hermus dirigeert het Noord-Nederlands Orkest.
FOTO MARISKA DE GROOT

nist Mahler nooit eerder in die mate was beschoren. Maar ook toen moesten de troepen van heinde en verre worden aangevoerd en kwam de uitvoering met vallen en opstaan tot stand. De repetities vonden plaats in Leipzig, Wenen en München, de kosten stegen tot gigantische proporties. Gutmann adverteerde het werk, waaraan 1.028 zangers en musici meewerkten, met de onvergetelijk geworden slogan *'Sinfonie der Tausend'*. „Barnum & Bailey”, mokte Mahler toen hij in München de affiches zag hangen. Hij vond het een circusact.

Toen hij in 1906 zijn *Achtste* schreef, had Mahler als symfonicus wel vaker op grote voet geleefd. Zijn *Derde symfonie* was even lang en de *Tweede* weinig korter. Maar in beide werken bleef het vocale aandeel nog beperkt, terwijl de tweedelige *Achtste* van begin tot eind een koor-symfonie van kosmische proporties werd, door de componist vergeleken met een klinkend universum „waarin niet langer menselijke stemmen, maar planeten en zonnen hun banen trekken”.

De woorden zijn zo overdadig als het stuk. Het eerste deel is een hallucinant uitbundige aanroeping van de Schepper-Geest in de middeleeuwse pinksterhymne *Veni Creator Spiritus*, het tweede de slotscène van Goethes *Faust II*, dat een soort geënceneerde hemelvaart laat uitmonden in de mystieke vereniging van het mannelijke en het vrouwelijke. Te lang verhaal te kort: Faust verkoopt zijn ziel aan de duivel in ruil voor eeuwige kennis. Op de vleugels van zijn macht leeft hij het leven, bemint en verovert, bereist tijd en ruimte. Toch wint uiteindelijk het menselijke in hem, waardoor de duivel aan het kortste eind trekt. Faust sterft gelouterd en engelen brengen zijn ziel naar de hemel, waar in een afsluitend *chorus mysticus* mannelijke ongedurigheid zich verzoent met de innerlijke balans van het eeuwig-vrouwelijke - zo ongeveer zal Mahler het zijn echtgenote Alma althans uitleggen.

Vervreemding

Doemdenkers onder de Mahlerianen ervaren de heilsboodschap van de *Achtste* als ongemakkelijk. Die zien Mahler als profeet en ceremoniemeester van de BV Wereldleed. Die willen in de *Zesde symfonie* de Eerste Wereldoorlog horen aankomen en in de *Negende* Mahlers dood of het einde van de romantiek, liefst beide. Anderzijds moet zelfs het welwillendste gehoor zich wapenen tegen de overmacht van positieve krachten in de *Achtste*. Het is wat veel. Ook Antony Hermus, die voor Mahlers *Vijfde* en *Negende* als een blok viel, doorliep onderweg naar zijn Groningse uur U alle stadia van vervreemding en verwondering naar fascinatie en omhelzing. In Duitsland zag hij een voorstelling van Goethes *Faust II*, „waar ik niks

van begreep”, en ook in de *Achtste* duurde het even voor het licht ging branden. „Ik heb het stuk onder Lorin Maazel gehoord en toen vond ik het megalomaan, wat het ook is.” Maar nu is hij volledig in de ban en snapt hij *Faust II* wel, soort van. „Het gaat over de eeuwige liefde. Over hoe wij mensen het aardse met het hemelse verbinden, de reis ernaartoe.”

En over Mahlers eigen leven, zegt Mandos. „We weten allemaal van de moeilijke verhouding tussen Alma en Gustav. Zij het mooiste meisje van Wenen, negentien jaar jonger dan hij, een jonge vrouw die enorm opkeek tegen grote kunstenaars. Die al een affaire had gehad met haar leraar Zemlinsky toen ze nog zeer getalenteerd componeerde, wat ze van Mahler niet meer mocht. Hun relatie was niet gebaseerd op fysieke maar op geestelijke aantrekkingskracht. Ze beschrijft hem ergens als afstotelijk. Mahler was een moeilijke, dwangmatige man die nu al honderd keer gecanceld was geweest. Alma mocht niks meer. Voor ze trouwden was ze voor die tijd uitbundig gekleed, van hem moest ze reformjurken dragen. Alles wat ze aan joie de vivre en kracht uitstraalde, was weggeslagen. Maar uiteindelijk heeft hij de *Achtste symfonie* toch aan haar opgedragen, als een liefdesbetuiging.”

Liefde en vrijheid

Daar ziet Mandos de verbinding tussen Mahlers huwelijksleven en het stuk. „De *Achtste* gaat over twee dimensies die niet bij elkaar passen en toch bij elkaar moeten komen.” Geest en lichaam, man en vrouw. Daarom trekt het NNO aan de vooravond van uitvoeringen dit thema breder met het randprogramma *How to conduct life*, 'festival over liefde, vrijheid en jezelf zijn'. Met lezingen en workshops over seksualiteit, feminisme, vrouwen en gelijkheid, gevolgd door het eerste deel van de *Achtste* en een afterparty.

Over de liefde gesproken: Als opmaat naar Mahler speelt het NNO voor elke uitvoering *Demeurer dans l'amour*, een meditatie over de liefde uit Messiaens laatste orkestwerk *Éclairs sur l'au-delà* (1991). Mandos: „Daar beginnen we mee omdat het ook over de liefde gaat, over de liefde voorbij het graf, en dan gaan we in één keer door naar Mahler.” Messiaens intieme strijkersstuk gaat over de liefde als mysterie. Dat, zegt Hermus, is onderdeel van de magie die de weg naar en door de *Achtste* voor hem is geworden. „Het is als een fascinerend boek lezen en alleen maar willen weten hoe het afloopt.” Maar het gaat, beseft hij ook, om het ervaren van iets groots en onbenoembaars, om de vraag waarop geen antwoord is. „Ik kwam bij het *chorus mysticus*, las Goethes regel *'Alles Vergänglichliche ist nur ein Gleich-nis'*, en ineens schoot ik vol. Nu weer. Waarom? Ik kan het je niet zeggen.”

nrc art



PODIUMKUNSTEN



HET CONCERT GEBOUW

Winter in Het Concertgebouw

Buiten is het donker, binnen in Het Concertgebouw wacht een verlichte wereld van warme klanken, uitgevoerd door toporkesten, ensembles en musici uit binnen- en buitenland.

Bestel kaarten op concertgebouw.nl.

VRIENDENLOTERIJ
SINCE 1989
WIN MEER, BELEEF MEER

HET CONCERT GEBOUW FOND S

VAN LANSHOT KEMPEN

© Eduardus Lee. Overige foto's credits zie de desbetreffende concertpagina op concertgebouw.nl



za 13 dec - *Kerstconcert*

Sfeervol Kerstconcert door Nederlands Kamerorkest

In de aanloop naar kerst nodigt het Nederlands Kamerorkest u uit voor het jaarlijkse Kerstconcert. Onder leiding van violist Gordan Nikolić klinkt muziek die straalt, ontroert en ruimte geeft voor bezinning – precies wat deze tijd van het jaar zo bijzonder maakt.



za 27 dec - *Kerstconcert*

Wibi Soerjadi Kerstgala

Pianist Wibi Soerjadi geeft dit jaar zijn 31^e Kerstgala, dat tevens de feestelijke afsluiting vormt van zijn WIBI55-tour. Wibi's Kerstgala is de langstlopende traditie van een soloartiest in de Grote Zaal. Voor deze editie selecteert hij hoogtepunten uit zijn indrukwekkende carrière, waardoor het concert een extra feestelijk karakter krijgt.



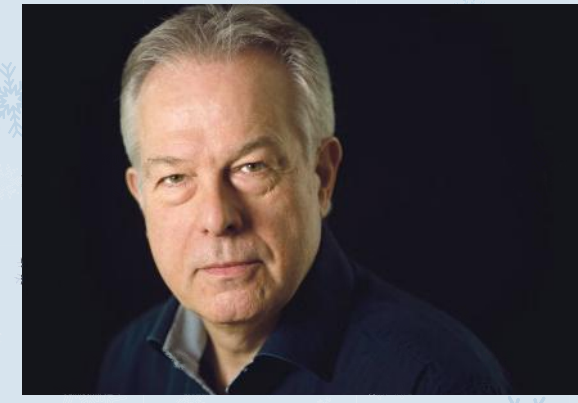
di 27 jan - *Minimal music*

Canto ostinato achthandig op vier vleugels

Een geliefde traditie: Simeon ten Holts *Canto ostinato* in januari in de Grote Zaal. Trouwe uitvoerder van het werk is Jeroen van Veen. Hij wordt vandaag vergezeld door Irene Russo, Andy Pavlov en Sonja Lončar voor een *Canto*-beleving op vier vleugels.

Bestel nu kaarten op concertgebouw.nl of telefonisch via 020 - 671 83 45 (dagelijks van 10.00 tot 17.00 uur)

PODIUMKUNSTEN



ma 15 dec 19.30 uur - *Kerstconcert*

Bachs Weihnachtsoratorium met Il Gardellino o.l.v. Christoph Prégardien

Christoph Prégardien, volgens velen dé evangelist in passies van Bach, leidt Il Gardellino en het Koor van Palau de la Música Catalana in Bachs geliefde *Weihnachtsoratorium*.



vr 19 dec - *Meesterwerk uitgelegd*

Masterpieces Unboxed: Dvořák's Dumky-trio

In Masterpieces Unboxed worden bekende werken uit de klassieke kamermusiek uitgelicht. Vanavond klinkt Dvořák's '*Dumky*'-trio door Trio Sora. Vooraf vertelt Gijs Kramers je van alles over het werk, met behulp van de partituur en geluidsvoorbeelden. De voertaal is Engels.



zo 21 dec - *Kerstconcert*

Händels Messiah door de Nederlandse Händelvereniging

Toen de Nederlandse Händelvereniging in 1946 Händels meesterwerk voor het eerst uitvoerde in Het Concertgebouw, werd een prachtige nieuwe traditie geboren. Inmiddels is *Messiah* een onmisbaar muzikaal feest voor de kerstdagen!



wo 7 jan - *Nieuwjaarsconcert*

Celebrate New Year with Berget Lewis & friends

Zangeres en lady of soul Berget Lewis viert het nieuwe jaar met een magisch concert vol gospels, soul, bekend en eigen repertoire. Als special guests doen Richard Groenendijk, Bo Saris en Marlon Pichel mee. Een hartverwarmende start van het jaar!



di 20 jan - *Grote Pianisten*

Maxim Emelyanychev speelt Moesorgski

De veelzijdige Spotlight-musicus Maxim Emelyanychev vindt inspiratie in Het Concertgebouw. Extra bijzonder: hij speelt Moesorgski's *Schilderijen van een tentoonstelling* en werken van Ravel en Rachmaninoff op verschillende vleugels, passend bij de kleur en klank van de werken.



zo 25 jan - *Het Middagconcert*

Lucie Horsch en B'Rock Orchestra met Slaapwandeling

Blokfluitist Lucie Horsch en B'Rock Orchestra verkennen in het programma *Slaapwandeling* de donkere nacht, met muziek van Vivaldi tot en met een gloednieuw werk van Rob Zuidam. Dromen smelten samen met de werkelijkheid en dansen schaduwen met de stilte.



di 3 feb - *Grote Solisten*

Mahlers Symfonie nr. 4 met Gustavo Gimeno & Patricia Kopatchinskaja speelt Bartók

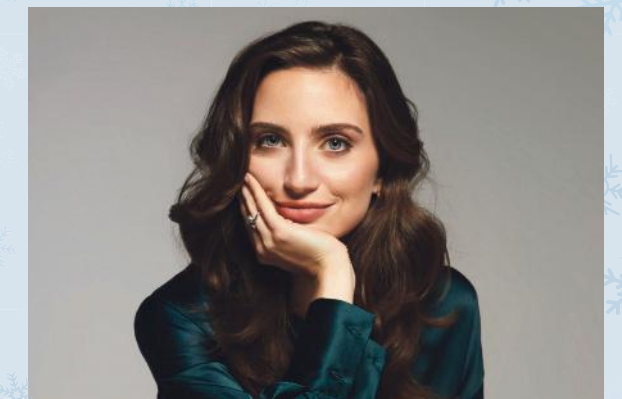
Mahlers *Vierde symfonie* is een betoverende reis die eindigt met een blik op de hemel. Gustavo Gimeno dirigeert 'zijn' Toronto Symphony Orchestra. Sterviolist Patricia Kopatchinskaja soloert in het virtuoze *Eerste violconcert* van Bartók.



di 10 feb - *Wereldberoemd*

Jakub Józef Orliński schittert als Giulio Cesare

Countertenor Jakub Józef Orliński schittert in Händels superieure muziek voor *Giulio Cesare in Egitto*. Hij wordt in deze concertante versie van de opera begeleid door het energieke ensemble il Pomo d'Oro. Ernst, komedie en uitbundig spektakel komen daarin samen.



zo 15 feb - *Het Zondagochtend Concert*

Mahlers Des Knaben Wunderhorn & Prokofjefs Romeo en Julia

De ochtend na Valentijnsdag bezingt Maria Warena in Mahlers orkestliederen natuur, verlangen en afscheid, maar bovenal de liefde. Die staat ook centraal in Prokofjefs *Romeo en Julia*. Het Radio Filharmonisch Orkest speelt delen uit deze balletmuziek onder leiding van Markus Stenz.



HET BEGIN VAN

Waarom een vliegtuig soms een groente is

LIDWOORDEN Van veel dingen vragen we ons niet meer af waar hun oorsprong ligt. In deze rubriek wordt gezocht naar het begin der dingen. Dit keer: lidwoorden. Sinds wanneer zeggen we de en het of die, der das?

Zangeres S10 zingt niet 'het' maar 'de leven'. FOTO SIMON LENSSENS

In 1919 begon kunstenaar Hans/Jean Arp zijn gedicht *Opus Null* met de geweldige regel „Ich bin der grosse Dierdieas“. Het is een regel die niet makkelijk in andere talen is om te zetten, zelfs al zijn dat verwante talen. In het Nederlands: Ik ben de grote Dedeeth? In het Engels: *I am the great Thethe-*? In het Russisch? Onvertaalbaar?

Arps gedicht is een van de weinige voorbeelden waarin lidwoorden tot plezier leiden. Ik kan in ieder geval niet zo gauw een ander voorbeeld van lidwoorden verzinnen die zo verrukken als die monster vol mogelijkheden; een dedehet kan alles zijn; van een stofje tot een draak tot het heelal, behalve God misschien, want daarvan bestaat er volgens sommigen maar één en die heeft dus geen lidwoord nodig (wel een hoofdletter). En dat terwijl je die lidwoorden miljoenen keren moet uitspreken. Volgens ChatGPT heb ik al zo'n 5.850.000 keer 'de' of 'het' gezegd, volgens de AI van Google zelfs 20 miljoen keer. En ik heb bijna nooit over de Britse band The Gepraat.

Ook over 'de' en 'het' zelf heb ik nog nooit een gesprek gevoerd, al kan het wel of niet gebruiken van een lidwoord toch een belangrijk verschil in betekenis geven. Denk aan de Oekraïne of Oekraïne - het verschil tussen een streek en een staat.

Dit is de leven

Lidwoorden worden het meest genoemd bij het leren van een taal, want dan zijn die lidwoorden vaak een struikelblok. De Amerikaanse schrijver Mark Twain probeerde eind jaren 1870 Duits te leren en klaagde in zijn eigen eigen, gezegend met alleen 'the': „Every noun has a gender, and there is no sense or system in distribution; so the gender of each must be learned separately and by heart. There is no other way. To do this one has to have a memory like a memorandum-book. In German, a young lady has no sex, while a turnip has. Think

what overwrought reverence that shows for the turnip, and what callous disrespect for the girl." Net als Mädchen in het Duits is meisje in het Nederlands onzijdig, zoals alle verkleinwoorden. Een *turnip*-, of knolraapje, zou ook onzijdig zijn. Maar waarom eigenlijk? En sinds wanneer?

Lidwoorden schijnen een relatief late toevoeging aan het arsenaal van veel talen te zijn. In het Nederlands kwamen ze in de vroege Middeleeuwen voort uit aanwijzende voornaamwoorden (nu die, dat), en het onbepaalde lidwoord 'een' uit 1. Ook in andere Germaanse talen gebeurde dat. Uit het Engels verdween het onderscheid tussen mannelijk, vrouwelijk en onzijdig, in het Duits bleef dat bestaan. Nederland heeft daar een tussonpositie, maar hoe lang nog? 'Het' schijnt steeds minder voor te komen in de Nederlandse taal. Misschien haalt dit woord als lidwoord de 22ste eeuw niet. Leve de meisje! En de leven, waarover Sef in 2011 al zong en SIO in 2023 opnieuw: „Dit is de leven. En ik weet dat dit de leven is.” Toch nog een voorbeeld. Ook verdwijnt het lidwoord soms helemaal. Mensen zeggen tegenwoordig 'op werk'.

In het Duits is die ontwikkeling nog niet begonnen, al wordt er soms om gesmeekt. Bijvoorbeeld door de schrijver Abbas Khider, voor wie de Duitse indeling vanuit het Arabisch net zo'n nachtmerrie waren als voor Twaïn uit het Engels. Hij stelde een paar jaar geleden voor om het systeem van Duitse lidwoorden te vereenvoudigen tot 'de' (bepaald) en 'e' (onbepaald), meervoud 'die'. „Als de buitenlanders in Duitsland van mijn voorstel horen, vermoed ik dat ze allemaal de straat op gaan, en dagelangen dansen, feesten en juichen. Ongetwijfeld zullen sommigen hun lidwoordnaast de vrije loop laten en roepen: 'Wir sind de Volk!'". Voor het zover is schreef hij ook maar een leerboek Duits, *Deutsch für alle. Das endgültige Lehrbuch*.

Er zijn ook talen met nog uitgebreidere systemen dan het Duits.

Guy Deutscher schrijft in zijn boek *The Unfolding of Language* over de Australische taal Gurr-goni, waarin ze behalve mannelijk, vrouwelijk en onzijdig ook nog een aparte groep voor groente hebben.

Dingen van hout

Volgens Deutscher kwam daarin het woord vliegtuig terecht, een toewijding die redelijk wordt als je er meer van weet: in de groentegroep zitten niet alleen groentes maar ook bomen en hout en dingen die van hout gemaakt zijn, zoals kano's, en van kano is het een kleine stap om een vliegtuig, ten slotte ook een transportmiddel, als groente te classificeren.

Sommige talen hebben helemaal geen lidwoorden, die hebben dan weer uitgangen, zoals het Latijn of het Russisch, allebei Indo-Europese talen. De talen uit deze groep delen vaak wel het onderscheid mannelijk, vrouwelijk, onzijdig. Misschien was dat ook al een kenmerk van het proto-Indo-Europees, soms liefszondig PIE genoemd, de laatste gemeenschappelijke voorouder die alle Indo-Europese talen delen, van Noors tot Italiaans en van Portugees tot Perzisch.

Dit proto-Indo-Europees werd duizenden jaren geleden gesproken, al weet men nog steeds niet precies waar; er zijn verschillende hypothesen, waarbij de Koergan-hypothese van Marija Gimbutas als een van aannemelijkste geldt. Volgens Gimbutas ging het om een gebied in het zuiden van Oekraïne en Rusland. Het protosysteem van drie geslachten, mannelijk, vrouwelijk en onzijdig, ging waarschijnlijk terug op een systeem van twee groepen, levend en levenloos, of bezield en onbezield: een voor mensen en dieren en een voor dingen en begrippen.

Hoe en waarom dit systeem bedacht is en hoe en waarom het weer is veranderd, is raadselachtig. Mij is altijd geleerd dat het systeem willekeurig is; vandaar dat het juist zo moeilijk is aan te leren voor wie er niet mee is opgegroeid. Dat het ook met willekeur

begonnen is, is moeilijker aan te nemen. Maar als we het Gurr-goni als voorbeeld gebruiken, lijkt het wel iets wat eventueel te begrijpen zou kunnen zijn. Dan krijg je wel erg veel patriarchale groente op je bord. „Mannelijk zijn desgelijks de namen der hoge en forse *bomen*, vrouwelijk die der fijnere en klei-

nere heesters en kruiden”, schreef een staatkundige in de negentiende eeuw, toen ook het Nederlands nog ferm geleefde in het onderscheid tussen mannelijk en vrouwelijk. Maar volgens neerlandicus Jelle Stegemann ging dat in de zestiende eeuw in de praktijk al steeds verkeerd. Gelukkig. Leve de leventen en het willekeur.

nog t/m 1 februari



In the garden of
my good days

Ivna Esajas

**museum
de fundatie
zwolle**



Kienjet & Van Zoetendaal: *Pas de culte*. Ontwerp: Willem van Zoetendaal. Van Zoetendaal Publishers, 288 blz. € 45,- *Pas de culte* ("geen dienst") is een fraaie compacte paperback met honderden foto's van gebedshuizen in Nederland en haar voormalige koloniën.



Mattie Boom & Hans Rooseboom: *Amerikaanse fotografie*. Ontwerp: Irma Boom. nai010 uitgevers, 320 blz. € 45,- Natuurlijk maakte gerenommeerd ontwerper Irma Boom geen brave, één-op-één-catalogus van de tentoonstelling *Amerikaanse fotografie* in het Rijksmuseum.



Blommers & Schumm: *More*. Ontwerp: Julie Peeters. Roma Publications, 240 blz. € 45,- Selectie uit bijna dertig jaar modefotografie van Blommers & Schumm. Atypisch voor een modeboek, typisch voor een duo dat het leuk vindt een beetje verraarsend te stichten.



Erik Kessels & Karel De Mulder: *Man*. Ontwerp: Erik Kessels RVB Books, 768 blz. € 28,- Een man, op elke foto geflankeerd door twee, vier, zes of nog meer vrouwen, en hij op de plek waar hij het liefst lijkt te staan: precies in het midden. Simpel concept, spannende uitwerking.



Verena Blok: *Love Shit*. Ontwerp: Sandra Kassenaar. FwBooks, 80 blz. € 37,50 Met documentaire fotografie en tekst – verhalen die ze verzamelde tijdens haar werk in een abortuskliniek in Nederland – construeert Verena Blok intieme portretten van zwangere vrouwen.



Anaïs López: *the Turtle and the Monk*. Ontwerp: Teun van der Heijden. Uitgave in eigen beheer. Twee-in-één-boek: 104 + 216 blz. € 275,- Het is een boek, maar met de handgemaakte houten cover, foto's, tekeningen, bijzondere druktechnieken eigenlijk meer een kunstwerk.

Wat zijn de mooiste fotoboeken van 2025?

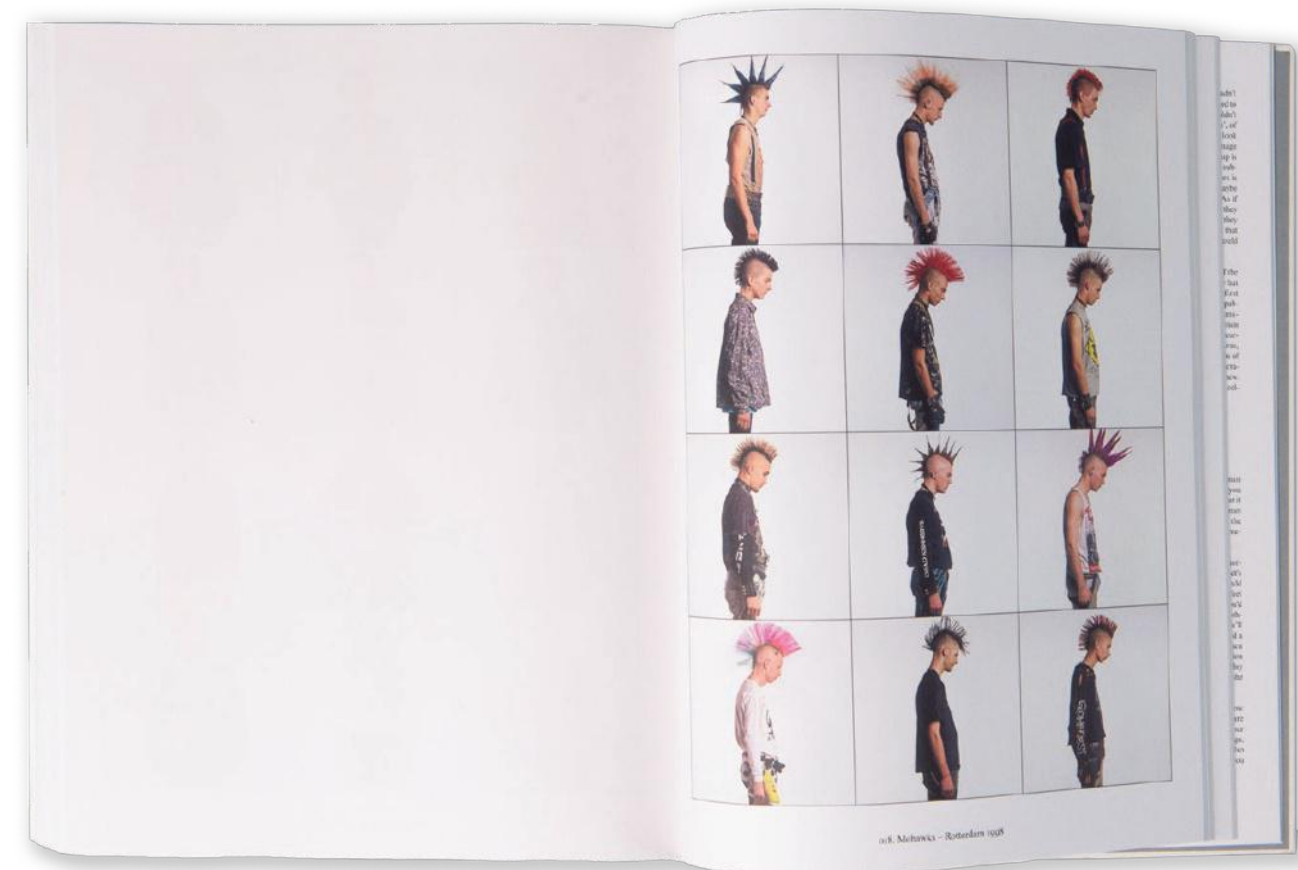
Fantastisch beeld van Versluis en Uyttenbroek speelt met subculturen

Op fotobeurs Paris Photo, dit najaar in Parijs, was er bij galerie Madé van Krimpen naast een aantal *Exactitudes*-foto's ook werk te zien van modeontwerper Duran Lantink, sinds april creatief directeur van modehuis Jean Paul Gaultier. Lantink presenteerde er een aantal fotocollages die hij in 2013 bij zijn afstuderen aan de Gerrit Rietveld Academie had gemaakt. Het waren stroken beeld uit *Exactitudes* waarin hij van alles mixte; gabbermeisjes met hanenkam-punkers met rockers – niet verwonderlijk, Lantink ontwierp eerder collecties waarin hij allerlei merken aan elkaar naaide: een rok van Calvin Klein aan een top van Rick Owens, met één mouw van Moncler. Lantink is niet de enige modeontwerper die inspiratie vond in de iconische serie *Exactitudes* van het Rotterdamse duo Ari Versluis (64) en Ellie Uyttenbroek (60). Demna, creatief directeur van Balenciaga, baseerde er de collectie voor najaar 2017 van zijn toenmalige merk Vetements op.

Het concept van *Exactitudes*, een samentrekking van 'exact' en 'attitudes', is even

simpel als doeltreffend: in een vast grid worden steeds twaalf mensen in ongeveer dezelfde outfit afgebeeld. Van Rotterdamse fitboys tot Chinese meisjes in trainingspakken, van goth-girls tot Parijse sapéurs – feilloos laten Versluis en Uyttenbroek ons zien dat, hoezeer we ook denken dat we uniek zijn, we allemaal onderdeel zijn van een (sub)cultuur met (kleding)codes die nauwer luisteren dan we misschien willen toegeven.

Na dertig jaar straatstijl spotten en zes eerdere boeken (in 2002 verscheen de eerste met 58 series, in 2014 de laatste met 154 series – allemaal uitverkocht) is er nu de 'final edition', met 202 series. De eerste stamt uit 1994, met veertig (de enige uitzondering) foto's van mannelijke gabbers, de laatste uit 2025 is een grid van twaalf crossdressers en trans vrouwen. Achterin staan interviews met bekende (Lidewij Edelkoort, Demna) en onbekendere mensen die geportretteerd werden, én er is een complete namenlijst van iedereen die poseerde. Een explosie van kleur en stijl en een fantastisch overzicht, strak en systematisch vormgegeven – ik had niet anders verwacht.



Ari Versluis en Ellie Uyttenbroek: *Exactitudes – Final edition*. Ontwerp: Pieter Vos/75B. nai010 uitgevers, 440 blz. € 65,-

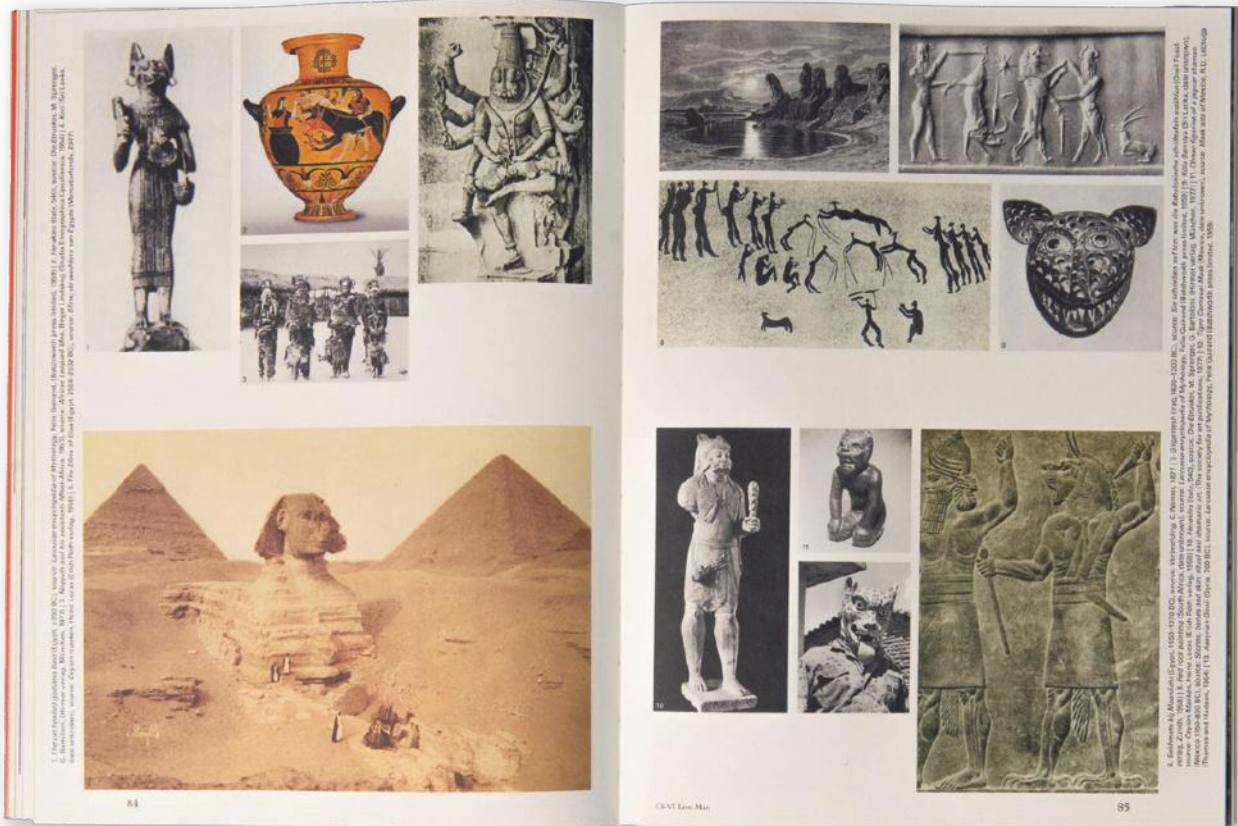


Wat zijn de oerbeelden van de toekomst? Daan Paans doet de kijker verwonderen

Pantha Rhei, een gezegde dat is toegeschreven aan de Griekse filosoof Heraclitus, betekent zoiets als: alles is voortdurend in beweging. De aarde draait, het heelal dijt uit en krimpt in, water stroomt. Daan Paans (40) onderzoekt in het fascinerende en gelaagde *Floating Signifiers* hoe die veranderlijkheid ook tot uitdrukking komt in onze beeldcultuur, en hoe die veranderingen worden beïnvloed door een 'complexe reeks factoren', variërend van Darwins evolutietheorie tot de industriële revolutie tot kolonialisme. Paans doet dat aan de hand van negen case studies, waarin hij niet alleen het oerbeeld van voorwerpen (archetypes van onder andere neushoorns en afgodsbeelden) onderzoekt, maar ook dat van de toekomst. Zo zoomt Paans in op de eik, die we zien op middeleeuwse tapijten, op tientallen schilderijen en tekeningen

uit onder andere de 17de (Jan van Goyen) en 19de eeuw (Caspary David Friedrich) en die voorkomt in hedendaagse games zoals *The Sims* en *Valheim*. Deze uit ruim 500 jaar cultuurgeschiedenis geplukte beelden gebruikt hij als dataset in speciale software, die voorspelt hoe wij over 450 jaar een eik zullen afbeelden. Het resultaat: de computergegenereerde *Oak Tree 2472*, die, groener dan groen, met stam, takken en blaadjes, een eik staat na te doen, maar die ook iets *unheimisch* heeft omdat het zo overduidelijk artificieel is.

Met mysterieuze afbeeldingen op de oranje linnen omslag en de vele historische afbeeldingen in het boek, gecombineerd met foto's en computergegenereerde beelden van Paans, voelt het boek als een heerlijk spannende archeologische ontdekkings-tocht met sci-fi randjes. Het laat zien hoe complex visueel materiaal kan zijn, zowel qua productie als qua perceptie.



Daan Paans: *Floating Signifiers. Case studies on image, origin and representation*. Ontwerp: Rob van Hoesel. The Eriskay Connection, 160 blz. € 40,-



De grote boom geeft een onbekende geschiedenis met helderheid weer

In mei en juni 1845 vertrekken vier zeilschepen vanuit Amsterdam naar Suriname, met in totaal 384 arme Nederlandse immigranten aan boord. Alleen maar hopen ze in het nieuwe land een bestaan op te bouwen als boer. In 2025 was het 180 jaar geleden dat deze Boeroes arriveerden – en voor die gelegenheid zocht fotograaf Ton Groot Haar (68) zo'n honderd afstammelingen op om ze te portretteren. Hij fotografeerde hun gezinnen, de grond die ze verbouwen, hun beesten en hun huizen, en dook in hun familiegeschiedenissen. In het boek *De Grote Boom* zien we behalve zijn eigen foto's ook 19de-eeuwse portretten van de Surinaamse fotograaf Julius Muller (1846-1902), en er zijn interviews en teksten over de geschiedenis van de Boeroes.

Hoe geef je zo'n gelaagd verhaal vorm? Ontwerper Suze Swarte heeft een fascinatie voor lijstjes, verzamelingen, patronen. Ze kon haar hart ophalen met de indexen achterin het boek, met onder andere

een complete namenlijst van de 253 (!) migranten die in die eerste jaren overleden. Ze zet het verhaal enerzijds bijna filmisch neer: zo begint het boek met foto's van een dichtbegroeide, zompige jungle – waardoor je gelijk de ontzettend voelt van de arriverende Nederlanders aan wie een boerderij, een stuk land en vee was beloofd – maar er was niets. „Anderzijds is dit ook de ontsluiting van een dossier”, vertelt ze aan de telefoon. „Voor de archiefmatige informatie – de indexen, namen, bijschriften – koos ik een functionele, typemachine-achtige letter, de GT America Mono. Voor de verhalende teksten gebruikte ik de schreefloze Lyon Text, die prettig leesbaar en toegankelijk is.” In de stofomslag – een groot vel dat om het boek is gevouwen – staan aan de binnenzijde 84 portretten van alle Boeroes die Groot Haar portretteerde, wat het dossierachtige karakter versterkt. Knap hoe Swarte, samen met Groot Haar, deze interessante, complexe en vrij onbekende geschiedenis met enorme helderheid weet weer te geven.



Ton Groot Haar: *De grote boom*. Het vergeten verhaal van de boeroes in Suriname. Ontwerp: Studio Suze Swarte. Lectoris, 272 blz. € 35,-





Kunstenaress **Louwrien Wijers** won de Gerrit Benner Prijs vanwege haar bijdrage aan de beeldende kunst in Friesland.

Een ontmoeting met Louwrien Wijers (1941) - kunstenaar, schrijver, sprookjesfiguur en wereldverbeteraar - begint niet met een interviewer die een vraag stelt waarop zij dan antwoordt. Vóór mijn komst naar Ferwert in Noord-Oost Friesland, waar Wijers haar atelier heeft, is er al uitgebreid gecorrespondeerd over onze huisdieren. Zij heeft tien katten in een huisje acht kilometer verderop, vertelt ze, zonder gas, water en licht. Zij en haar man eten daar bij het schijnsel van mijnwerkerslampen op hun hoofd. Gevoelt wordt er op de houtkachel. Overal staan grootverpakkingen water.

Ook al hebben we elkaar nog nooit ontmoet, we omhelzen elkaar spontaan bij de uitreiking van de Gerrit Benner Prijs in Leeuwarden, een kleine twee weken geleden. Vandaag, als ik door de nevel kom aanrijden in Ferwert, zit Wijers al voor het raam op de uitkijk.

Een interview met deze *grandefée* van de internationale avant-garde duurt lang en loopt per definitie buiten de lijntjes. Wijers is beroemd vanwege intense kunstinterviews voor *Museumjournaal* en *Algemeen Handelsblad*, en vriendschappen met kunstenaars als Joseph Beuys, Andy Warhol, John Cage en Robert Rauschenberg, met wetenschappers als Fritjof Capra, de Russische Nobelprijswinnaar Ilya Prigogine, de theoretische fysicus David Bohm en met spirituele leiders als de dalai lama en Sogyal Rinpoche. Zo'n beetje iedereen die er toe deed in de wereld van kunst, wetenschap en religie in de jaren zeventig, tachtig en negentig van de vorige eeuw kreeg ze te spreken, in Amsterdam, Parijs en New York. In die zin belichaamt zij de kunst en de kunstgeschiedenis van de laatste helft van de twintigste eeuw. Op de vijfdaagse conferentie *Art meets Science and Spirituality in a changing Economy*, in 1990 in het Stedelijk Museum in Amsterdam, kwam een aantal van de eerder genoemde namen bij elkaar.

Waarom sprak je zo weinig vrouwen? vraag ik haar. „Ze waren er gewoon niet!”, zegt ze. „Ik

‘Dood is alleen maar dat je niet meer beweegt’

INTERVIEW **LOUWRIEN WIJERS** KUNSTENAAR
Ze schreef over kunst en maakt het ook. Louwrien Wijers (84) was bevriend met Joseph Beuys en ontving onlangs de Gerrit Benner Prijs, vanwege haar bijzondere verdiensten voor kunst en cultuur in Friesland en daarbuiten.

Door **Lucette ter Borg** Foto's **Kees van de Veen**

leerde een poos bij Hanne Darboven [Duitse conceptuele kunstenaar], maar die zag je nooit. Zij ging aan het werk als iedereen in bed lag, en overdag sliep ze.”

Waarzegger
Zo gaat het in haar leven: ze voelt, ze ziet, ze doet. Alles is geleid door toeval. Soms geeft een waarzegger haar een zetje, bijvoorbeeld om vanuit New York weer naar Amsterdam te gaan, waar, zo is de voorspelling, een man met haar zal trouwen. Maar vaker is het haar intuïtie. Na haar eerste lange interview met kunstenaar Joseph Beuys in 1978, met wie ze dan al ruim tien jaar lang goed bevriend is, zegt Beuys

tegen haar: „Je moet mijn vriend Andy Warhol dezelfde vragen stellen.” Wat ze doet. En Warhol zegt: „Je moet de dalai lama interviewen.” Wat ze doet. Zo gaat het verder. „Ik zocht niemand”, zegt ze. „Ze kwamen gewoon naar me toe.”

Nog steeds put ze uit de citaten van mensen die ze ooit heeft gesproken. Die schrijft ze in een beeldschone handschrift op grote vellen papier, ze maakt er tekstwerken van en publiceert ze in boeken. Dat zijn allemaal haar ‘mentale sculpturen’. Het maakt niet uit dat de meeste mensen van toen al dood zijn. Want wat is dood? „Dat is alleen maar dat je niet meer beweegt”, zegt ze. „Dat wat hier zit [wijst

van haar voorhoofd naar haar kruin - red], het absolute bewustzijn, dat gaat niet dood. Dat blijft.”

‘Jij bent een 8’
Maar eerst even dit: „Wanneer ben je geboren?” vraagt ze. Dan, gedeclardeerd: „Nee, jij bent geen 9. Jij bent een 8. Dat zie ik aan de vorm van je gezicht. Een 8 maakt het onmogelijk mogelijk. En verder ben je - even tellen - een 4. Dat zijn mensen die heel veel werk verzetten zonder dat iemand er iets van merkt.” Zelf is ze ook een 8, met daarnaast een 6. Twin-kelend: „Merkte je dat we meteen herkenning hadden? En een 6, die komt altijd in de kunst terecht.”

In een tijd waarin velen zoeken naar de waarde van democratie, kunst, wetenschap en spiritualiteit, zijn Wijers’ ideeën brandend actueel: er klinkt het gedachtegoed in door van Joseph Beuys (1921-1986), die de menselijke creativiteit als wereldreddende eigenschap zag. Net als Beuys pleit zij voor directe democratie door referenda en het basisinkomen, dat „als een bloedsomloop” door onze samenleving hoort te stromen. Maar ook haar oproepen tot een economie van compassie in plaats van competitie, het belang van een „innerlijke bankrekening”, het bundelen van krachten uit de wetenschap, religie en kunst hebben niet aan kracht ingeboet.

Tuurlijk ziet de wereld er een stuk slechter uit tegenwoordig dan twintig jaar geleden. „Maar dat doet er niet toe”, zegt ze optimistisch. „Echt - alles komt goed. We gaan nu even naar beneden, maar uiteindelijk komen we terecht in de paradijstijd. Mensen laten zich een angstcultuur aanpraten. Ik ben nooit bang geweest. Dat herkende iedereen in mij.”

Taal om in te wonen
Taal, vindt Wijers, is een domein om in te wonen. „Taal is wat ons menselijk maakt. Wij leren geen taal: taal leert ons.” In het Fries Museum in Leeuwarden, waar nu haar eerste museale solotentoonstelling is te zien, hangen voor-



Atelier van Louwrien Wijers.

beelden van haar eigen tekstwerken. Het vroegste, conceptuele werk *Veertig Woorden* (1970-1971) - waarin ze anderhalf jaar lang, aangemoedigd door kunstenaar en minnaar Ben d'Armagnac (1940-1978), op onderzoek naar de essentie van zichzelf - is een schitterende verzameling van op karton gedrukte woorden met een datum erbij. Het begint bij ‘ongecompliseerd’ (1 april 1970), meandert naar ‘lucide’, ‘sensitief’, ‘zuiver’, ‘doelgericht’, ‘vrij’ en ‘zacht’, en eindigt bij ‘bescheiden’ (7 november 1971).

Het deert haar niet dat *Veertig Woorden* sinds zijn ontstaan altijd in het depot van het Stedelijk Museum in Amsterdam heeft gele-

gen. Het is tot aan haar tentoonstelling nu in het Fries Museum nooit in zijn geheel tentoongesteld. „Dat geeft helemaal niet”, zegt ze. „Dat is alleen maar ego.”

In haar atelier hangen de woorden: ‘niet liegen / niet stelen / niet doden / granen / groenten / bonen’. Dat is het adagium waarnaar ze leeft, werkt en (macrobiotisch) eet. De woorden zijn als wandsculptuur te zien geweest in 2011, bij de Amsterdamse galerie van Kees van Gelder. Ook lagen daar pakken goudgeel stro in een diagonaal opgesteld.

Waarom die stobalen?
„Stro beschermt je, je kunt ermee spelen, het is warm. Ja, stobalen zijn onze vrienden.”

CV Louwrien Wijers

Louwrien Wijers werd in 1941 geboren in Aalten en woont en werkt sinds 2011 in Ferwert, Friesland. Ze kwam al vroeg in aanraking met Fluxus en was vanaf 1968 bevriend met Joseph Beuys. Ze schreef over kunst in tal van (internationale) tijdschriften en voor het toenmalige *Handelsblad*. Vanaf 1970 begon ze zelf kunst te maken. Haar collectie interviews met onder anderen Joseph Beuys, Andy Warhol, Robert Rauschenberg, de dalai lama, Rupert Sheldrake en Nam June Paik bundelde ze in 1992 in *Schreiben als Plastik* (in het Engels vertaald in 1996).

Haar conferentie ‘Art meets Science and Spirituality in a Changing Economy’ werd in 1990 in het Stedelijk Museum in Amsterdam georganiseerd.

Louwrien Wijers had solotentoonstellingen bij het toenmalige Van Reekum Museum in Apeldoorn (1982), in het Goethe Instituut in Amsterdam (1973 en 1974) en bij galerie Van Gelder in Amsterdam (2011). Ze deed mee aan tal van internationale groepstentoonstellingen, waaronder de Biënnale van Venetië (2003), Witte de With (2013) en Bozar in Brussel (2016).

Documenta in Kassel

Als ik met Wijers spreek over haar leven vertelt ze over haar aankomst op de redactie van het *Nieuwsblad van het Noorden*, waar de hoofdredacteur haar toebijt: „Over kunst schrijven is voor weinigen weggelegd. Jij bent hier minder dan het vuil dat kleefte aan de schoenool van de redacteur, jij moet alles doen.”

Na Groningen vertrekt ze begin 1963 naar Londen. Begin 1964 gaat ze naar Parijs, waar een hotel aan de Rue Mouffetard haar zo bekoort dat ze vijf dagen achter elkaar gaat zeuren om een kamer. Eindelijk is er iets vrij. Ze komt terecht in het hart van de internationale Fluxus-beweging, met vertegenwoordigers als Daniel Spoerri en Robert Filliou. „Ik wilde niet naar een kunstacademie. Dat vond ik indoctrinerend”, zegt ze. „Daar, aan die cafetables aan de overkant van mijn hotel dacht ik: Oh, dus *dit* is echte kunst. *Dit* is wat ik zoek. Helemaal: openheid. Ik voelde me mens worden.”

Dankzij een aanbevelingsbrief van de latere directeur van het Stedelijk Museum, Wim Beeren, kan ze in New York de hele kunstenaarsstal van de legendarische galeriehouder Leo Castelli te spreken krijgen: Donald Judd, Frank Stella, Jasper Johns. Robert Rauschenberg is haar het dierbaarst - „Bij Rauschenberg zag ik dat kunst over liefde gaat”, zegt ze. Maar de ontmoeting met werk van Beuys in de zomer van 1968 op de Documenta IV in Kassel is levensvormend.

„Hè, denk ik, een beetje teleurgesteld, als ik in Kassel rondloop. Wat een saaie Documenta, met al die Amerikaanse kunstenaars die ik al ken. Maar op zeker moment kom ik in een ruimte waar een kunstenaar exposeert die ik nog nooit had gezien. Een rij ijzeren balken is schuin tegen de muur gevallen. Ik ben onmiddellijk gefascineerd. Ik voel een soort absolute stilte. Het werk doet me denken aan ons huis in Aalten dat eind maart 1945 door de geallieerden werd gebombardeerd. Ik lag toen in bed voor mijn middagslaapje en raakte bedolven onder glas. Alles was kapot. En als alles stuk is, ontstaat stilte en rust. Dat is iets moois. Alles hangt in zijn eigen gewicht. Dat herkende ik in het werk van Beuys.”

Ze keert in Kassel elke dag terug naar de plek om het werk te ervaren. Op een dag staat Beuys in de deuropening. Zij zegt: „Nou, dit vind ik zo mooi!” Beuys loopt naar haar toe, slaat zijn arm om haar schouder, zegt: „Kom mee kijken naar de film van mijn *Aktion Eurasienstab* hier vlakbij.”

En zo begint het. Een vriendschap tussen twee mensen die achttien jaar zullen samenwerken: praten en denken. „Met Beuys”, zegt ze, „begon alles. En ook al is hij dood, alles gaat nog steeds door.”

Louwrien Wijers: Gerrit Benner Prijs. T/m 29 maart in Fries Museum, Leeuwarden. Info: friesmuseum.nl

COLOFON

Mediahuis NRC BV
Hoofdredacteur:
Patricia Veldhuis
Algemeen directeur:
Dominic Stas

Redactie
Vragen, opmerkingen of suggesties?
Mail naar **redactie@nrc.nl** of ga naar **nrc.nl/contact**.
Postadres: Postbus 20673, 1001 NR Amsterdam, t.a.v. rubriek, redactie of persoon.
T: **020 - 755 3000** (algemene nummer)

Ingezonden brieven
Reageren op artikelen? Stuur maximaal 250 woorden naar **opinie@nrc.nl**. Vermeld naam, adres en tel. nummer.

Advertenties
T: **020 - 755 3049**,
E: **sales@nrc.nl**,
W: **adverteren.nrc.nl**

Familieberichten
T: **020 - 755 3052**
E: **familieberichten@nrc.nl**

NRCWebwinkel
E: **klantenservice@nrcwebwinkel.nl**

Bezorging en abonnementen
Wij streven ernaar *NRC* te bezorgen voor 700 uur, op zaterdag voor 9.00 uur.
W: **nrc.nl/service**,
T: **088-572 0572** (ma-vr 8.00-17.00, za 9.00-13.00)

Omgang persoonsgegevens
Mediahuis NRC BV legt van abonnees en gebruikers van online dienstverlening gegevens vast voor de uitvoering van een (abonnee)overeenkomst en/of het verlenen van diensten. Deze gegevens kunnen worden gebruikt om u te informeren over relevante producten en diensten van Mediahuis NRC BV (zie ook **nrc.nl/privacyverklaring**). Afmelden kan via **afmelden@nrc.nl**.

Auteursrecht
© NRC, 2025. Alle auteursrechten en databankrechten ten aanzien van (de inhoud van) deze uitgave worden uitdrukkelijk voorbehouden. Deze rechten berusten bij Mediahuis NRC BV c.q. de betreffende auteur.
Zie voor de volledige tekst: **nrc.nl**

Zo leest u de NRC waardering

●●●●● buitengewoon
●●●●○ zeer goed
●●●○○ goed
●●○○○ matig
●○○○○ zwak

PODIUMKUNSTEN

4 tot en met 21 februari 2026

holland

dance

festival

20 jubileum
editie

holland-dance.com

Holland Dance Festival viert 40 jaar passie voor dans — ontdek het complete programma!

In februari 2026 viert Holland Dance Festival zijn 20^{ste} jubileumeditie – een feestelijke mijlpaal in de 40-jarige geschiedenis. Van 4 tot en met 21 februari staat Den Haag, Delft, Rotterdam, Utrecht en Tilburg in het teken van dans, met wereldpremières, Nederlandse primeurs en internationaal toonaangevende makers.

De feestelijke opening vindt plaats in Amare, Den Haag, met een wereldpremière van Jan Martens voor het Nederlands Dans Theater. Daarna volgt een rijk programma met grote namen. De Amerikaanse sterchoreograaf Kyle Abraham keert terug met *An Untitled Love*, Hofesh Shechter Company presenteert zijn meeslepende creatie *Theatre of Dreams* en Gauthier Dance zet met *FireWorks* drie steden in vuur en vlam. De publiekslieveling Silvia Gribaudi is terug met haar onweerstaanbare *Grand Jeté*, vol speelsheid, humor en ironie.

De 20^{ste} jubileumeditie brengt ook verrassende ontdekkingen: het explosieve Britse hiphopgezelschap Boy Blue, het hypnotische *Semâ* van Compagnie Linga, en Alyssa Martin met haar surrealistische *Big Time Miss*. Daarnaast schitteren de aanstormende talenten van het Koninklijk Conservatorium met *KC DANCE 70 Years. In Montion!* en zijn de dansers van de toekomst van Codarts onderweg door heel Nederland met Talent On The Move.

Sinds 1987 is Holland Dance Festival uitgegroeid tot een internationaal toonaangevend platform, dat vanuit Den Haag – stad van vrede, recht én dans – een breed en divers publiek weet te inspireren en te raken. Vier mee met de 20^{ste} jubileumeditie en reserveer je tickets via holland-dance.com!

PODIUMKUNSTEN

Met uw advertentie in NRC bereikt u een hoogopgeleide doelgroep die bovengemiddeld geïnteresseerd is in kunst en cultuur.

Speciaal voor muziek, theater, kleinkunst, cabaret, opera, dans en andere voorstellingen publiceert NRC de advertentiepagina 'PodiumKunsten' in het Cultureel Supplement. NRC biedt hierdoor een relevant Umfeld voor culturele adverteerders.

Meer weten?
T +31 (0)20 755 30 53
E sales@nrc.nl

ntr:
Zaterdag
Matinee
grenzeloos nieuwsgierig

Het Concertgebouw Amsterdam

Terug naar
De Materie
van Andriessen

10 januari 2026 | 13.30 uur

Het Muziek | Bas Wiegers dirigent, Elisabeth Hetherington sopraan, Robin Tritschler tenor, Yela de Koning spreekstem (Madame Curie), Stephanie Pan spreekstem (De Stijl)

ANDRIESSEN De Materie

Bel 020 671 83 45 of concertgebouw.nl zaterdagmatinee.nl

npo
klassiek

ntr: